

Fontes Iuris Polonici
Seria Prawo Ziemskie
[Materiały]

**Proces sądowy polski prawa koronnego.
Teraz nowo wydany przez Grzegorza Czaradzkiego
Kancelarii Koronnej pisarza**

opracowała Anna Marcol

pod redakcją Macieja Mikuły

Opracowanie na potrzeby edycji w serwisie „IURA. Źródła prawa dawnego”
Edycja wersji z dnia 16 VI 2022 r.

Niniejsza publikacja została sfinansowana ze środków Priorytetowego Obszaru Badawczego Heritage w ramach Programu Strategicznego Inicjatywa Doskonałości w Uniwersytecie Jagiellońskim

WPROWADZENIE

O autorze. Niewiele wiadomo o pochodzeniu, życiu osobistym i karierze Grzegorza Czaradzkiego. Michał Hieronim Juszyński w *Dykcjonarzu poetów polskich* wzmiankuje, iż Czaradzki to „Zawołany wieku swego prawnik, żył za czasów Zygmunta III. I w Kancell. Królew. pracował długo w Urzędzie Pisarza”¹. Pewnym źródłem wiedzy o autorze są karty tytułowe i przedmowy do jego dzieł. Grzegorz Czaradzki urodził się w ostatniej ćwierci XVI wieku (około 1580 roku) w rodzinie drobnej szlachty wielkopolskiej². Był człowiekiem gruntownie wykształconym, uczęszczał do kolegium jezuickiego, w Krakowie podjął studia filozoficzne, potem prawnicze³. Pracował jako pisarz kancelarii Zygmunta III Wazy, jednak po roku 1620 tytułował się w swoich dziełach tylko jako prawnik – *iuris consultus*. Zapewne w późniejszym okresie osiadł w Wielkopolsce⁴. Zmarł prawdopodobnie około roku 1640⁵.

Grzegorz Czaradzki tworzył dzieła zarówno prawnicze, jak i literackie w latach 1612–1621⁶. Początkowa jego twórczość skupiała się na poezji okolicznościowej. W 1612 roku ukazał się zbiór pt. *Processus iudicarii pragmatici*, będący kompilacją dzieł Jana Łączyńskiego pt. *Kompendium sądów Króla Jegomości* oraz *Procesus iudicariis Regni Poloniae* Tomasza Dreznera⁷. W latach następnych Czaradzki wydał będący przedmiotem niniejszej edycji *Proces koronny...* oraz jego kolejne wydania⁸.

Twórczość Grzegorza Czaradzkiego oprócz dzieł prawniczych obfituje również w utwory o tematyce religijnej oraz wojennej. Jednym z najbardziej znanych są wydane w 1613 roku *Rytmy o porodzeniu przenaczystszym Bogarodzice Panny Maryjej*, będące w istocie łacińskim przekładem poematu *De partu Virginis* Jacopo Sannazara⁹. W roku 1621 ukazuje się również *Pobudka na wojnę turecką rycerskim ludziom polskim*

¹ Michał Hieronim Juszyński, *Dykcjonarz poetów polskich*, t. 1, W Drukarni Józefa Matackiego, Kraków 1820, s. 52.

² Grzegorz Czaradzki, *Rytmy o porodzeniu przenaczystszym Bogarodzice Panny Maryjej*, wyd. i oprac. Roman Mazurkiewicz, Elwira Buszewicz, wyd. Neriton, Warszawa 2009, s. 24–26.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, s. 28–29.

⁵ *Ibidem*, s. 32.

⁶ *Ibidem*, s. 27.

⁷ *Ibidem*, s. 28–29.

⁸ Karol Estreicher, *Bibliografia polska. 140,000 druków*, cz. III, t. III: lit. C (ogólnego zbioru t. XIV), Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1896, s. 518–520.

⁹ Grzegorz Czaradzki, *Rytmy...*, s. 29.

ku pociesze, z listy tureckimi i konstytucyjami tegorocznymi o rządzie wojennym przedanymi¹⁰.

Różnorodność i bogactwo twórczości Grzegorza Czaradzkiego czyni go z pewnością człowiekiem odrodzenia, jak i osobowością, która wniosła znaczny wkład w rozwój kultury prawnej na ziemiach Rzeczypospolitej. Niestety, jak wielu innych prawników i poetów, jest postacią zapomnianą. Warto zatem zagłębić się w jego twórczość i odkryć ją na nowo.

Informacje ogólne. Grzegorza Czaradzkiego „Proces sądowy polski prawa koronnego...” (1614) oraz „Proces sądowy ziemskiego prawa koronnego z formularzem łacińskich pozwowy kondemnat...” (1620), będący w istocie wydaniem II pierwszego dzieła¹¹, traktują o postępowaniu sądowym w I Rzeczypospolitej. Zaliczają się one do XVII-wiecznych opracowań procesu sądowego, wśród których wymienić można choćby „Processus iudiciarius” Tomasza Dreznera (1601), czy „Formula processus” Teodora Zawackiego (1602).

„Proces sądowy polski prawa koronnego...” zawiera szczegółowy opis polskiego postępowania sądowego swej epoki, poczynając od wniesienia pozwu do zakończenia sprawy prawomocnym wyrokiem. Autor opisuje m.in. właściwość sądów, rodzaje pozwów, spraw sądowych, zarzutów oraz instytucje (np. przedawnienie). W rozdziale 1 oraz 2 znajdują się także przykłady pozwów w języku polskim. Drugie wydanie z roku 1620 o nieco innym tytule („Proces sądowy ziemskiego prawa koronnego z formularzem łacińskich pozwowy kondemnat...”) różni się od pierwszego w warstwie zarówno językowej jak i merytorycznej. Można zauważyć zmiany w pisowni wielu wyrazów (np. słowo „appellatia”, „appellatiey” w pierwszym wydaniu w drugim występuje już jako „appelacya”, „appelacyey”). W warstwie treściowej wydanie to uzupełnione zostało o formuły i przykłady pozwów stosowanych w Wielkopolsce¹². Teksty pozwów Czaradzki opublikował w II wydaniu w języku łacińskim, podczas gdy w pierwszym wydaniu zawarte były wyłącznie po polsku. Drugie wydanie jest również wzbogacone na końcu o łaciński załącznik, który traktuje ogólnie o procesie sądowym – jest to przedruk z dzieła Tomasza Dreznera¹³. Niniejsza edycja bazuje na wydaniu I, przy czym teksty polskie obu wydań zostały ze sobą porównane, a różnice uwzględnione w przypisach (oprócz formuł początkowych). Pełny obraz różnic między wydaniem obejmuje zatem: odmienne formuły wstępne, formuły procesowe oraz sporadyczne różnice w pozostałym tekście polskim.

Edycja stanowi opracowanie „Procesu sądowego polski prawa koronnego...” na potrzeby serwisu „IURA. Źródła prawa danego” i została dostosowana do jego wymogów, w tym zapewnienie dokładnego przeszukiwania tekstu (tagowanie). Obiekty umieszczane w IURA będą z czasem powiązane ze sobą hiperłączami.

¹⁰ Grzegorz Czaradzki, *Rytmy...*, s. 31.

¹¹ Stanisław Kutrzeba, *Dawne polskie prawo sądowe w zarysie (I. Prawo karne. II. Postępek sądowy)*, wyd. 2, Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, Lwów-Warszawa-Kraków 1927, s. 62.

¹² *Ibidem*.

¹³ Tomasz Drezner (1560–1616), autor dzieł prawnych, w tym: *Processus iudiciarius Regni Poloniae* (Samosci 1601).

W przypadku dzieł Czaradzkiego planowane jest odesłanie do wzmiankowanych przez niego za wydaniem Jana Herburt¹⁴ konstytucji sejmowych.

Podstawa wydania. Podstawę wydania pierwszego stanowi w całości druk znajdujący się w Bibliotece Narodowej w Magazynie Starych Druków o sygnaturze SD XVII.4.1776, którego wersja cyfrowa została opublikowana w zasobach Polony¹⁵. Prace nad tekstem wydania II prowadzone były w oparciu o dwa starodruki. Pierwszy przechowywany jest w Bibliotece Narodowej (sygnatura SD XVII.4.16339), jego wersja cyfrowa została opublikowana w zasobach Polony¹⁶. Ze względu na to, że w druku tym brakuje końcowych stron, dla brakujących partii podstawą jest druk znajdujący się w zasobach Biblioteki Jagiellońskiej (BJ St. Dr. 15013 III), którego wersja cyfrowa została opublikowana w zasobach Jagiellońskiej Biblioteki Cyfrowej¹⁷.

Zasady wydania. Modernizacji pisowni dokonano przy jednoczesnej próbie zachowania właściwości języka – zgodnie z zaleceniami instrukcji wydawniczej dla dzieł z tego okresu, opracowanej pod redakcją Kazimierza Lepszego¹⁸. W pewnym zakresie modernizacja jest jednak głębsza. Dotyczy to zamiany np. o na ó. Bez zaznaczania w przypisach poprawiono oczywiste omyłki drukarskie (przykładowo pozwanemn → pozwanemu). Skróty zasadniczo rozwijano, choć stale powtarzające się pozostawiono (w tym konsekwentnie K.M., nawet jeśli w druku pojawiało się Mści, Mci). W tekstach łacińskich dokonano nielicznych zmian, przykładowo v na u [vt → ut] czy u na v (soluendi → solvendi), przy czym teksty poetyckie pozostawiono bez ingerencji. Naturalnie Czytelnik ma możliwość weryfikacji dokonanej modernizacji śledząc tekst w pliku z wiernym odczytem lub sięgając wprost do kopii cyfrowych starodruku. Pisownię wielkich liter dostosowano do reguł współczesnych. Dokonano modernizacji interpunkcji przy zachowaniu podziału tekstu na fragmenty maksymalnie wierne oryginałowi. Jednakże w wielu przypadkach tekst był zbyt rozdrobniony, zbyt często przedzielony znakiem „/” lub całkowicie pozbawiony znaków interpunkcyjnych. Z tego względu dla zachowania sensu zdań modernizacja interpunkcji była głęboka. Zaproponowano arabską numerację stron na potrzeby niniejszego wydania i do niej odnosi się skorowidz zamieszczony na końcu opracowania, jednocześnie uwzględniając w samej edycji foliację oryginalną.

W przypisach zostały oznaczone odręczne komentarze użytkowników dodane na marginesach egzemplarza wydania I. Zostały one wprowadzone co najmniej dwiema rękami. W egzemplarzu tym liczne fragmenty zostały także podkreślone,

¹⁴ Jan Herburt (zm. 1577), autor: *Statuta Regni Poloniae, in ordinem alphabeti digesta*, Lazarus Andreae, Kraków 1567; *Statuta i przywileje koronne z łacińskiego...*, Mikołaj Scharffenberg, Kraków 1570. Zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska. 140,000 druków*, t. VII, lit. H–I (ogólnego zbioru tom XVIII), Kraków 1901, s. 132–133.

¹⁵ <https://polona.pl/item/proces-sadowny-polski-prawa-koronnego,Njg1MTY3MDU/5/#info:metadata> (dostęp styczeń 2021).

¹⁶ <https://polona.pl/item/proces-sadowny-ziemskiego-prawa-koronnego-z-formularzem-lacinskim-pozwow-y-condemnat-a,ODAxMzcyODc/69/#info:metadata> (dostęp grudzień 2021 r.).

¹⁷ <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/667960/edition/768392/content> (dostęp grudzień 2021 r.).

¹⁸ K. Lepszy (red.), *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł XIX w.*, Warszawa 1953.

zapewne przez tego samego użytkownika. Wskutek obcięcia brzegów kart glosy te są mocno zdefektowane.

Na końcu opracowania zamieszczono słownik terminów, sporządzony głównie w oparciu o „Słownik polszczyzny XVI wieku”, „Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków” Janusza Sondla czy „Słownik staropolski wyrazów i wyrażeń używanych w danej mowie polskiej” Samuela Bogumiła Lindego¹⁹ oraz „Słownik polszczyzny XVI wieku”²⁰. Do identyfikacji miejsc wskazanych w szczególności w rozdziale VI obu wydań posłużyła wersja cyfrowa „Słownika historyczno-geograficznego ziem polskich w średniowieczu”²¹. W przypisach zostały wyjaśnione osoby, o których wspomina Grzegorz Czaradzki, w czym posłużył w szczególności „Polski Słownik Biograficzny”, spisy urzędników łęczyckich²², herbarz Adama Bonieckiego²³ oraz elektroniczna baza danych Corpus Academicum Cracoviense (CAC).

Anna Marcol

¹⁹ M. Samuel Bogumił Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I-VI, Lwów w Drukarni Zakładu Ossolińskich 1855.

²⁰ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1–37, Warszawa 1966–.

²¹ <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/index.php> (dostęp grudzień 2021).

²² *Urzędnicy łęczyccy, sieradzcy i wieluńscy XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. Janusz Bieniak i Alicja Szymczakowa, pod red. Antoniego Gąsiorowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985 (*Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. II, z. 1).

²³ A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 1–16, Gebethner & Wolff, Warszawa 1905.

Wykaz skrótów

- Arct – *M. Arcta słownik staropolski*, oprac. Antoni Krasnowolski, Władysław Niedźwiedzki, Warszawa 1920.
- Linde – Samuel Bogumił Linde, *Słownik języka polskiego*, vol. I–VI, Lwów w Drukarni Zakładu Ossolińskich 1855.
- Słownik XVI w. – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1–37, Warszawa 1966–.

Bibliografia

Źródła

- Grzegorz Czaradzki, *Rytmy o porodzeniu przeznaczystym Bogarodzice Panny Maryjej*, wyd. i oprac. Roman Mazurkiewicz, Elwira Buszewicz, wyd. Neriton, Warszawa 2009.
- Herburt Jan, *Statuta i przywileje koronne z łacińskiego...*, Mikołaj Scharffenberg, Kraków 1570.
- Herburt Jan, *Statuta Regni Poloniae, in ordinem alphabeti digesta*, Lazarus Andreae, Kraków 1567.

Opracowania

- Boniecki Adam, *Herbarz polski*, t. 1–16, Gebethner & Wolff, Warszawa 1903.
- Brożek (Broscius) Jan z Kurzelowa, syn Jakuba (Id: 2025915), w: Corpus Academicum Cracoviense (CAC), URL: http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/2025915_Jan_Bro%C5%BCek_Broscius_z_Kurzelowa_syn_Jakuba (dostęp: 06.06.2022).
- Brückner Aleksander, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Druk w L. Anczyca i Spółki, Kraków 1927.
- Buczkowski Maciej (Id: 395869), w: Corpus Academicum Cracoviense (CAC), URL: http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/395869_Maciej_Buczkowski (dostęp: 06.06.2022).
- Dworzaczek Włodzimierz, *Gostomski Jan (ok. 1576–1623)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960, s. 366–367.
- Estreicher Karol, *Bibliografia polska. 140,000 druków*, cz. III, t. III: lit. C (ogólnego zbioru t. XIV), Kraków 1897.
- Juszyński Michał Hieronim, *Dykjonarz poetów polskich*, t. 1, W Drukarni Józefa Matackiego, Kraków 1820.
- Kopaliński Władysław, *Słownik wyrazów obcych i obcojęzycznych*, wyd. 17. rozszerzone, Wiedza Powszechna, Warszawa 1989.

- Kutrzeba Stanisław, *Dawne polskie prawo sądowe w zarysie (I. Prawo karne. II. Postępek sądowy.)*, wyd. 2, Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, Lwów–Warszawa–Kraków 1927.
- Lepszy Kazimierz (red.), *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł XIX w.*, Warszawa 1953.
- Lepszy Kazimierz, *Gostomski Hieronim h. Nałęcz (zm. 1609)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 8, s. 364–366).
- Linde M. Samuel Bogumił, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Lwów w Drukarni Zakładu Ossolińskich 1855.
- M. Arcta *Słownik staropolski wyrazów i wyrażeń używanych w danej mowie polskiej*, oprac. Antoni Krasnowolski, Władysław Niedźwiedzki, Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie, Warszawa Nowy Świat, 1920.
- Morenda (Morandus) Gabriel, syn Bernarda (Id: 2013211), w: *Corpus Academicum Cracoviense* (CAC), URL: http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/2013211_Gabriel_Morenda_Morandus_syn_Bernarda (dostęp: 06.06.2022).
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1–37, Warszawa 1966–.
- Sondel Janusz, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Universitas, Kraków 2004.
- Syska Maria, *Leżeński (z Lężenic) Jan, zwany Głowacz, h. Nałęcz (zm. 1399)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 17, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 263–264.
- Uniwersalny Słownik Języka Polskiego*, pod red. Stanisława Dubisza, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Urzędnicy łączycy, sieradscy i wieluńscy XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. Janusz Bieniak i Alicja Szymczakowa, pod red. Antoniego Gąsiorowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985 (*Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. II, z. 1).

[k. 1r = s. 1]

PROCES
SĄDOWNY
POLSKI PRAWA
KORONNEGO

Teraz nowo wydany
przez
Grzegorza Czaradzkiego
Kancelarii Koronnej Pisarza

Cum gracia et privilegio S.R. Majest. ad decennium
W Poznaniu
W drukarni Jana Wolraba²⁴. Roku P. 1614.

[k. 1v = s. 2]

Trojaka zacność Herbu NAŁĘCZA najdują,
Którzy sarmackich dawność dziejów opisują:
Jedna, że tych klejnotów przodek był z dzielnice
Książąt Lechijskich w Złocie mając swą stolicę.
Drudzy od Mieciśława święty, że nadany
Znak chrztu wprzód przyjętego ozdobił te Pany.
Drudzy, że Bolesław po Halickim pogromie
Mężniejszym zawięzował krwią skropione skronie,
I stąd im dał ten klejnot, znak męstwa dzielnego:
Wszystko się to stosuje do kresu jednego,
Starożytność, pobożność i męstwo wspaniałe,
I z familią ślachcą konszty doskonałe.
Stąd i GOSTOMSKICH²⁵ zacność poroże wynosi,
Przeto ich skrzydłonoga sława wszędzie głosi,
Nie dadzą nikomu wprzód i radą w pokoju,
I godnością w Senacie i męstwem do boju.
Ty, cny JANIE GOSTOMSKI WOJEWODO sławny²⁶
Nie wydawasz przodków swych w dostojności dawny,
Nauki, męstwa słyniesz, godności klejnoty,

²⁴ Jan Wolrab – drukarz i księgarz poznański” Karol Estreicher, *Bibliografia polska*, t. III, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1896, s. 292.

²⁵ „Gostomscy herbu Nałęcz z Gostomi, w powiecie rawskim, gałąź Nowodworskich, stanowili jedenże dom z Leżeńskimi”. (A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 6, Gebethner & Wolff, Warszawa 1905, s. 334).

²⁶ Jan Gostomski herbu Nałęcz, wojewoda kaliski, brzeski, inowrocławski (Włodzimierz Dworzaczek, *Gostomski Jan (ok. 1576–1623)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960, s. 366–367).

Żyj długo, Bohatyrze, z tak cnymi przymioty.

[k. 2r = s. 3]

JAŚNIE WIELMOŻNEMU PANU

J.M. Panu

P. JANOWI

Z LEŻENIC GOSTOMSKIEMU, WOJEWODZIE INOWŁOCŁAWSKIEMU,
WALECKIEMU, WARECKIEMU, etc. etc. STAROŚCIE.

Panu mnie wielce M[iłość]ciwemu.

Z. Z.

Bywa to w pospolitym zwyczaju, J.W.M. Panie Wojewodo, u autorów ksiąg rozmaitych, że gdy swoje pracowite zabawy skończywszy, na świat wydać zamyślają, takiego zacnego Bohatera familia przezacna, wyniosłego w Rzeczyposp. autoryzującego, godnością i potęgą przeważnego zwykli upatrować, któremu by żniwo pracy swej oddali i poświęcili i pod jego obroną ochronną zaszczyceni będąc, snadni dotkliwej ludzi zawistnych ujmą ustrzedz by się mogli. Albowiem w tego życia tragedyej wiele jest ludzi gnuśnych i w rozkoszach tylko tkwiących, którzy nic sami chwalebnego nie czyniąc, w próżnowaniu się zakochawszy, tymi pogarzają, którzy w cnocie i w ustawicznej pracowitości nauk usiłują. Lecz z Boskiej opatrzności skława stawa się, że między takową obłądliwością ludzką znajdują się niewymownej wspaniałości panowie, którzy zakochawszy się w sławie (jaka z nauk największe pochopy i nieśmiertelność bierze), cnotę miłują, pod swą obroną zaszczycają i w to wglądają, aby ludziom w naukach się obierającym na łasce swej ni w czym nie schodziło. A że ludzi dowcipnych szanowali i szczodrobliwością Pańską podpierali. Aleksander Wielki nigdy by był do takiej perfekcji nie przyszedł i sławy, gdyby był w naukach i w ludziach uczonych nie kochał się i stagiryckiemu Filozofowi tak dalece nie deserował. Nie wątpi nikt o nim, że jako był serca wielkiego w rycerskich rzeczach, tak wielkie [k. 2v = s. 4] przewisko na potomne czasy otrzymał. A przecie między zabawami wojennymi homerowe rytmy tak chętnie zawsze czytał, że też i śpiąc pod głowy je miewał i one w skrzynce saszonyj złotem i drogimi kamieniami (a ta była z korzyści zwyciężonego Dariusza) chował. Którego pochopu chętnego potwierdził, gdy jednego czasu nad grób Achillesów przyszedł, westchnąwszy, rzekł: o szczęśliwy mężu, który masz takiego wykrzykacza (na Homera mówił) swoich dzielności. Coż oni Juliuszowie, Pompejuszowie, Mecenasowie, którzy nie mniej z wojennej rozrywki jako stąd, że w uczonych ludziach kochali się, sławy nieśmiertelny dostąpili. Ale coś więcej do naszego przedsięwzięcia czyni i waleczny i w naukach, a uczonych ludziach kochający się Cesarz Justynian. Ten tak wiele mógł zasiąć uczonych jurystów, wszelakimi idy dostatkami nadawszy, prawa rzymskie in Digesta, Codice, Authentica i insze ćwiczenia prawne porządnie dysponować rozkazał. W czym jaką sławę ma, nie trzeba o tym diskurować. Zaiste, tak wspaniałych animuszów ludzi takich zacnych wieczną i nieśmiertelną sławą na czasy potomne czeka, wszystkie wieki o ich przewadze wspaniałej będą powiadały. I ja upatrzyłem sobie osobliwego Patrona W.M. mego Mciwego Pana, Mciwy Panie Wojewodo i tę pracę swą pod przezacnym imieniem W. M. in lucem podać uważylem u siebie: który i familią starożytną w Koronie przezacnie

między stany najwyższymi świecisz. Gdy przodki swe liczysz (jako chronografowie świadczą) lubo to z książęcyj liniej, dzielnic z Lechowym potomkiem wzajem idacy[m]: lubo od onych zacnych Bohaterów, którzy przy boku Miecisława radnymi i hrabiami będący, w przód chrztu świętego niebieski skarb przyjęli: lubo to z onymi najmężniejszymi rycerzami, którzy z Bolesławem pod Haliczem w boju serdecznie sobie poczynali i gdy mężniej i potężniej niż ostrożni z nieprzyjacielem potykali się, skrwawione ich czoła sam Król zawojami wdzięcznymi zawięzował. Ale nie jest tu miejsce *antiquitates priscorum saeculorum perstringere*. A że opuszczę tak wielką liczbę przeznacznych mężów z Leżenic Gostomskich, wojewodów, kasztelanów i innych dygnitarzów. Nie wspomnę Jana, wielkiej porady i potęgi człowieka, który był wojewodą łęczyckim roku 1390²⁷; Sędziwoja²⁸, wojewodę sieradzkiego, około roku Bożego 1420; Jana Głowacza²⁹, także z Leżenic, wojewodę mazowieckiego in Anno 1396. I innych tak wiele, których kroniki, księgi rozmaite i przywileje na wielu miejscach szeroce i chwalebnie wspominają. Cóż rzekę o bliższych wiekowi naszemu, jako o Dobrogoście³⁰, wojewodzie rawskim, panu możnym we wszystko, dziadu W.M., który w tak wielkim błogosławieństwie Bożym obfitował, że tak wiele synów przeważnych do rycerskiego męstwa i w Senacie przedniejszych filarów Rzeczyposp. zostawił. Aleć sam jeden [k. 3r = s. 5] zacnej pamięci J.M. Pan O[j]ciec W.M., wojewoda poznański³¹, podawa okazyję do wysławiania ten Dom Bohaterski, nie tych krótkich kilka słów, ale wielkimi woluminami, w których by tylko przyszło wyliczać, nie rzekę chwalać dzielne i mądre sprawy jego, potężny a prawie nad Herkulesów albo Achillesów onych mężniejszy animusz, pobożny i prawie świątobliwy pochop serca katolickiego, gdy on kościoły, kolegia fundował, nadawał i szcudrobliwością Pańską ozdobił, ubogim i sierotom niewymownym był obrońcą, we wszelkich cnotach Pańskich obfitujący, Panu i Ojczyźnie miły, Bogu dla jego bogobojności ukochanej. Wszytkim dla wspaniałości, łaskawości i szcudrobliwości serdecznie pożądany, uczonym Mecenas prawie ustawiczny, świadczą to wiele ksiąg i autorów pod jego imieniem wydanych in lucem. K.W.M. M[i]ł[os]ciwy Panie Wojewodo, do takiś perfekcji przyszedł, zacnością tak wyniosłej familiej świecąc, w dostojęństwie senatorskim przednim z Koronie celujesz, nauką niedoścignioną, poradą głęboką, męstwem i splendorem Pańskiego dworu, największym się równasz i wielu

²⁷ Czaradzki myli się, Jan Głowacz z Leżenic nie był wojewodą lecz starostą łęczyckim, w latach 1393–1397 (*Urzędnicy łęczyccy, sieradzcy i wieluńscy XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. Janusz Bieniak i Alicja Szymczakowa, pod red. Antoniego Gąsiorowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 173 (*Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. II, z. 1).

²⁸ Sędziwój „Głowacz” Leżeński (ur. ok. 1420, zm. 1466) podkomorzy sandomierski (1451–1458), starosta inowrocławski (1458), wojewoda sieradzki (1460–1466) (*Urzędnicy łęczyccy, sieradzcy i wieluńscy*, s. 173).

²⁹ Jan „Głowacz” Leżeński, wojewoda mazowiecki, zginął nad Worskłą 1399 r. (Maria Syska, *Leżeński (z Leżenic) Jan, zwany Głowacz, h. Nałęcz (zm. 1399)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 17, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 263–264.

³⁰ Prawdopodobnie chodzi o Dobrogosta alias Anzelma Gostomskiego lub jego syna Dobrogosta Gostomskiego.

³¹ Hieronim Gostomski z Leżenic herbu Nałęcz (zm. 1609 r.) – wojewoda poznański, kasztelan nakielski, podkomorzy rawski, dworzanin królewski (Kazimierz Lepszy, *Gostomski Hieronim h. Nałęcz (zm. 1609)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 8, s. 364–366).

przechodzisz. Wszystkim jest wiadoma powaga W.M. w mowie, dzielność w sprawach, potężność w Rzeczyposp. Przeciwnie podległość łaskawość niezmierną, kurównym dziwna ludzkość. Słynieś, W.M. słynieś, na nieśmiertelną sławę robisz, tak że jej żadna wieków dalszych potomność nigdy nie może zamilczeć. Do tak zacnego Pana i Senatora a któż by się z przysługami swymi nie cisnął. Atoli i ja to dzieło pracowite spisane w prawie koronnym, wydając na świat pod przezacnym imieniem W.M. ofiaruję i dedykuję W.M. mając za to, że jako W.M. po zabawach przeważnych swemu senatorskiemu urzędowi należących i obmyśliwaniu dobra pospolitego koronnego nad nauki i naukami się parające ludzie przed oczyma nie masz nic miłszego: tak i ten lichy upominek nie tak z uczonego, jako z usilnego animuszu pochodzący, za wdzięczne przyjmiesz. Aż też potem co większego Pan Bóg zdarzy ku większej uciechu W.M. Niechże niebieski Twórca wszelkie zamysły W.M. szczęśliwe i pomyślne na długowieczne lata przy dobrym zdrowiu prowadzi. W Goczałkowie 7. Februaru 1614.

W.M. mego M[i]ł[os]ciwego Pana
uniżony sługa
Grzegorz Czaradzki.

[hasła: laudacja, mecenat, męstwo, chwała, pamięć, cnota, łaskawość, prawo rzymskie, jurysta, wojewoda, król, bohater, ojczyzna]

[k. 3v = s. 6]

Do Czytelnika

Przyrodzonym językiem spisany traktacik o postępkach sądowych prawa koronnego podając przed oczy, nie dla tego, abym jaką chwałę próżną stąd chwycić miał, ale abym ci *pro virili* w próżnowaniu zabawę pożyteczną pokazał, za czym i czasu nie próżno trawić możesz i pielgrzymem w prawie swym ziemskim nie będziesz. Lecz zda mi się, że twemu żądaniu nie uczyniłem dosyć, gdyż więcej do tego *propositum* napisać by potrzeba było. Ale w małej książce wiele się rzeczy spisać nie może. Atoli wkrótce, co mogło być *coacervatim* zgromadzić się, ile co potrzebniejszego ściągało się do wiadomości takiej fuzyji prawnej. Rzeczysz, wolałbym widzieć choć co obfitszego, by tylko do skrócenia tak szerokich burd prawnych. Nie moja to rzecz wkładać się w takie rzeczy, mimo rozkazanie z pospolitego zezwolenia pochodzące. Jednak i to by mniejsza była i przyszłoby to dawno już w chlubę swą, gdyby ludzi wielu przewrotnych prywatnie nie unosiła, zwłaszcza tych, którzy albo zbrodniami albo długami sumienia swe obciążwszy radzi by, aby *litigia forensia* do sądowego dnia przewlekły się. Nie trzeba by wiele, tylko w ziemstwie jeden termin wyrzucić, a w grodzie drugi, żeby jedno cztery salty były procesowe. Dwa ziemskie *tanquam praparatorii ad causam*, a dwa w grodzie *exequutorii*. Do tego, żeby egzekucja Ich Mości P.P. Starostowie zaraz a zaraz czynili, uwarowawszy to zasadami *poenarum graviorum*, o które by *in defectu exequutionis facte* na Trybunał *peremptorius terminus* byłznaczony. Nadto, żeby żadnej sprawy tylko raz, a nic więcej nie godziło się *per viam motionis* wytaczać na Trybunał *sub amissione causæ, per consequens* ani prosekować. A Trybunał, aby

continue i w Piotrkowie i w Lublinie od inszych deputatów był sądzony. Więc, żeby każda sprawa kryminalna na jednym sejmie *sine ullis prorogationibus i procrastinationibus* była obsądzona, tak ugodzić. Chociażby więcej w korekturze praw nie stanęło, tylko to *mirabiles effectus iusticia* Rzeczposp. wkrótce ujrzałyby. Ale ja swego *propositum* przystępuję, mając za to, że wdzięcznie będziesz czytał tę, choć lichą, ale usilną pracę moje, gdzie jeśli *incuria operarum* albo *amanuensis imperitia*, prze niebytność moje cokolwiek *ex recta bilance* (acz nie może być bardzo wiele) wykroczyło *pro singulari industria et sagacitate* wyrozumiawszy, sobie poprawisz. A jeśli też co nie według takiego powiatu prywatnego używania. To tak trzeba rozumieć, że czego statut wyraźnie nie obmawia, albo konstytucje nie ostrzegają, w tym każdego niemal powiatu *quod capita, tot sententia*. Czego ja nie upatrując, sądziłem swą opinią przy preiudikatach i pospolitej praktyce *in subselliis ultimarum instantiarum* być zwykły. Do zapisu Proces położyłem ci w dłuższą, bo też tak w niektórych województwach, ale jeśli chcesz krócej przewodzić, wprzód otrzymawszy *lucrum, in astito termino* upominaj się, abyć skazano *intromissionem sub vadiis triplicatis*, z remisyją *ad loci capitaneum*. Potym *coram loci Capitaneo pro decernendis vadiis triplicatis experiendo, pro poena bannitionis* na ostatek na roki grodzkie pozwiesz. I tak pożądaný skutek rzeczy osądzonej otrzymasz. W inszych sprawach masz tu dostateczną informację. Co, za wdzięczne przyjąwszy, jeśli nie pochwalisz, przecie nie łaj: ponieważ intencja ta moja jest szczególną *deservire utilitati publica*. Miej się dobrze, a bądź łaskaw. *Nil sub sole novum*.

Errata znaczniejsze tak poprawisz.

Na karcie B. 6000 popraw 3000, miasto postanawiamy – postanowiemy, zakładamy – założemy. E. in 2. facie folii. gdzie o kmiecia zbiegłego – zmaż ‘i tyleż szkody’ E 2. z konwersacyjej – z konsekracyjej. F 2. przysądzenia – posiadzenia, subsella – subsellia. H2. przysiągł – przysiąg.

[hasła: prawo koronne, traktat, postępek sądowy, starosta, sąd ziemski, sąd grodzki, sejm, Trybunał w Piotrkowie, Trybunał w Lublinie, korektura praw, termin, egzekucja, konstytucja, statut, praktyka, województwo, powiat, remisja]

[k. 4r = s. 7]

In laudem auctoris & operis.

ENCOMIASTICON.

BARTOLUS & BALDUS, TARTAGNUS, & IMMOLA, PAULUS,

Et DYNUS nostrum tempus ad usque vigent

Hinc tu CZRADZKI post funera viure seclis

Ardes, ut doctis adnumerare viris.

Bellerophon sublimis equi pernicibus alis,

Si Lycii poterat spernere monstra soli,

An non iusticiæ vectus super æthera pennis,

Docto consilio monstra superba domas?

Tramite Legitimo ve mortales currere discant

Efficis, & stigij deprimis ora doli.
Te virtute sua GOSTOMSCIUS excitat Heros,
Inflammantque, animos allius acta tuos,
Ut Minois limam teneat, lanumque bifrontem
Lechiadum, exerce, exprimat omne genus.
Immortale feret nomen tua ab arte Polonus,
Splendescet studio Lechia tota tuo
Quare litigiosa fori dum iura sonabunt
Laudibus excrescet nomen in orbe tuum.

M. Mattias Buczkowski³², art.
& Philos. Doct. profes. Acad. Crac.

ALIUD.

Quæ prius terris inimica cessit
Fraudibus prauis, sceleri cruento,
Nunc redit virgo, studio CZARADZKI,
Astra relinquens.
Lis, dolus, rixæ, rabies, tumultus
Iam forum linquent, bonitas fidesque
Incolent recti vacuas per acta
Secula terram.
Hesperus non sic radiis coruscat,
Phæbus haud fulget meliore flammo,
Diua quam splendet, trutinans ad æquam
Omnia lancem.
Macte virtutis radiis CZARADZKI,
Quam tibi laudum titulos perennes
Comparas, legum titulos notans, sic
Itur ad astra.

M. Ioannes Broscius Kurzelouien.³³
art. & Pilos. Doct. profes. Acad. Crac.

ALIUD.

Prælia commemorant alii mauortia scriptis,
Aut celebrant alii te Cytherea metris:
Arpinum, Stagyram, Tacitum, Senecam, Patauinum,
Sectantur scripto, aut grande Platonis opus.

³² Maciej Buczkowski (Id: 395869), w: Corpus Academicum Cracoviense (CAC),
URL: http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/395869_Maciej_Buczkowski (dostęp: 06.06.2022).

³³ Jan Brożek (Broscius) z Kurzelowa, syn Jakuba (Id: 2025915), w: Corpus Academicum Cracoviense
(CAC), URL:
http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/2025915_Jan_Bro%C5%BCek_Broscius_z_Kurzelowa_syn_Jakuba
(dostęp: 06.06.2022).

CZARADZKI Lechici nodosa volumina iuris
Nectens, illorum cuncta trophæa tenet.

Gabriel Morenda³⁴ Philosophiæ,
ac I. U. Baccalaur.

[k. 4v = s. 8]

REGISTR ROZDZIAŁÓW.

I rzeczy wszystkich w tej książce zamykających się.

ROZDZIAŁ I.

O pospolitym postępkowi w sądziech.

Gdzie procesu do zapisu przewód. Formy pozwów w przewodzie prawa przeciw sukcesorom zapisującego się.

ROZDZIAŁ II.

O pozwach.

Tamże o pozwach różnego kształtu. W jakich pozwach taki nie kładą. O położeniu pozwu i sposobie pozywania. Drugie okoliczności pozwów. Formy rozmaitych pozwów.

ROZDZIAŁ III.

O ekscepcjach.

Liczba i porządek ekscepcyj *in accessoriis*. O terminie. Przeciw sądowi i sędziemu. O osobie powodowy. O osobie pozwanego. Z strony procesu. Z strony dekretu. Ewazyja. Dawności. Dylacje i w których sprawach idą, w których nie idą. Egzekucja rzeczy osądzonej. *Male obtentum*.

ROZDZIAŁ IV.

O zagruntowaniu sprawy *inprincipali*, to jest *de litis contestatione*.

Sprawy, w których pozwani do przysięgi bliższy są. Karania pieniężne w sądach i *priuaciones officiorum*. W których sprawach apelacja nie idzie.

ROZDZIAŁ V.

O porządku spraw sądom rozmaitym należących.

Sprawy zadworne. Sejmowe. Ziemskie. Przy położeniu ksiąg. Grodzkie. Kwerelów. Starostów *sine strepitu forensi*. Podkomorskie. Trybunalskie. Hetmańskie. Komisarskie. *Mixti fori*. Wojewodze. Marszałkowskie. Jednakie. Pod *interregnum*.

ROZDZIAŁ VI.

³⁴ Gabriel Morenda (Morandus), syn Bernarda (Id: 2013211), w: *Corpus Academicum Cracoviense (CAC)*, URL: http://cac.historia.uj.edu.pl/osoba/2013211_Gabriel_Morenda_Morandus_syn_Bernarda (dostęp: 06.06.2022).

Czasy roków albo sądów ziemskich we wszystkich województwach ziemiach i powiatach tak, które się wytaczają przez ruszenie na Trybunał Piotrkowski jako Lubelski.

ROZDZIAŁ VII.

O rozmaitych obowiązkach prawnych.

Zapisy. Żona z mężem. Przedaniny i kupna. Dożywocie. O sprawy cesyje, kwity.

[k. ar = s. 9]

PROCES
SĄDOWNY POLSKI
PRAWA KORONNEGO.

Rozdział I.

O pospolitym postępku w sądach.

Porządek rzetelny do sprawiedliwości w prawie od zwierzchniej mocy sądowej czynienia, drogą już zwyczajem, statutami i konstytucjami utorowaną, aby kto krzywdę i obciążenie od drugiego cierpiąc, dosyć sobie uczynienia i pożądanego trybu porównania przez rozsądzenie prawne dostąpił, uczy nas i prowadzi. I aczkolwiek mamy to za początek wrodzonego przystojności kresu, uczciwie żyć, nikogo nie ukrzywdzić, każdemu oddawać, co czyjego jest. Jednak prawo pisane, zabiegając przewrotności, albo też wątpliwości ludzi gościńcowi, aby sobie żaden sprawiedliwości nie czyniąc, sam swojej sprawy sędziem nie był, drogę każdemu swobodną pokazało do dochodzenia sprawiedliwości przeciw stronie krzywdzący, albo też nie swoje rzecz zatrzymawający. Gdzie, choć wolnej sobie swobody, wedla swej prerogatywy, kto chce zażywać, ile mu natura podała może, by tylko co mu prawo albo gwałt nie każe czynić i zatrzymawać mimo wstręt granice wolności, nie wygodzi mu się. Przeto sądy i sędziowie na to są wysądzeni, aby między takimi i czyniącymi i cierpiącymi krzywdy równali niesnaczki i sznurem opisaną prawnego a sprawiedliwego rozmięzali, przysądżając jednemu, co im słusznie należy, a od tych, co przeciw mierze i prawdzie sprawiedliwości zażdzimają i trzymają, oddalając. A to, żeby się tym porządniej sprawowało, jako w każdej rzeczy są sposoby swoje, tak w tym trybie sądów jest pewny postępek i porządek dochodzenia końca sprawiedliwości, który nic inszego nie jest, tylko rząd jakiś słuszny i prawny, według którego różnice spraw poznawane, a prędko z dobrej i słusznej rozrywki rozeznane bywają. W takim zaś rządzie ten kształt sądowy trzy osoby, to jest sędziego i jego sądu zupełną osadę, powód i pozwanego, w sobie zamykając pewnymi okolicznościami, albo zwyczajem dawno zawziętym okreszony jest, podług którego sprawy sądzone i determinowane bywają. Takowy tedy porządek postępku sądowego dwojaki jest: jeden, gdy pozwany nie stawia, bo prawa i *contumax* zostawia, także przez jego niestawienie i kontumacja, aż do egzekucyjnej powód sprawę przeciw jemu prowadzi i prawo kończy swoje, przysądzenie rzeczy w pozwie mianowany pozyskiwając. Drugi, kiedy pozwany stawia do prawa. Za niestawieniem pozwanego do prawa trzy terminy przedniejsze (i to w ziemstwie, kiedy tam forum sprawy przyzwoite jest) powód ma wyprawować. Pierwszy termin albo pierwszy [k. av = s. 10] czas jest do wzdania pozwanego *in poena contumaciæ*, w sprawach, w których pierwszy termin ani z prawa, ani z umowy jest zawity. Bo jeśliżby tak było, tedy by przyszło wzdawać pozwanego w zysku sprawy.

[^a] Wtóry termin albo czas jest do wzdania pozwanego niestawającego w zysku, to jest w takich sprawach, w których rok albo termin pierwszy ani z prawa, ani z umowy jest zawity. Bo inaczej przyszło by już do astycyjnej terminu przypowieszczonego dla dosyćuczynienia, to jest *ad satisfaciendum* i woźnego przydania do intromisyjnej wzięcia i odesłania do sądu starościego onegoż miejsca, gdzie pozwany ma osiadłość na wykonanie egzekucyjnej rzeczy osądzonej pozwać.

[^b] Trzeci termin albo czas (rokiem też to zowią) w sprawach, w których pierwszy termin ani z prawa, ani z umowy, lub to z zapisu nie jest zawity, do ustania roku *seu ad astandum terminum concitatum, alias* przypowieszczonego, dla dosyćuczynienia i tamże przydania powodowi woźnego, do intromittowania, to jest wwiązania jego w dobre (jeśliby sprawa osoby się tykała) prawem przekonanego, wedle wielkości szacowania rzeczy prawem zyskanej albo krzywdy poniesionej i w tyleż szkody, a jeśli rzeczywista sprawa, to jest *realis actio*, byłaby w rzecz albo dobra, o które się sprawa toczyła. A przecież i w sumie oszacowany względem szkody uczynionej i do założenia winy, 4 grzywien nad przekonanym w sprawie, żeby pozwany nie bronił wwiązania i posesyje, a dopuściwszy, aby więcej nie przeszkadzał. A gdyby wwiązania z posesyją zabraniał, albo dopuściwszy wwiązania z posesyją onego zaś przeszkadzał, albo zezwoliwszy na wwiązanie posesyje zabraniał i nie dopuszczał, tak przez się, jako i przez jakiegokolwiek naprawne osoby, aby był odesłany powód z pozwanym w prawie przekonanym i z rzeczą osądzoną do starosty albo do starostów onego miejsca, gdzie ma pozwany dobra starościnej jurisdycyjej tamecznej podległe, dla skończenia i egzewowania rzeczy osądzonej, porządnny tryb prawny zachowawszy.

Po takich terminach, po przydaniu woźnego i odesłaniu do urzędu starościwego, tamże w grodzie uczynić trzeba oblatę dekretu ziemskiego, od którego remissa sprawa. Pierwszy rok, termin albo czas jest w grodzie na kwerelach przed sądem podstarościwym do ustania roku tegoż przeciw przekonanemu prawem niestawającemu i do wykonania rzeczy osądzonej przez tenże urząd grodzki, gdy powód dowiedzie i próbować będzie relacją woźnego i szlachciców w dwóch, o niedopuszczenie sobie wwiązania z posesyją, skaże tedy urząd grodzki winę 14 grzywien nad pozwanym w prawie przekonanym, że nie dopuścił powodowi wwiązania i zaraz przydaje woźnego powodowi na wwiązanie tak, jako w sobie zamyka dekret sądu ziemskiego. Tudzież na założenie zakładu trojakię, to jest *vadiorum triplicatorum*, nad przekonanem w prawie, ażeby on nie bronił aktorowi w wwiązaniu i posesyje, a dopuściwszy, aby jej nie przeszkadzał. Aktor tedy wyjąwszy *authentice* dekret ten z ksiąg grodzkich, woźnego z szlachtą znowu pośle na one dobra pozwanego obciążone procesem do wwiązania siebie w tęż majątność zaraz *cum literis significatoriis a capitaneo de vadiis interpositis*. A gdzie prawem przekonany, lub to przez się, lub przez kogo inszego takiego wwiązania będzie bronił, drugi raz na drugi termin przed urząd grodzki aktor pozwie onego przekonanego prawem i tamże dowiódzszy relacją woźnego i dwóch szlachciców niedopuszczonego wwiązania pod zakłady troistymi nakazanego, więc i *legittimitatem* pozwu innotescencyi zaraz instyfikowawszy, żądać ma urzędu grodzkiego, aby *vadia triplicata*, to jest zakłady troiste aktorowi przysądził na pozwanym przekonanym w prawie i nakazał rumacyją w dobrach tegoż pozwanego czynić, tamże, aby naznaczył wicesgerenta albo burgrabie wedle zwyczaju onego grodu z dwiema szlachciami na rumowanie i wyrzucenie prawem przekonanego z dóbr procesem obciążonych i zaraz na wwiązanie z [k. a2r = s. 11] założeniem winy banicyjej, jeśli rumacyjej i intromisyjej przekonany prawem bronić chciał.

Po takim dekrete, aktor posyła wicesgerenta albo burgrabiego z dwiema szlachciców na rumacyją i intromisyją w one dobra pozwanego prawem przekonanego. Który jeśli nie dopuści tak rumacyjej jako i wwiązania, już go aktor na ostatek dawa

pozywać na roki grodzkie, na ustanie roku tego, że przed sąd starościn, za jegoż urzędu instygatora instygacją z delacyjej aktorowej. Dowiódwszy, że pozwanej rumacyjej i intromisyjej bronił relacją wicesgerenta albo burgrabiego ze szlachtą, pozwów także położenia woźnego relacją, z takiej instancyjej przekonanego prawem skazują banizowanym i wywołanym z Korony Polskiej i państw jemu podległych.

Także i pomocnicy jego, na tenże termin pozwani takiemuż dekretowi bywają podlegli. A jeśli banit dóbr swoich broniłby, powinien starosta za listem królewskim wszystkiego powiatu ze szlachtą ruszyć z armatą i przekonanego prawem z dóbr wyrzucić i wygnać. Który jeśli może być pojmany, gardło jego będzie na łasce królewskiej, także i pomocników, jeśli z nim wespółek byli pojmani.

A jeśli przekonany prawem dóbr dziedzicznych i własnych nie ma, ale tylko używanie, egzekucya rzeczy osądzonej na używaniu i *usum fructum* może być pociągnięta tak, żeby powodowi z niego dosyć się stało bez szkody dziedzica.

[^c] A nieosiadły, skoro mu w sądzie grodzkim dosyćuczynienie nakażą, musi się albo gotowymi pieniędzmi eliberować we dwu niedzielach, abo rękojmią stawić, że dosyćuczyni w sześciu niedzielach. Co jeśli nie uczyni, trzeba go pozwać do banicyjej i gdy będzie banizowany, pojmać i zatrzymać go wolno, aż dosyć uczyni. Sig. 3. 1588. fol. 35.

Proces do zapisu tak przewodzić trzeba.

1. Zapis mieć pogotowiu, autentyce wyjęty z podpisem i pieczęcią.
2. Protestacyja o pilności i o podleżeniu zakładu dla niezapłacenia.
3. Pozew oryginalny według formy zwyczajnej i relacyja o jego wyniesieniu.
4. Wzdanie w zysku.
5. Przypowieszczenie do dosyćuczynienia i wyniesienia tegoż pozwu relacyja.
- ^d-6. Astycyjej, to jest ustania roku przypowieszczonego dekret, z przydaniem woźnego ze szlachtą i odesłaniem na egzekucyją do grodu swej jurysdykcyjej.^{-d}
7. Relacyja niedopuszczonego wwiązania wedle dekretu.
8. Innotescencyja albo oznajmienie ramienia królewskiego i relacyja wyniesienia tego pozwu.
9. Ustanie roku innotescencyjej z przysądzeniem winy: 4 grzywien z przydaniem woźnego na wwiązanie aktora i założenie *vadicum triplicatorum*, gdzie zaraz i *liter et signifitoria de vadiis triplicatis interposuis a capitaneo* zakładają się.
10. Relacyja bronionego wwiązania i założonych *vadia triplicara*.
11. Pozew o *vadia triplicara* i o położeniu jego relacyja.
- [k. a2v = s. 12] 12. Wzdanie *in vadiis triplicatis*, gdzie rumacyją nakazują i wicesgerenta albo burgrabiego przydawają i relacyja niedopuszczonej rumacyjej.
13. Pozew do banicyjej i relacyja o położeniu pozwu tego.
14. Skazują *penam bannicionis* na przekonanym w prawie.
15. Tamże przydawają woźnego na publicają banniczej, a woźny czyni relacyją, że publikował.

Nie od rzeczy będzie żeć wizerunek przewodu prawa z formami pozwów, położę przeciw sukcesorom tego, który się był zapisał.

^a odręcznie na marginesie: 2

^b odręcznie na marginesie: 2

^c odrębnie na marginesie: Exequi[...] romae [?] unus

^{d- d} wyd. 2: 6. Astycyjej, to jest ustania roku przypowieszczonego dekret z przydaniem woźnego z szlachtą, i odesłaniem na egzekucyją do grodu swej jurysdykcji. *astitut. auditur. remittitur.* Gdy do innego grodu egzekucja odsyłają. Ale kiedy w tymże starostwie ma pozwany dobra swe już, tak zwłaszcza w Wielgi Polsce otrzymać trzeba. *Astitio sub vadiis triplicatius.*

[porządek prawny, sprawiedliwość, uczciwość, słusność, zwyczaj, statut, konstytucja, sędzia, powód, pozwany, postępek, sąd, sprawa, ochrona pokrzywdzonych, wolność, prerogatywa, natura, skład sądu, termin zawity, obecność pozwanego, postępowanie sądowe, kontumacja, niestawiennictwo w sądzie, egzekucja, astycja, intromisja, umowa, zapis, dobra, posiadanie, woźny, starosta, wina, własność miejscowa, jurysdykcja, urząd grodzki, roki, pozew, zakład, banicja, kara grzywny, dekret, skarga, skarga, instygator, świadek, powiat, rzecz osądzona, dziedzic, majątek, sukcesor, wwiązanie, wyłączenie sędziego, niezawisłość sędziowska, przebieg procesu, wniesienie pozwu]

Przykład pierwszego pozwu.

Tytuł starościны położyć: N. N. Starosta, N., Tobie urodzonemu, N., synowi i sukcesorowi własnemu, urodzonego niekiedy N., dziedzicowi wsi N., tejże wsi i z innych dóbr twoich wszystkich gdziekolwiek będących, mocą królewską i naszą starością, której w tej mierze używamy, powagą rozkazujemy, żebyś przed nami albo sądem naszym grodzkim N., na roczech, kwerel w Zamku N., które będą odprawowane w dzień N., przed świętem N. najbliższy, albo gdy i kiedy roki przerzeczone, na Zamku N. najbliżej, po naznaczonym czasie będą sądzone, obecnie i zawicie stanął na powód urodzonego N., który je pożywa, do zapisu ziemskiego N. od urodzonego niekiedy N., ojca twego zeznanego, w którym się i swe sukcesory obowiązwał 3000 złotych liczby i monety polskiej, na czas N. już przeszły, pod zakładem takież sumy onemu zapłacić, a nie zapłacił, przeto zakładowi przerzeczonemu podległ, o którego z sumą pryncypalną zapłacenie ciebie pożywa, któryś jako w dobra jego, tak i w prawo nastąpił, o czym ci szerzy na terminie dą spraw, na co sądownie masz odpowiadać. Dat. Na Zamku N. dnia N. roku N.

[pozew, skarga, zapłata, sukcesor, dziedzic, dobra, sąd grodzki, roki, powód, pozwany, stawiennictwo, zobowiązanie, zakład, moc królewska, wezwanie]

Kontumacja.

[^a] Urodzony N., powód urodzonego N., pozwem listownym grodzkim N. pozwanego do zapisu ziemskiego N., niekiedy urodzonego N., ojca jego zeznanego, na sumie 3000 złotych i tyleś zakładu odłożenie, jeśliby przerzeczonej sumy nie zapłacił, o czym szerzy pozew w sobie zamyka, tu od urzędu obecnego Starościiego Grodzkiego N., przez woźnego opatrznego N., trzykroć i nad zwyczaj czwarty raz przywołanego, a nie stawającego, ani na skargę powodowe odpowiadającego, z dopuszczeniem urzędu terażniejszego, sądownie i urzędownie wzdał podług swego pozwu pierwszego.

^a odrębnie na marginesie: 1

[kontumacja, niestawiennictwo, pozew, zapis, zakład, zapłata, urząd, woźny, skarga, powód, pozwany, wezwanie]

Wtórego pozwu przykład.

[^a] Położywszy jako wyższej aż do tego miejsca. Który cię pozywa, przydać, po wtóre jako cię na roku pierwszym, na roczech kwerel grodzkich N. z dopuszczeniem urzędu naszego *in poena contumaciae* sędownie wzdał, podług pozwu swego pierwszego, którym cię był pozwał do zapisu ojca twego ziemskiego N., w którym się i sukcesory twoje obowiązał był, że jako wyżej.

^a odrębnie na marginesie: 2

[pozew, powód, pozwany, roki, kwerela, skarga, urząd, kontumacja, niestawiennictwo, zapis, sukcesor, zobowiązanie, wezwanie]

Zysk.

Urodzony N., powód, pozwanego N. pozwem wtórem listownym grodzkiem N., takim sposobem, (tu trzeba cały pozew włożyć, a po pozwie tak położyć): Tu, do urzędu obecnego Starościego Grodzkiego N., przez woźnego opatrznego N., trzykroć i mimo prawo po czwarte, za instancją przerzeczonego powoda, przywołanego i niestawiającego, a prawu i urzędowi ani przez się, ani przez swego rzecznika, posłusznego, z dopuszczenia urzędu obecnego w swoim zysku we wszystkim sędownie i urzędownie wzdał. Wedle swego pozwu w winie 15 Grzywien, alias trzech, stronie i urzędowi tyleż.

[pozew, powód, pozwany, zysk, urząd, instancja, niestawiennictwo, prawo, rzecznik, wina, grzywna, wezwanie]

[k. br = s. 13] Trzeciego pozwu przykład.

[^a] Położywszy jako wyżej, aż do tego miejsca. Który cię pozywa, a potem położyć i przypowieszcza do zapłacenia i dosyćuczynienia sobie za to wszystko, o co cię na kwerelach grodzkich N. sędownie w swoim zysku we wszystkim wzdał, wedle swego pozwu, którym cię był pozwał do zapisu ziemskiego N. urodzonego niekiedy ojca twego. Ostatek z wyższego pozwu włożysz, a na końcu miasto: masz odpowiadać, zamknąć, na to tedy, o co w zysku jesteś wzdany, sędownie masz dosyć uczynić. Data w Grodzie. N.

^a odrębnie na marginesie: 3

[pozew, powód, pozwany, zapłata, kwerela, skarga, zysk, gród, miasto]

Astitia.

Urodzony N., pozwanego N. do urzędu obecnego Starościego Grodzkiego N. przypowieszczeniem swym, do zapłacenia i dosyćuczynienia za zysk onegoż, do urzędu obecnego przez Woźnego Generalnego w Koronie uczciwego N., trzy i mimo prawo czwarty kroć przywołanego, a niestawiającego, na roku ustanym przypowieszczonym wzdał wedle przypowieszczenia swego w taki sposób (potrzeba włożyć wszytek pozew przypowieszczający, potem tak napisać): Po którym wzdaniu, w zamiar dosyćuczynienia za zysk, prosił powód, aby mu przydano woźnego ze dwiema szlachcicami którymkolwiek do wwiązania jego w dobra pozwanego

wszystkie i co jest według prawa, skazano. Urząd tedy obecny N. grodzki, stojąc przy wzdaniu i żądaniu aktorowym, przydał mu Woźnego Generalnego w Koronie ze dwiema szlachcicami którymkolwiek do wwiązania onego w dobra pozwanego prawem przekonanego wszystkie zapisem i procesem sprawcy tej, obciążone w jego zyskach i przezyskach, które on na nim i na dobrach jego wszystkich względem skazanego długu i zakładu otrzymał. Którego wwiązania żadnym sposobem bronić i owszem wolno dopuścić i dopuszczonego tak przez się, jako przez naprawione osoby nie ma bronić. A jeśliby temu dekretowi po jakiej części przeczo, sprawę odsyłają ze stronami do starostów jurysdykcji swej na egzekucję według formy postępku sądowego.

Z tymże dekretem na wwiązanie trzeba jachać, a jeśli nie dopuszcza, woźny z szlachtą uczynią tego w grodzie relacją taką.

Woźny Generalny Koronny opatrny N., którego autentyk i wierne używanie urzędu swego dostatecznie jest aktom wiadome, z szlachetnymi N.N. przed urzędem i księgami grodzkimi N. obecnie stanąwszy, zdrowi, jawnie i dobrowolnie zeznali: iż za pochopem urzędu grodzkiego N. ustania roku przypowieszczonego, byli obecnie w dobrach wsi N., urodzonego N., prawem przekonanego, w dzień N. i w te dobra i w insze wszystkie, urodzonego N. prawem przekonującego wwiązowali, w jego zyskach, przezyskach, które on na nim i dobrach jego wszystkich do zapisu ziemskiego N. od nie kiedy ojca jego urodzonego N. uczynionego, względem długu 3000 złotych i takiegoż zakładu otrzymał, ale tego wwiązania czeladź prawem pokonanego imieniem jegoż zabroniła i nie dopuściła. O czym od tegoż powoda przeciw prawem przekonanemu protestacja się uczyniła i o konaniu tejże sprawy.

Nawet pozew innotescencji starościny dawa się przeciw prawem przekonanemu o założeniu troistych zakładów.

[pozew, powód, pozwany, astycja, zapłata, woźny, zysk, niestawienictwo, roki, urząd, innotescenca, wezwanie, wwiązanie, dobra, zapis, świadek, zakład, dług, dekret, starosta, jurysdykcja, egzekucja, postępek, proces, forma, akta, relacja, księga, jawność, zeznanie, protestacja, zaświadczenie]

Czwartego pozwu przykład.

[^a] Położywszy napis starościn, jako wyżej miasto: rozkazujemy napisać. Oznajmujemy, że Woźny Generalny Koronny, opatrny N., z pewnymi szlachcicami ze sobą obecnie będącymi, przed nami i urzędem naszym Starościm Grodzkim N., personalną relacją uczynili, jako gdy ongi był przydany z wyroku urzędu naszego, astycji terminu przypowieszczonego. Urodzonemu N., powodowi prawem przekonującemu, do wwiązania jego w dobra twoje wszystkie na każdym miejscu leżące, względem jego przezysków, na tobie i dobrach twoich wszystkich prawnie otrzymanych, których potoczenie i porządek w księgach naszych szerzej się zamyka, o sumę 3000 [k. bv = s. 14] 6000 złotych i tyleż zakładu, któremuś podległ przez niezapłacenie sumy pryncypalny 3000 złotych, przed księgami ziemskimi N., przez niekiedy ojca twego, urodzonego N. zeznanych. W czym będąc ty prawem przekonany i sporny, na żądanie przerzeczonego woźnego i szlachty, wwiązania z dzierżawą w dobra twoje, przez czeladź, albo przez ciebie samego nie dopuściłeś. Za czym egzekucji tychże przezysków nam, urzędowi naszemu prawnie należy. Dlaczego

tobie mocą królewską i naszą starością, której w tej mierze używamy, powagą rozkazujemy, żebyś przed nami, albo urzędem naszym Starościm Grodzkim N., na rokach urzędowych grodzkich N., na dzień N., przed świętem N. blisko sądzonych. Albo gdy i kiedy roki przerzeczone naprędzej po naznaczonym czasie sądzić będą, na powód przerzeczonego aktora, obecnie i zawicie stanął, który cię pozywa, abyś widział i usłyszał, że my powagą ramienia królewskiego, względem egzekucyjnej, przerzeczoną strone prawem zwyciężającą, w dobra twoje wszystkie mocno wwiążemy i zakłady troiste, to jest 18000 złotych pieniędzy pospolitych, sumie winny i zakładowi stosujący się. O niebronienie tegoż wwiązania zakładamy i insze wszystkie rzeczy, w takich sprawach zwyczajne postanawiamy. Inaczej na twą kontumacyją nie obawiając się, my w tym, co urzędowi naszemu należeć będzie, przeciw tobie postąpiemy, albo urząd nasz postąpi. Dat. roku, dnia.

^a odrębnie na marginesie: 4

[pozew, powód, pozwany, kontumacja, niestawiennictwo, astycja, stawiennictwo, egzekucja, urząd, starosta, zysk, roki, relacja, księgi, wwiązanie, zapłata, woźny, dzierżawa, dobra, zakład, wina]

Condemnatia na tenże pozew, albo założenie zakładów troistych.

[^a] Urodzony N., powód, pozwany N. do sądu obecnego *citatione innotescentiali exequutoriali*, przez woźnego Generalnego Koronnego N., trzy i mimo prawo cztery kroć przywołanego, ani przez się, ani przez plenipotentę swego stawającego na roku tym, do założenia troistych zakładów, wzdął, *iuxta suam citationem innotescentialem* takiego trybu (tu trzeba włożyć pozew wszytek). Za którym wzdaniem, tenże powód prosił, aby mu przydano znowu woźnego ze dwiema szlachcicami, na troistych zakładów założenie. Urząd tedy grodzki N., obaczywszy takową kontumacyją pozwanego i wejrzawszy w postępek prawny powodowy, stąd znać, że jemu niedozwolone jest wwiązanie, na jego żądanie przydał mu Woźnego Ziemskiego Generalnego opatrznego N. i dwóch szlachciców, których sobie zaciągnąć może na wwiązanie tegoż w prawie zwycięzcę, w dobra prawem przekonanego wszystki i indziej wszędzie leżące, które są postępkiem tym prawnym i zapisem obciążone. W jego zyskach, przezyskach, które na nim i dobrach jego wszystkich, do zapisu ziemskiego o dług 3000 złotych i także zakład otrzymał, którego wwiązania tenże prawem pokonany, gdy na nie powód kiedykolwiek przybędzie urzędownie, albo kogo swym imieniem pośle, żadnym sposobem, tak sam przez się, jako przez kogo inszego bronić nie będzie powinien, ani dopuszczonego przeszkadzać, pod zakłady troistymi, sumie długowej i zakładu, równymi teraz założonymi, które na dobra prawem przekonanego będą odniesione. A jeśli temu dekretoowi jakimikolwiek sposobem sprzeciwionoby się, zachowuje się powodowi całe kończenie i prosekucja tej sprawy, słuszną w prawie drogą.

Z tym także dekretem trzeba jachać na wwiązanie, wzięwszy list oznajmujący o zakładziech troistych założonych i jako na dobrach prawem przekonanego będą zostawione.

^a odrębnie na marginesie: i to Zakładi

[pozew, powód, pozwany, zapłata, urząd, kondemnata, zasądzenie, wezwanie, sąd, woźny, roki, zakład, tryb, świadek, kontumacja, niestawiennictwo, postępek, dobra, zapis, zysk, wwiązanie, dług, dekret, sprawa, słusność, list]

Forma listu starościego oznajmienia o założeniu troistych zakładów.

[^a] Tobie, urodzonemu N., wsi N. dziedzicowi ze wszystkich dóbr twoich, dawamyć znać listem obecnym, że urodzony N., powód, prawozwycięzca, pewne przezyski i rzecz osądzoną na tobie i na dobrach twoich wszystkich, przed urzędem naszym grodzkim N. otrzymał, a to względem niezapłaconego długu 3000 złotych i tyleż zakładu, od niekiedy urodzonego N., ojca twego, przed księgami ziemskimi N. zeznanego. Przeto my albo urząd nasz starości N., przychylając się do statutu koronnego i zwyczaju zawziętego, temuż przerzeczonemu N., powodowi, prawozwycięzcy, Woźnego w Koronie Generalnego opatrznego N., wwiązanie jego w dobra twoje wsi N. i insze wszystkie, z zakładami troistymi listownymi 18000 złotych polskich, więc i 18 grzywien [k. b2r = s. 15] piędźnych, win stąd popadłych, wedle wielkości i wyciągnięcia przezysków założonymi, przydały deputował. Nakazając ci, abyś pod tymiż zakładami troistymi przez nasz urząd założonymi, powodowi prawozwycięzcy, rzeczywistego wwiązania ze spokojną dzierżawą, w przerzeczone dobra twoje dziedziczne, na których takie przezyski powodowe rozciągają się, podług ich kończenia, wolno dopuścił, a dopuściwszy, ani przez się, ani przez naprawione osoby nie bronił, pod tymiż troistymi zakładami, które będą powodowi i nam tej jurydyce starości po połowicy przysądzone. O których zakładziech troistych założonych, abyś był pewien, oneż przez tego woźnego przerzeczonego do domu i dworu twego, według kształtu prawa pospolitego, aby były odniesione i tamże ostawione i do wiadomości twojej przywiedzione nakazaliśmy. A żeby temu wiara była dana, pieczęć nasze starością N. przyciśniono. Dat. Roku N. dnia N.

A jeśli i temu dekretowi nie będzie posłuszen pozwany, znowu go pozwać pozwem innotescencyjej do nakazania troistych zakładów, tak od instygatora urzędowego, jako od strony prawem zwyciężającej.

^a odręcznie na marginesie: o Zakładi [...]ste

[pozew, powód, pozwany, urząd, woźny, starosta, księga, zapłata, zapis, dekret, zakład, instygator, innotescencja, wezwanie, dług, dobra, zysk, statut, zwyczaj, wwiązanie, list, forma, grzywna, wina, dzierżawa, prawo pospolite, wiara]

Piątego pozwu przykład.

[^a] Położywszy wprzód, jako w blisko przeszłym pozwie, aż do tego miejsca. Dekretem urzędu naszego astycyjej roku przypowieszczonego, tak odmienić: dekretem urzędu naszego założenia zakładów troistych. I tak kończyć, jako w blisko przeszłym pozwie aż do tego miejsca, za czym wykonanie tych przezysków. Albo tak z rzeczy samej odmienić, za czym troiste zakłady zapłacić powinienieś, ażeby dalszego prawa surowość nad tobą się rozciągnęła, sameś sobie tego przyczyną. Przetoć mocą królewską, że jako wyżej, aż do tego miejsca: na instancją przerzeczonego powoda, że gdzie tak też odmienić trzeba: na instancją instygatora naszego urzędu grodzkiego N. i urodzonego N. prawozwycięzcę, który cię pozywa, abyś się przypatrzył

i przysłuchał, że te zakłady troiste, dekretem przedniejszym urzędu naszego założone na tobie i dobrach twoich, dla niedopuszczonego wwiązania, my albo urząd nasz nakaże i ich drugą część, instygatorowi naszemu, a drugą prawozwycięzcy przysądzi i względem dalszej egzekucyj ramienia królewskiego, rumacją, to jest wyrzucenie ciebie z dóbr twoich wszystkich, a w nie powodowi wwiązanie naznaczy. I na wykonanie tego wicesgerenta naszego, z woźnem i z dwiema szlachciców którychkolwiek, przydawa i deputuje. A to, że urząd nasz będzie wykonywał, sędownie masz pilnować. Dat. etc.

^a odrębnie na marginesie: 5

[pozew, powód, pozwany, astycja, niestawiennictwo, urząd, dekret, zakład, instancja, instygator, dobra, wwiązanie, egzekucja, rumacja, woźny, świadek]

Condemnatio na ten pozew taka.

Jako wyżej we wzdaniu na czwarty pozew tak masz położyć, tylko na tym miejscu: na terminie założenia zakładów troistych, trzeba napisać: na terminie skazania zakładów, i włożyć wszystek pozew, jako i w wyższych i po nim tak napisać. Po którym wzdaniu strona powodowa, produkowawszy proces i dowiódłwszy, że mu wwiązania broniono, *in contumaciam* prawem przekonanego, prosiła, aby jej zakłady troiste w dekrete przedniejszym założone z rumacją nakazane były. Urząd tedy grodzki N., zezwalając na słusznej sprawiedliwe powodu żądanie, obaczywszy proces i bronienie wwiązania, że pozwany zakłady troiste przepadł, swym wyrokiem znalazł, których połowicę instygatorowi, a drugą prawozwycięzcy przysądził i względem dalszej egzekucyj przydał mu wicesgerenta, albo urząd grodzki przyzwoity z woźnym i z szlachtą którymkolwiek, do rumowania i wyrzucenia tegoż prawem przekonanego, z dóbr tego wszystkich, zapisem i procesem tej sprawy obciążonych, a w nie prawozwycięzcę, w swych zyskach i przezyskach i w połowicę zakładów troistych, i w drugą instygatora urzędu tego wwiązać. Której rumacyjej, także i wwiązania obyczajem wyżej namienionym żadanego, pozwany i prawem przekonany żadnym sposobem bronić nie ma, pod winą banicji, która się teraz na nim zakłada.

Po tym dekrete jedzie wicesgerent starościn albo burgrabia z woźnym szlachtą na rumacyję, której gdy nie dopuszczą, obwinionego pozwać do banniczej, na sądy starości. ^[a]

^a odrębnie na marginesie: dobam[...] [...]zwac

[pozew, powód, pozwany, kondemnata, zasądzenie, urząd, dekret, sąd, starosta, rumacja, banicja, wina, zakład, instygator, wwiązanie, obyczaj, zysk, dobra, egzekucja, wyrok, żądanie, proces, termin]

[k. b2v = s. 16]

Szóstego pozwu przykład.

^[a] Położywszy, jako wyżej w pozwie pierwszym aż do tego miejsca: na instancją. Stąd tak trzeba dokonać: instygatora urzędu naszego, tudzież i urodzonego N., powoda prawozwycięzcę, żebyś obecnie i zawicie stanął, którzy cię pozywają do banicji i z Korony Polskiej i Państw jej przyległych wywołania, dlatego, iż ty, będąc prawem przekonany, względem 3000 złotych niezapłaconych i tyleż zakładu, przez niekiedy

N., ojca twego, przed księgami ziemskimi N. zeznanych i zapisanych, rzeczy osądzonej nie chcesz dosyć uczynić, to jest rumacji z dóbr twych wszytkich i w nie wwiązania w zyskach i przezyskach, także i w zakładziech troistych o dług przerzeczony, na niehże, od pomienionego powodu N. prawozwycięzcę otrzymanych nie chciałeś i nie chcesz dopuścić. Pozywają cię tedy, abyś się przypatrzył i przysłuchał, że przeciw tobie bannicyję nakażą i publikują i do wiadomości wszytkich przywiedą, czego sądownie masz pilnować.

^a odręcznie na marginesie: 6

[pozew, powód, pozwany, instancja, instygator, urząd, banicja, Korona, zapłata, zakład, dług, księga, rzecz osądzona, rumacja, dobra, wwiązanie, zysk, publikacja, nakaz, informacja]

Condemnacia albo zdanie na ten pozew.

Przed sądem obecnym starościm grodzkim N., ustali roku zawitego pozwu ostatecznego egzekutorialnego do skazania i publikowania banicji wydanego, instygator urzędu naszego i urodzony N., powód prawozwycięzca, przeciw urodzonemu N., pozwanemu pozwem takowym (trzeba wpisać pozew wszytek i zaś przydać): a to dlatego, iż przerzeczony prawem przekonany, przez woźnego opatrznego N., sądu tego sługę, trzykroć i mimo prawo po czwarte, do sądu obecnego przywołany, prawu i sądowi posłuszen być nie chciał, z dopuszczenia prawnego sądu obecnego, po roku zawitego ostatni tej egzekucji skutecznym ustaniu, gdy strona powodowa i prawem zwyciężająca, dalszego w prawie stopnia u sądu obecnego na pozwanym, o skazanie żąda. Sąd obecny starości N., obaczywszy takiego roku egzekutorialnego słuszną sprawę i wysłuchawszy powodowej i prawem zwyciężającej strony godne i przystojne żądanie, uważywszy też prawem przekonanego sporność i niestawanie, niechcąc w egzekucjach rzeczy osądzonych jakiego dopuszczać niedbalstwa, przychylając się do prawa pospolitego, na tymże pozwanym prawem przekonany i dobrach jego, *poenam bannitionis* i z Korony i państw jej przyległych wywołania, przez jego niestawanie skazał i obecnie bannitą i wywołańcem skazuje i opowiadą, mocą dekretu sądu niniejszego, a żeby ta banicja na tym w prawie przekonany teraz skazana, do wiadomości jego przyszła. Tenże sąd obecny też bannicyą przez woźnego opatrznego N., na zamku i w rynku miejskim głośno publikować, opowiedzieć i obwołać kazał: do cze(go) wykonania tegoż woźnego przerzeczonego, według prawa przydał i deputował, podług tejże strony powodowej pozwu, jako ustanie ostateczne egzekutorialne i wszytek prawny postepok i księgi, o tym szerzej świadczą. A tenże opatrny N., woźny, przed tenże sądem starościm N. obecnie stanąwszy, mocą swojej wiecznej i prawdziwej relatyj, jawnie i wyraźnie zeznał: iż z rozkazania tegoż sądu banicją pomienioną, przez instygatora tegoż sądu, a powód prawozwycięzcę, urodzonego N., na pozwanym otrzymaną, tu w grodzie i w rynku miejskim i na miejscach pospolitych głosem wielkim publikował, obwołał i do wiadomości wszytkich, w ten czas tam będących przywiódł zrzodkiem terażniejszego zeznania swego

[^a] Kiedy zaś strona stawia do prawa, pierwszy w prawdzie termin nie jest zawity chyba do zapisu, albo że tak sobie strony ślubowały etc. Jednak chociaż i do zapisu

sprawa się toczy, kiedy przeciw sukcesorom zapisującego się, pierwszy także termin nie jest zawity, bo na nich kontumacją wprzód miasto zysku trzeba otrzymać, *sub nullitare processus ulterioris*. A gdy się wdać chcą w sprawę, jeśli nie chcą sukcesorowie ponosić ciężaru długu dziedzicznego, zaraz sukcesyjnej wyrzekają się z przysięgą w tę rotę: [^b] iż dóbr ojcowskich albo inszego antecesoru, po śmierci jego nic nie wzięli, ani się tą sukcesją raczyć chcą. A jeśli małoletnich dziedziców pozwą, urząd uznawszy lata pozwanych nie dorosłych, sprawę tę zawiesi aż do ich słusznych lat, gdy strona stronę przypozwie. Tam, gdy dorosną sukcesorowie, przypozwie aktor, gdzie różne obrony prawne idą pozwany, jako się niżej powie.

Przeciw nieosiadłemu taki postępek. Kontumacja, zysk, astytia, pozew do [k. cr = s. 17] banicyjej i to w grodzie z relacjami wywiedzionymi. A ponieważ postępkowi prawnego początek i fundament jest pozew, tedy przyjdzie teraz o pozwach prawić.

^a odręcznie na marginesie: [...]i strona [...]a

^b odręcznie na marginesie: [...]oras licz [...]mkach albo [...]orach

[pozew, powód, pozwany, kondemnata, zasądzenie, sąd, starosta, roki, skazanie, publikacja, urząd, banicja, instygator, woźny, wezwanie, egzekucja, prawo, żądanie, roki, strona, rzecz osądzona, niedbalstwo, prawo pospolite, banita, dekret, zamek, rynek, obwołanie, księga, postępek, relacja, jawność, zeznanie, rozkaz, gród, termin, termin zawity, zapis, sukcesor, sprawa, kontumacja, niestawiennictwo, sprawa, dług, dziedziczenie, sukcesja, rota, dobra, małoletni, słuszność, przypozwanie, obrona, nieosiadły, astycja, stawiennictwo]

O pozwach.

Rozdział II.

Jest tedy pozew, przyzwanie winnego do sądu albo urzędu dla rozprawienia sądowego, z naznaczeniem terminu i jest wstęp do sprawy, bez którego wszelaki sąd próżny i nieważny, bo strony nie przyzwawszy i jej sprawoty nie przesłuchawszy, nic nie może być na prawie postanowiono.

[pozew, winny, sąd, urząd, termin, sprawa, postępowanie sądowe, wezwanie, strona, wysłuchanie]

A pozwy są różnego kształtu.

Jedne są kryminalne, gdy do wyciągnięcia karanie prawnego na winnym ani w nim kary nie kładą. Drugie *civiles* do pozyskania rzeczy, w których szkody i kara kładzie się. Więc jedne są listowne, które na liście albo na piśmie jako są królewskie, ziemskie, grodzkie, komisarские, podkomorskie. Drugie są słowne, gdy samym tylko słownie przypozwaniem. Jako jest rok nadworny, to jest *tactus terminus*, którego używają przy dworze królewskim, na Sejmie, na Trybunale i pod inszymi sądami dla jakiej świeżej zbrodni, który termin naznaczają przez woznego albo któregośkolwiek sługę sędziego, aby obwiniony lub osiadły, lub to nieosiadły stanął do prawa dać o sobie sprawę. Jest też i słowny pozew grodzki, który licowym rokiem zowią i to tylko tam, gdzie kradzioną rzecz może licować. Są i pozwy, które zowią *reales, seu violentæ citationes*,

gdy po niewoli winnego do sądu przyprowadzą. Ale takich pozwów prawo koronne tylko w sprawach kryminalnych zażywa.

W pozwie ma się zamykać: 1. imię sędziego, 2. imię aktora i pozwanego, 3. czas, 4. miejsce stawania, 5. okazja dla czego, 6. kara albo szacunek rzeczy i szkody równo szacowane z karą, 7. przyzwanie pozwanego do sądu tym kształtem, na co masz sądownie odpowiadać, 8. Data o miejscu w czasie.

Tytuły albo imiona w pozwach na sejm, na trybunał i za dworem cały tytuł królewski położyć. Do sądu ziemskiego nie cały tytuł królewski, ale tylko „Zygmunt III z Bożej łaski Król Polski”. Do sądu albo urzędu grodzkiego tytuł starościn z tym dokładem: „Mocą królewską i naszą, której w tej mierze zażywamy powagą”. Do urzędu podkomorskiego, na pole, tytuł samego podkomorzego. Do komisarzy - tytuł komisarski, ale przecię te pozwy do podkomorzego i komisarzy przez słowo *innotescimus*, nie *mandamus* piszą. Do wojewody – tytuł wojewody i starosty, bo ci dwaj o niezachowanie konstytucyj sądzą mieszczan.

Strony czasu o obrażenie Majestatu Króla J.M. i w sprawie *perduellionis*, ktemu do wykupna dóbr stołu Króla J.M., sześć niedziel przed terminem trzeba pozew położyć.

Na Sejm w prywatnych sprawach, cztery niedziele.

O bicie fałszywej monety, cztery niedziele przed terminem.

Komisarska innotescencyja o rozgraniczenie dóbr królewskich a prywatnych, dwie niedzieli przed terminem, które nie sam woźny kładzie, ale z szlachcicami dwiema.

Na staroście sądy w kryminalnych sprawach, dwie niedzieli, *in civilibus*, tydzień przed terminem, także do ziemstwa w tydzień. Tudzież i na grodzkie roki albo kwerele tydzień przed terminem.

[k. cv = s. 18] Na Trybunał we dwie niedzieli przed terminem. W oczywistym pozwie, to jest na licowy rok, w tydzień termin naznaczają przed starostę w grodzie.

W innych sprawach potocznych z Wielkiej Polski do Małej, cztery niedziele.

Zadworne zaś pozwy, gdy Król J.M. w Wielkiej Polsce z dworem swym jest, tedy na obywatela Małej Polski dwie niedzieli *et e converso* kłaść trzeba.

Miejsce położenia pozwu przeciw osiadłemu ma być na dobrach jego albo we dworze, albo w poddanego któregokolwiek, opowiedziawszy ono położenie we dworze bliższym, a gdyby dworu w tym imieniu nie było, tedy tamecznym poddanym to oznajmić. *Sig. 1523. Const.*

A w dobrach spustoszałych, w rosczepionej łasce w ziemię zatknąwszy publikować, to położenie w przyległej wsi albo we własnej parafiej.

A jeśliby wiele było współdzierżawców gruntu, na którym pokłada się pozew albo do jednejże majątności jakimkolwiek sposobem siła ich przynależało, trzeba napisać w pozwie prawom i zapisom inszych osób tamże nic nie szkodząc. ^[a]

Przeciw nieosiadłemu w parafiej, gdzie miał kiedy osiadłość albo się rodził, albo gdzie przemieszkiwa: może też w ręce temu samemu oddać.

Dowód położenia pozwu bywa oczywistem abo listownem wyznaniem woźnego. Jeśli oczywistem, zwykły strony przypytywać się, jeśli jest doskonały woźny, to jest onej ziemi, w której urząd sprawował albo Generał Koronny, ktemu jeśli przysięgłym w obwołanym.

Strony dowodu w koronnym prawie bywa zapisany i z akt dostatecznie wydany. W litewskim i w wołyńskim za rzecznym wyznaniem albo za ekstraktem z ksiąg. A z strony obrażenia Majestatu Króla J.M. i w sprawie *perduellionis*, sześć niedziel przed terminem ma być relacja zapisana, w którą pozew ma być wpisany i na sejmiku takie położenie ma być publikowane.

Gdyby też pozwany zadał fałsz relacji woźnego ze strony położenia pozwu, na który stanął, tedy iż tylko o zburzenie terminu pójdzie, ważna być musi relacja woźnego i poprzysięgać jej aktorowi nie potrzeba: zachowawszy jednak pozwanemu wolne czynienie z woźnym przed wojewodą o fałsz. Ale gdyby szło o stratę kauzy *fatalibus*, tam nierychło zapisaną relacją trzeba aktorowi poprzysiąc, o czym szerzy przy fataliach.

Ze strony próbowania na wtórym terminie położenia pozwu pierwszego, na którym *in poena contumaciæ* rozdano różne dekreta, *ultimarum instantiarum* wychodzą. Podczas przy wywodzeniu procesu skazują, dowieść kładzenia pierwszego pozwu podług statutu: *nemo tenetur respondere, nisi viso ministeriali*. Podczas też nie skazują onego pierwszego, tylko zawitego pozwu, z które(go) termin przypadł kładzenie wywieść, gdyż pierwszego pozwu termin straty nie niósł i pozwany na onym terminie tego nie upominał się i owszem upuścił to sobie dopuszczeniem kontumacyjej.

^a wyd. 2: Iuribus aliorum positione præsentis citationis non præiudiciando.

[pozew, pozew kryminalny, sąd grodzki, sąd podkomorski, sąd komisarski, sąd królewski, prawo, kara, wina, szkoda, rzecz, pozew pisemny, pozew słowne, list, przypożwanie, sędzia, sąd, sprawa, termin, woźny, Sejm, Trybunał, rok, dwór królewski, zbrodnia, sługa sędziego, osiadły, nieosiadły, obwiniony, prawo koronne, sprawa, treść pozwu, powód, pozwany, data, miejsce, czas, stawiennictwo, tytuł, król, urząd, konstytucja, wojewoda, starosta, podkomorzy, komisarz, *crimen laese maiestatis*, obraza majestatu króla, bicie fałszywej monety, rozgraniczenie dóbr królewskich, innotestencja, zawiadomienie, świadek, skarga, obywatel, dobra, dwór, wieś, parafia, majątność, dzierżawa, współdzierżawca, zapis, dowód, prawo litewskie, prawo wołyńskie, księga, relacja, publikacja, proces, statut, dekret, kontumacja, niestawiennictwo]

W których pozwach taksy nie kładą.

1. W sprawach kryminalnych. 2. O wykupno dóbr. 3. O granice. 4. O ekspulsyją. 5. O rozdział. 6. Do prosequutjej apelacji. 7. *Ex offitio pro gravamine*, a jeśliby się w takim pozwie taksa włożyła, pierwszy termin nie będzie zawity.

Miejsce w pozwie pomienić onegoż miasta, w którym się roki, na które obwiniony pozywa się, odprawować mają.

W grodzkich sprawach miejsce grodu, do którego pozywają.

Do królewskiego sądu tego miejsca, gdzie Król jest obecny.

W komisarskim i podkomorskim miejsce rezydencyjej.

[k. c2r = s. 19] Czas zasię ma w sobie zamykać dzień i rok. Dzień po albo porzed jakim świętem, albo w wigilią, albo nazajutrz najbliższy naznaczyć i rok w ten czas bieżący.

Są też niektóre sprawy, w których na pierwszy pozew jest zawity rok.

1. W zbrodniach *læsæ maiestatis et perduellionis*. 2. Do zapisu chyba przeciw sukcesorom nie jest zawity pierwszy pozew. 3. O niesłuszne wyciąganie cła. 4. O zbiegłego poddanego. 5. O wykupno dóbr zastawnych. Tylko panią wienną na terminie pierwszym wzdać trzeba *in poena contumaciæ*, i na wtórym terminie, jako zawitym stronie wykupujący skazują intromisyją. A gdyby się strona pozwana zbraniała brać pieniędzy, aktor pieniądze zostawić ma w kancelaryjej. 6. O nieuczynienie sprawiedliwości na pierwszym, alias na wtórym terminie z winą 3 grzywnien stronie i sądowi tyleż. 7. Aktorowi w każdej sprawie. 8. Ewiktorom albo iścom i intercesorom, to jest zastępcom 9. Na słowny pozew, to jest *in tacto termine*, także na licowanym roku, gdzie gdy kto nie stawia, wzdać go może w zysku. 10. O nieuprzątnienie zawad na rzekach. 11. O winie przeciw mieszczanom o nieosądzenie prawa polskiego, dla uranienia albo zabicia szlachcica od miejskiego człowieka. 12. Dzierżawcom dóbr królewskich z poddanymi. 13. Do presekwowania apelacyjnej i urzędowi pozwanemu *eum parte adhærente*. Termin też z remisyjej na granice jest zawsze zawity, bo na tym terminie, gdy strona pozwana nie stawia, tego podkomorzy *in contumaciam partis*, przystępuje do graniczenia.

[pozew, powód, pozwany, taksa, sprawa kryminalna, wykup dóbr, rozdział, granica, termin zawity, apelacja, roki, miasto, sąd, sąd królewski, sąd komisarzski, sąd podkomorski, król, miejsce, sprawa, zbrodnia, zapis, sukcesor, *crimen laese maiestatis*, cło, zbieg, poddany, dobra zastawne, wykup, wwiązanie, pieniądze, kancelaria, wina, sprawiedliwość, grzywna, zastępca, stawiennictwo, zysk, prawo polskie, zabójstwo szlachcica, zabójstwo mieszczanina, apelacja, urząd, dzierżawa, dobra królewskie, remisja]

Przestroga o położeniu pozwu i sposobie pozywania.

Mimo położone wprzód o tym nauki: w pozywaniu o rękojemstwo czyjekolwiek albo o ewikcyją, ma wożny pozew w dobrach dziedzicznych pozwanego w ręce dać jego czeladnikowi, aby ten pozew przyszedł do wiadomości jego, bo gdy o inszą krzywdę może we wrociech dworskich pozew zatknąć, jako statut opiewa.

W sprawie zaś *realis petitoria* o dobra nieruchome albo o gwałtowne osiędzienie dóbr nieruchomości, trzeba pozew położyć na dobrach gwałtownie osiędzionych, bądź to obwiniony ma dobra swoje własne, albo nie. Co trzeba czynić przez wszystkie postępek prawny, aż ustąpi z dzierżawy dóbr aktorowi. Które takie położenia pozwów żadnego nie przynoszą aktorowi i jego dobrom *prejudicium* i szkody, bo się stają na przygotowanie sprawy. Do tego, że takich spraw nie godzi się sądzić tylko ze swej jurysdykcycje sędziemu.

Tu trzeba wiedzieć, że w sprawie o grunt albo o gwałtowne okupowanie dóbr nieruchomości, obwinionego pozwać i nazwać go w pozwie *violentus occupator* dóbr aktorowych, tych o których gwałtowne posiadzenie ma być pozwany, tak: Tobie, szlachetnemu N., dóbr dziedzicznych albo raczej zastawnych aktora, niżej mianowanego, okupatorowi. Potym przydać z dóbr twoich wszystkich etc.

Coż trzeba uczynić w sprawie *in materia possessoria*, albo gwałtowne wybicie z dzierżawy dóbr nieruchomości, a potym niżej mianowanego trzeba położyć, to jest przez gwałtowne wybicie tegoż aktora z dzierżawy tychże dóbr gwałtownemu dzierżawcy etc.

A jeśliby obwiniony był panem albo dziedzicem, aktor zaś tylko dzierżawcą tytułem zastawnym w używaniu był tychże dóbr, może przecie pozwy na onych dobrach kłaść o zakład albo pozyskanie, lub też zatrzymanie dzierżawy. Ale kopią pozwy położonego trzeba zanieść pozwanemu, gdzie miejska, przez woźnego, który kładł on [k. c2v = s. 20] pozew. Także i pan ma uczynić przeciw zastawnikowi swemu albo arendarzowi, gdy aktorowe dobra trzyma zwyczaj.

O wybicie gwałtowne z jakich dóbr we własnym powiecie, gdzie mieszka pozwany, trzeba go pozywać, bo alias 14 grzywien to pachnie, gdy nie do tego powiatu kogo pozwiesz, gdzie on ma osiadłość, chybaby do zapisu, kiedy się powiatu odpisze.

Gdy kto zapis na jakich dobrach ma, na których nie dopuszczono mu dzierżawy, na takich dobrach nie trzeba na obwinionego kłaść pozwu, jeśli ma insze dobra, bo względem takich dóbr nie jest poczytany za osiadłego, tylko *mentalier*.

A na trzymawce dóbr królewskich trzeba kłaść pozew w grodzie albo we dworze i proces z przezyskami, jeśliby nie miał inszej osiadłości własnej przewodzić, jako na nieosiadłym. A jeśli ma osiadłość, na jego dobrach, a nie na gruncie królewskim. *Sig. August. w Piotrkowie 1562. Herb. Kar. 73.*

Szlachcic nieosiadły, odartus alias gołota, gdy co komu winien mieszkając u osiadłego, trzeba go tam arestować przez woźnego. A uczyniwszy arest, pozwać osiadłego onego, u którego się bawi nieosiadły, aby go stawił w sądzie grodzkim. *Herb. Kar. 133.*

Arestowanych ci tylko do grodu stawić mają, którzy ich w domu swym na arest zaraz nie wydali, albo od nich nie odstąpili i z domu ich swego wyrzucili. *Sigm. III. 1588. Kart. 35.*

Nieosiadły, gdy ma żonę osiadłą, u niej nie idzie arest, bo żona, ponieważ nie jest sobie wolna, ale jest pod mężową mocą, nie może go postawić. Samego tego nieosiadłego takiego pozywać listownie, w onejże parafiej pozew kłaść, kopią mu w dom zastawszy. Gdy nieosiadłego nie może nigdzie arestować, ani oblicznie do pozwania zastać, pozew kłaść w parafiej, gdzie kiedyś osiadłość miał, a takie kładzenia pozwów nie zaszkodzą niedziedzicowi onej majątności. *Herb. kar. 133.* A kiedy wątpliwość jest o osiadłości pozwanego, tak ostrzec, jeśliś osiadły – jako osiadłemu, a jeśliś nieosiadły – jako nieosiadłemu.

Nieosiadłego choć nie w swym powiecie, gdzie go może zastać, wolno przed któregośkolwiek starostę pozwać. *Constit. 1585. kar. 35.*

A jeśli pozwy kładziono na dobrach, do których pozwany nie należy, dziedzic albo dzierżawca ma czynić o zniesienie pozwów przeciw aktorowi przed wyjściem roku, chyba żeby kto o procesie nie wiedział, musiałby znieść przysięgą *salvo iure sexus et ætatis quoad præscriptionem*. *Sigis. III. 1688. K. 38.*

Pozwu położenie na dobrach pozwanego sprawuje to, że te dobra bywają obciążone przezyskami albo rzeczą osądzoną, bo egzekucja rzeczy osądzonej bywa na dobrach prawem przekonanego, na których takie przezyski są przewidziane, według taksy oszacowanej krzywdy albo szkody i tyleż szkody stąd popadnionej, jeśli że nie o wszystkie dobra one proces przewodzone.

Wiedzieć trzeba, że pozwów są trzy sposoby: przypozwanie, przypowiaś i *innotescentia*. Przypozwanie jest, gdy po śmierci antecesoru swego sukcesor przypoznawia obwinionego do gotowego pozwu, któremu jeśli był termin,

nie przyszedł; ta forma: który cię przypożywa do gotowego pozwu szlchetnego, niekiedy N., antecesora swego, którym cię przerzeczony N., antecesor jego, pozwał był o to (i tu istotę pozwu włożyć). A trzeba tak jaśnie to przypozwanie napisać, żeby się znaczyło, na jakim punkcie sprawa stanęła i o co się toczy. I termin ostatni przeszłego pozwu, jaki się otrzymał lub przypowiaśc, lub *innotescentia* wyrazić potrzeba, to jest. Więc do gotowego terminu z tegoż pozwu otrzymanego albo do gotowego dekretu etc. jako proces stanął i zawrzeć tak: a ponieważ przerzeczona sprawa termu aktorowi N. służy, jako sukcesorowi prawdziwemu [k. dr = s. 21] pomienionego N., przeto na te rzeczy, o które tenże N., jako sukcesor daje winę, sądownie masz odpowiadać. A jeśli *in contumaciam*, co się otrzymało było napisać: do gotowego dekretu lub *vadiorum triplicatorum*, lub inszej ligii prawnej i tak konkludować, pozywa cię, abyś się przypatrzył, że przeciw tobie dalsze stopnie prawne będzie przywoził.

A pospolicie, gdy umrze antecesor sprawy nieskończywszy, tak przypożywiają: do gotowej sprawy, o rzeczy niżej opisane, w sądzie N. zaczęty i do wszystkich stopniów sądowych, niekiedy antecesora swego i do tego punktu, na którym sprawa po śmierci tegoż N. stanęła nieskończona.

Bywa też przypożywanie *ad terminum translapsum*, albo do pozwu przepadniętego, gdy nie atentuje terminu aktor. Albo gdy prawo jeden na drugiego wleje, nowy *actor transfusorius* przypożywa do swego prawa wlanego. Albo do prosekowania apelacyjnej przeciw sędziemu i stronie, albo *pro gravamine* i złe osądzenie, aby kasowano dekret.

Drugi kształt pozwu jest przypowiaśc, jako się już o nim dały przykłady, gdy po zysku otrzymanym do dosyćuczynienia tego, co zyskał. A żeby i szkody pozyskał aktor, potrzeba w przypowiaście wyrazić: *ad videndum et audiendum iurari super damna in citatione et concitatione expressa*. Bo ten jest pożytek przypowiaści, iż na tym terminie jeśli nie stanie pozwany, nie trzeba aktorowi poprzysięgać szkód, a gdyby stanął pozwany, aktor za instancją jego szkody poprzysięgać musi.

Trzeci kształt pozwu jest *innotescentia* (i o tej się już przykłady włożyły), która jest dwojaka: jedna o założenie, druga o skazanie *vadiorum triplicatorum*. A żeby *innotescentia* była porządna, trzeba mianować w niej woźnego, który uczynił relacją niedopuszczonego wwiązania, a skazanie *vadiorum triplicatorum* trzeba włożyć *ex delatione actoris iure vincentis ad instantiam instigatoris officii*. Pozwy, też grodzkie na kwerele, także komisarskie i podkomorskie od tego się słowa poczynają: *innotescimur*.

[pozew, pozwany, powód, dobra dziedziczne, krzywda, rękojemstwo, woźny, statut, czeladnik, sędzia, jurysdykcja, prejudykat, dzierżawa, szkoda, nieruchomości, postępek, sprawa, zajęcie dóbr, obwiniony, okupator, okupacja dóbr, posądzenie, wybicie z dóbr, dzierżawca, dziedzic, pan, zastaw, używanie, zakład, zastaw, zastawnik, zwyczaj, zatrzymanie dóbr, arendariusz, powiat, grzywna, zapis, gród, dwór, osiadłość, nieosiadłość, szlachta, gołota, areszt, areszt domowy, sąd grodzki, żona, władza męzowska, parafia, zniesienie pozwu, przysięga, rzecz osądzona, egzekucja, taksa, pozew, przypozwanie, innotescencja, wezwanie, antecesor, sukcesor, termin, dekret, proces, wina, kontumacja, niestawienie, zakład troisty, przelanie praw, apelacja, osądzenie, instancja, skazanie, wwiązanie, relacja]

Drugie okoliczności pozwów.

Mają być pisane pozwy na membranach ziemskiej, jeśli do ziemstwa forum, acz w Mazowszu na prostej karcie zwyczaj pisać pozwy do ziemstwa. A do grodu na membranach grodzkiej, tegoż pozwu zostawi sobie aktor kopię. A pozw lub po łacinie, lub po polsku może napisać. A jeśli w pozwie opuści tytuł albo imię aktora lub pozwanego, albo jeśli by pozw pieczęcią fałszywą zapieczętowany był, taki pozw aktor *adimplebit scotis 12 medium parti, iudicioque totidem luendo*, za czym za niedoskonałością pozwu nagrodzoną, już pozwany musi *ad obiecta respondere*. *Sigm. w Piotrkowie 1573. Herb. kar. 41.*

Pozwany, gdy dobrze nie wyrozumie pozwu, powinien mu aktor tamże, przed sądem jasnie wywieść. *Herb. kar. 109.* A jeśli pozwany będzie żądał pozwu, powinien mu aktor swej kopie użyczyć do odpowiadania. *Sigm. w Piotrk. 1523. Herb. kar. 4.* A potwarzające fałszywe i nieporządne pozwy miejsca w sądzie nie znają, o które wedle wielkości ekscesowej, panowie sądowi mają moc karać. *Casim. 145. Herb. kar. 88.*

Aktor, gdy zgubi pozw przed zagruntowaniem sprawy albo przed rokami, na które obwinionego pozwał, może obwinionego bez winy pozwać drugim pozwem na kształt pierwszego, który choć się nie we wszystkim będzie zgadzał z pierwszym, by tylko jedną substancją skutek i sumę w sobie zamykał, taki pozw będzie miał miejsce w sądzie i aktor za to żadnej winy nie podpadnie, a pozwany tak na on pierwszy [k. dv = s. 22] będzie winien odpowiadać, ani mu zadać może, że dał pozw na pozw. Toż się zachować może i po zagruntowaniu sprawy, gdyby pozw zginął. Chyba, że jest pozw aktikowany, nie powinien pokazywać pozwu. *Sigm. w Piotrk. 1523. Herb. kar. 42.*

O jedną rzecz dwiema pozwami, pozwany od różnych stron nie powinien odpowiadać, aż się aktorowie o prawie rozepną między sobą, zwyczaj. *Herb. karta. 44.*

Gdy kto pozw na pozw o jedną rzecz położy, tedy winę odłożywszy, 3 grzywny stronie, a sądowi tyleż, jeden pozw skazać ma. A gdy kogo pozwą jednym pozwem o jaką krzywdę i niż się skończy w sądzie, uczyni pozwany nową krzywdę aktorowi, albo najedzie na dobra etc., o które pierwszy proces zaciągnięty nie skończył się, może takiego krzywdzącego (go) drugim pozwem pozwać o drugą krzywdę, uczyniwszy wzmiankę w tym pozwie wtórym strony pierwszego takim sposobem: „Stojąc i przy pierwszym pozwie o też dobra albo o tę krzywdę, któraś pierwej także uczynił i o nieś pozwany jest inszym pozwem, zwyczaj”. *Herb. karta. 45.*

W pozwie słowa czci dotyczące nie mają być kładzione, pod winą siedzenia w wieży tydzień. *Sigm. Crac. 1537. Herb. kar. 38.* A w każdym pozwie listownym trzeba naprzód położyć tytuł królewski albo sędziego.

[pozew, pozwany, powód, aktor, okoliczności, ziemstwo, sąd, Mazowsze, tytuł, dokument, pieczęć, sąd, sędzia, kopia, treść pozwu, braki w treści pozwu, obwiniony, utrata pozwu, zaginięcie pozwu, tożsamość dwóch pozwów, wina, zagruntowanie sprawy, grzywna, krzywda, najazd, zwyczaj, dobra, cześć, pozbawienie wolności]

Formy rozmaitych pozwów.

Kiedy pozywają *ex officio*.

Zygmunt trzeci z Bożej łaski Król Polski, wielki Książę Litewski, Ruskie, Pruskie, Mazowieckie, Żmudzkie, Liflantskie, Szwedów, Gotów, Wandalów dziedziczny Król.

Tobie A. B. C. naszemu D., z urzędu twego C. D. i z dóbr twoich wszystkich ruchomych i nieruchomych, które gdziekolwiek w Królestwie naszym masz i trzymasz, prawu inszych osób na nich nic nie szkodząc, rozkazujemy, abyś w Piotrkowie na sędziach naszych generalnych, porządnych, trybunalskich koronnych piotrkowskich, w dzień E. po święcie F., na instancją G. G. oblicznie i prawnie stanął, który cię pozywa o to, żeś ty, siedząc na miejscu urzędu twego C. D. tobie od nas zwierzonego i zleconego, w sprawie sądowej między tym G. H., aktorem z jednej, a J. K., pozwanym z drugiej strony, O. L. M. stoczonej, tegoż G. G., aktora, o godzinie N. O., przeciw prawu i sądowi, formie zwyczajnej i od prawa opisanej, nie czekając czasu przystojnego, którego według opisanego w statucie aktorowie mają być wzdani, ani prawnym sposobem przez woźnego przywołać do sądu niedawszy, *in evasione* temuż J. K. wzdać, ani jemu arestować tego wzdania i mocyje od niego założyć i do ksiąg wpisać niedopuszczyć, na wielkie obciążenie i szkoda jego, jako o tym księgi G. D., albo raczej protestacja tegoż G. G. przed woźnym i szlachtą uczyniona i świeżo u ksiąg R. S. zeznana szerzy, w sobie zamyka i oświadcza. Którą krzywdę szacuje sobie przeciw tobie na I. U. grzywien pieniędzy liczby i monety Polski i tyleż szkody. Coć wszystko dostatecznie na terminie będzie objaśniono, sądownie masz odpowiadać. Dat. X., w dzień U. bliski Roku Pańskiego Y.

Także, gdy pozwany urząd pozywa, jeśli przeciwnym sposobem mimo czas, miejsce i zachowania prawne dopuściły by go wzdać w zysku, albo gdy sprawa jurysdykcyjnej swej nienależąca, chociaż się obwiniony ekscypował, sądził by i to inszego na urzędzie, siedząc przeciw opisaniu prawnemu i dobremu obyczajom, przeciwko którym stronie czynił ekscypacje, alegacje, mocyje, protestacje, czynić i wpisać zakazałby, lub też inaczej niż zeznano i słyszano, kazałby pisać i tym co podobnego, powagi urzędu swego źle zażywając nad słusność, nakazałby.

[pozew, powód, pozwany, forma pozwu, pozwanie z urzędu, Zygmunt III Waza, król, dobra, ruchomości, nieruchomości, urząd, sąd, sędzia, starosta, rozkaz, Trybunał Koronny, instancja, stawiennictwo, sprawa, woźny, areszt, księga, szkoda, protestacja, szlachta, krzywda, grzywna, termin, zysk, wzdanie, jurysdykcja, dobry obyczaj, zarzut, słusność]

Przeciw starości, który nie chce przezysków egzekwować.

ZYGMUNT III z Bożej łaski Król Polski etc., wszytek tytuł włożyć, Tobie, urodzonemu N. N., z tegoż urzędu twego i dóbr twoich wszystkich rozkazujemy, abyś przed urzędem naszym, porządnym, generalnym, Trybunału Koronnego w Piotrkowie, na sędziach generalnych, porządnych, trybunalskich koronnych piotrkowskich, teraz blisko w Piotrkowie przypadających, na [k. d2r = s. 23] instancją urodzonego N. N. oblicznie, prawnie i zawicie stanął. Który cię z tegoż urzędu twego pozywa o to, że ty, zażywając urzędu starości i będąc jako rzeczy wszystkich, a nabarziej nad banitami, egzekucyję sądową powinien czynić na żądanie i usiłowanie tegoż aktora, egzekucyjnej sądowej nad N. N., za instancją instigatora urzędu naszego, z odniesienia przerzeczonego N., aktora, dla niedopuszczonego przezeń rumacyje i wyrzucenia z dóbr wszystkich jego, zyskami i przezyskami i zakładami troistymi obciążonych, a to w tychże przezyskach na nim, o niezapłacenie sumy N. złotych monety polski, z zapisu ziemskiego N., na sumie 3000 złotych uczynionego,

a dekretem trybunalskim koronnym przysądzonych, w urzędzie i sądzie twym grodzkim, starościm przewidzianą i otrzymaną banicyją i wywołanie na dobrach jego wszystkich z powinności urzędu twego uczynić zbraniałeś się i dotąd zbranasz się; owszem, tegoż banita i wywołańca pod jurydykcyją starostwa swego, bez karania, przeciw prawu mieszkać dopuszczasz. Jakoć to wszystko na terminie przyszłym szerzy się, wywiedzie i rozpowie. Za czym winę w statucie przeciw niedbałym starostom w egzekucyje czynieniu opisaną popadłeś, o której na tobie skazanie i przecie, żebyś też egzekucją nad tymże banitem i dobrami jego wszystkimi bez odwołki uczynił, masz na to sądownie pilnować i co z prawa przyjdzie, odpowiadać. Dat.

[pozew, powód, pozwany, egzekucja, starosta, urząd, przezysk, król, dobra, Trybunał Koronny, sąd, instancja, banita, banicja, instigator, rumacja, dobra, zysk, zakład, zakład troisty, grzywna, zapłata, zapis, dekret, jurysdykcja, karanie, prawo, termin, wina, statut, skazanie]

Contra partem adhærentem.

[^a] Tobie, N., banitowi i wywołańcowi, na instancją niżej pomienionego aktora względem niżej opisanych rzeczy banizowanemu i wywołanemu, wolności stawiania u prawa, ponieważ żeś jest bannitem, nieprzyznawając, anić jej terażniejszym pozvem nieprzycytając z dóbr twoich wszystkich, abyś przed sądem naszym oblicznie i zawicie stanął, na instancją N., który cię pozywa albo przypozywa, żebyś się przypatrzył i przysłuchał, że egzekucją sądową na tobie za instancją instygatora urzędu naszego grodzkiego N., z delacyjej przerzeczonego aktora dla niedopuszczonej rumacyjej z dóbr twoich wszystkich, jako o na banicie i wywołanym z korony dekretem sądu naszego trybunalskiego staroście N., którego też aktor w tejże sprawie pozwał bez odwołki uczynić, skażemy i w tym wszystkim, co sprawa obecna będzie wyciągała, postanowimy. Dla czego masz na terminie przyszłym stanąć i jeśli ci z prawa przyjdzie odpowiadać i ze skuteczną egzekucją na tobie rozkażemy uczynić temuż staroście, masz ujrzyć i usłyszeć.

^a odręcznie na marginesie: *Contra partem*

[pozew, pozwany, powód, aktor, banita, instancja, prawo, dobra, sąd, stawiennictwo, przypozywanie, egzekucja, instigator, urząd, delacja, rumacja, dekret, trybunał, starosta, skazanie, sprawa, termin]

Sprzeciw podstarosty dla niedopuszczonej mocyjej.

Tobie, N., Podstaroście N. N., z tegoż urzędu twego podstarościego i z dóbr twoich wszystkich rozkazujemy, abyś przed nami albo urzędem naszym porządnym, generalnym, Trybunału Koronnego Piotrkowskiego, od położenia tego pozwu prosto we dwie niedziele, albo gdy sprawa ta z rejestru spraw urzędowych do sądenia przypadnie. Na instancją N. N. oblicznie i zawicie stanął. Który cię z urzędu tegoż twego pozywa o to, iż ty, nie wzglądając na słuszne i prawne jego wywody i obrony, którymi się w sprawie N. O. P. szczylił i bronił. A przecieś ty dekrety *procedendi*, *respondendi* i *directe respondendi*, mimo słuszność, prawną skazałeś i ruszenie od każdego dekretu przezeń założone, którego alias miałeś dopuścić, nie dopuściłeś, o co się zaraz przeciw tobie protestował. Pozywa cię tedy, abyś się przypatrzył, że te twoje *decreta* przeciw temu aktorowi skazane, sąd nasz Generalny Trybunalski Koronny

Piotrkowski skasuje i retraktuje, na co masz sędownie pilnować i jeśli sprawa przyjdzie, odpowiadać.

[pozew, pozwany, aktor, pozwanie, sprzeciw, podstarosta, urząd, Trybunał Koronny, rejestr, sądenie, instancja, obrona, dekret, słuszność, skazanie, sąd, kasacja, sprawa]

Contra partem adhærentem.

Który cię przypozywa do kończenia i prosekowania mocyjej swej sędownie założonej przez tegoż aktora od dekretów *procedendi*, *respondendi* i *directe respondendi*, od urzędu N., podstarościę na kwerelach, w dzień N. sądzonych skazanych. Do których dekretów ekspurgowania przerzeczonego N. podstarościę przypozwał, a ciebie, jako *partem adhærentem*, do prosekowania tychże mocyjej założonych, niedopuszczonych, także przypozywa, czego masz na terminie przysłym atentować.

[przypozwanie, powód, dekret, odpowiedź, urząd, podstarosta, skarga, spór, ekspurgowanie, termin]

[k. d2v = s. 24]

Do wywodzenia *scrutinium*.

Na instancją synów N. N., przez ciebie haniebnie zamordowanego, oblicznie i zawicie abyś stanął. Którzy cię, przychylając się do konstytucyj koronnych pozywają, żebyś się przypatrzył i przysłuchał, gdy w sprawie tobie i pomocnikom twym dobrze wiadomy, o zabiciu przez cię N., ojca tychże aktorów przez zadanie rany etc., jako o tym protestacja, obwód i powołanie szerzy, obmawiają, świadki wiarygodne będą sędownie wywodzili i względem tego *scrutinium* przeciw tobie przez wywiedzenie świadków przerzeczonych, zachowawszy stopnie prawne, ile będzie ta sprawa wyciągała, wyprawia. Czego żeś na terminie przysłym dostatniej objaśnił, sędownie masz atentować i świadki przez aktory wywiedzione widzieć i twoje, ze swej strony, jeśli będziesz chciał wywieść i toć z prawa przyjdzie odpowiadać. Dat.

[skrutynium, instancja, zamordowanie, stawiennictwo, konstytucja, pozwanie, pomocnik, pomocnictwo, zabójstwo, aktor, pozwany, powód, rana, świadek, wiara, sąd, sprawa, termin, prawo]

Na świadki do *scrutinium*.

Którzy cie przychylając się do konstytucyj koronnych o mordach postanowionych pozywają na wydanie świadectwa przez cię według prawdziwej wiadomości swojej strony sprawy o zamordowanie N. przez zadanie rany, jako o tym szerzy protestacja w sobie zamyka. A jeśli byś tego zbraniał się uczynić albo na terminie nie staniesz, że wina sta grzywnien pieniędzy polskich na tobie staż masz atentować.

[skrutynium, świadek, zabójstwo, pozew, świadectwo, protestacja, termin, wina, grzywna]

W sprawie kryminalny na Sejm

Tobie, ślachtetnemu N., jako pryncypałowi z osoby i dóbr twoich rozkazujemy, abyś przed nami i radą naszą przy boku naszym siedzącą, na Sejmie Generalnym w Warszawie blisko przypadającym, w tydzień po jego zaczęciu, pierwszego dnia nie rachując, albo gdy ta sprawa z rejestru do sądenia przypadnie, oblicznie stanął na instancją N., który cię pozywa o to: włoży w esencyjej z twymi pomocnikami tobie

lepiej znajomymi, z którymi osobne wcale sprawy zachowuje sobie, a potem tak, jako o tym protestacja przeciw tobie w pomocniku twoim w tej mierze uczyniona szerzy, opiewa. Coś uczynił na wielkie obciążenie i obrazę prawa pospolitego, za czym karanie twojej zbrodni przyzwoite zasłużyłeś. Pozwany tedy jesteś, abyś się przypatrzył i przysłuchał, że my i sąd nasz na tobie karanie prawne, jakim takowi występnicy karani bywają, skażemy i wyciągniemy na te i insze rzeczy, któreć na terminie przyszłym szerzej zadadzą i wywiodą sądownie, masz stanąć. Dat. w Warszawie, N. Przeciw pomocnikom także pozwy tylko tak wyrazić, żeś ty jako pomocnik z twym pryncypałem etc.

[pozew, powód, pozwany, świadek, *scrutinium*, pryncypał, dobra, rada, Sejm Generalny, Warszawa, sprawa, rejestr, sądenie, sąd, instancja, stawiennictwo, pomocnik, sprawa, prawo pospolite, obraza prawa, kara, zbrodnia, skazanie, termin]

O dług zapisany.

Tobie, szlachetnemu N., dziedzicowi N., rozkazujemy, abyś na roczech ziemskich w N. blisko przypadających, na instancją szlachetnego N. z N. stanął, który cię pozywa o to, iż mu zapłacić nie chcesz sto grzywien pieniędzy długu pewnego, któreś mu miał zapłacić na czas już przeszły, a nie zapłaciłeś, jako o tym w księgach ziemskich zapis uczyniony N. szerzej opiewa i w tyleś go uszkodził. Dat.

[pozew, powód, pozwany, dług zapisany, dziedzic, roki ziemskie, instancja, stawiennictwo, zapłata, grzywna, księga ziemska, zapis, naruszenie dóbr]

O dług niezapisany.

O to, że ty nie chcesz jemu zapłacić sto grzywien pieniędzy monety i liczby Polski pewnego długu, któreś mu miał zapłacić na czas już przeszły, a nie zapłaciłeś i w tyleś go uszkodził, masz sądownie odpowiadać.

[pozew, powód, pozwany, zapłata, dług niezapisany, grzywna, sąd, naruszenie dóbr]

O dług zapisany albo o zakład.

O to, że nie chcesz zapłacić sta grzywien pieniędzy pewnego długu, które według obowiązku B. C. miałeś mu zapłacić na czas przeszły, a nie zapłaciłeś, jako o tym zapis w księgach B. C. szerzej opiewa i tyleś go uszkodził, masz sądownie odpowiadać.

[dług, zakład, grzywna, zapłata, dłużnik, wierzyciel, zapis, księga, odpowiedzialność]

O dług, gdy zakład obowiązkowi przydano.

Który cię pozywa o to, iż ty nie dbając na swój zapis A. B., któreś sto temuż N. O. zapisał i obowiązał z swymi potomkami zapłacić albo u ksiąg P. P. położyć 100 grzywien pieniędzy na czas R. S. blisko przeszły, a to pod zakładem takiej sumy uczynić miałeś i nie zapłaciłeś, [k. er = s. 25] aniś położył, jak o tym tak twój zapis, jako i protestacja jego N. O. w tej mierze w księgach pomienionych uczyniona szerzej świadczą. Dlaczego zakład przerzeczony w zapisie pomieniony jemu popadłeś

do zapłacenia. O co cię pozywa, jakoć o tym szerzej na terminie przeszłym wywiedzie się, masz sądownie odpowiadać.

[zakład, dług, pozew, dłużnik, wierzyciel, zapis, zapłata, księga, grzywna, protestacja, zwłoka, termin, odpowiedzialność]

O wyrąbanie lasu albo gaju.

O to, żeś ty gwałtownie wyrąbał dęby w gaju albo lesie jego, w dziedzictwie N., które stoją dziesięć grzywien i o tyle szkody przyprawiłeś go, masz sądownie odpowiadać.

[pozew, powód, pozwany, wyrąb lasu, wyrąb gaju, dziedzictwo, szkoda, zobowiązanie]

O drzewa pożyteczne.

O to, żeś mu wyrąbał gwałtownie dziesięćoro drzewa pożytecznego, to jest B. C. w dziedzicznej jego wsi D., które stoją grzywien 15, albo jako sąd nakaże i o tyle szkody onegoż przyprawił, masz sądownie odpowiadać.

[pozew, powód, pozwany, drzewo, pożytek, wyrąb drzew, wieś, dziedziczenie, grzywna, sąd, nakaz, szkoda, zobowiązanie]

O rany.

O to, że ty, dawszy przyczynę zwady, zadałeś mu gwałtownie trzy rany krwawe, a cztery sine, które rany szacuje sobie na 84 grzywny pieniędzy, albo jako prawo skaże, o które cię chce poprzysiąc, masz sądownie odpowiadać.

[pozew, powód, pozwany, rana, zwada, odszkodowanie, grzywna, prawo, skazanie, zobowiązanie]

O głowę zabita.

O to, żeś zabił ojca jego, szlachetnego N. Z. N., które zabicie woźnym ziemskim N. N. i szlachtą obwiódł i na cię się o to protestował, którą głowę ojca swego przereczzonego szacuje sobie na 240 grzywien i karanie w wieży siedzenia, albo jako sąd nakaże i chce cię o to poprzysiąc, masz sądownie odpowiadać.

[pozew, powód, pozwany, główszczyzna, zabójstwo, woźny, szlachta, odszkodowanie, grzywna, pozbawienie wolności, sąd, nakaz, zobowiązanie]

O bliskość.

Żeś ty posiadał i trzymasz bliskość jego, to jest wieś N. i jego dziedzictwo, którego on jest bliższy niżli ty po szlachetnym niekiedy N., stryju swym rodzonym, które sobie szacuje na dwieście grzywien monety Polski i tyle szkody, masz sądownie odpowiadać.

[pozew, powód, pozwany, bliskość, przywłaszczenie, wieś, dziedzictwo, odszkodowanie, grzywna, szkoda, zobowiązanie]

O wydzielenie.

Iż mu nie chcesz wydzielić dóbr dziedzicznych N., których połowica temuż N. należy, co sobie szacuje na sto grzywien monety Polski i tyle szkody, masz sądownie odpowiadać.

[pozew, powód, pozwany, podział dóbr, dobra, dziedziczenie, odszkodowanie, grzywna, szkoda, zobowiązanie]

Przeciw opiekunowi *ad calculum*.

Pożywa cię albo pozywają, iż ty, będąc prawem przyrodzonym albo z zapisu ojcowskiego, albo naznaczonym opiekunem, nie uczyniłeś mu dotąd rachunku z dóbr ruchomych i nieruchomych, szat, złota, srebra, bydła i sprzętu domowego, koni, wołów, krów, owiec, kóz, folwarków, etc., po niekiedy N., ojcu jego własnym w twą opiekę i w zawiadowanie odebranych, których też rzeczy wszystkich, pospolitego i autentycznego inwentarza nie uczyniłeś na szkodę tegoż aktora, który był niekiedy pod opieką twoją. Co wszystko szacuje sobie przeciw tobie na C. grzywien pienniężnych i tyle szkody albo jako prawo nakaże, coć szerzej na terminie wywiodą, masz sądownie odpowiadać.

Takiż pozew bywa na tutora o nieoddanie rachunku z czynszów, podatków i pożytków dorocznych.

[pozew, powód, pozwany, opiekun, prawo przyrodzone, zapis, rachunek, dobra, ruchomości, nieruchomości, majątek, żywy inwentarz, szkoda, grzywna, nakaz, prawo, termin, czynsz, podatek, pożytek, zobowiązanie]

O skupienie dóbr od pokrewnego przedanych.

Iż ty trzymasz i osiągleś dobra A. B. od szlachetnego C. D., brata albo stryja, bądź inszego powinnego jego tobie przedane, do których otrzymania on jest prawem przyrodzonym bliższy niżli ty. Przeto, abyś stanął i zapisy twe pokazał, pieniądze od niego odebrał i z tychże dóbr jemu ustąpił, pozywa cię, masz sądownie odpowiadać.

[pozew, pozwany, powód, dobra, sprzedaż, pokrewieństwo, krewny, zapis, prawo przyrodzone, stawiennictwo, zobowiązanie]

O wykupno dóbr zastawnych.

Pożywa cię do brania pieniędzy, które na dobrach jego dziedzicznych, to jest na wsi N., rozumiesz się mieć zapisane. Przeto, abyś stanął i zapisy swe przed sądem pokazał, pieniądze odebrał i onemu, jako dziedzicowi z dóbr jego przereczonych sądownie ustąpił. Data etc.

Tenże pozew może też na położenie ksiąg, nie czekając roków, wydać, jeśli chce aktora w Wielkiej Polscze i dzierżawcę przed sąd albo urząd grodzki trzeba pozywać.

[pozew, pozwany, powód, wykup, zastaw, dobra zastawne, wieś, zapis, stawiennictwo, okazanie, dziedzic, sąd, księga, roki, wydanie, dzierżawca, urząd, pozwanie, zobowiązanie]

[k. ev = s. 26]

O kmięcia zbiegłego albo inszego poddanego.

Iż ty nie chcesz wydać robotnego N., kmięcia jego ze wsi N. do wsi twojej zbiegłego, którego u ciebie we wsi pomieniony N. arestował przez woźnego ziemskiego N. N. i szacuje go sobie na 500 grzywien pieniędzy i tyleż szkody, masz sądownie odpowiadać.

[pozew, powód, pozwany, kmięć, zbieg, poddany, wieś, arest, woźny, odszkodowanie, grzywna, szkoda, zobowiązanie]

O rękojemstwo.

Iżeś mu ty ręczył za szlachetnego N. Z. N. zapłacić 20 grzywien pieniędzy monety Polski na czas już przeszły, które 20 grzywien ani sam N., pryncypał, ani ty, jako rękojmię nie zapłaciłeś i o tyleś go szkody przyprawił, masz sądownie odpowiadać.

[pozew, powód, pozwany, poręczenie, rękojemstwo, zapłata, grzywna, pryncypał, szkoda, zobowiązanie]

O pobranie siana.

Iżeś ty pobrał gwałtownie dziesięć brogów siana na łące jego dziedzicznej wsi N., jego urobku, które siano szacuje sobie na N. złotych liczby i monety Polski i na tyle szkody, masz sądownie odpowiadać.

[pozew, powód, pozwany, zobowiązanie, pobranie siana, dziedzictwo, wieś, urobek, oszkodowanie, szkoda]

O podeptanie i spalenie zboża.

Iżeś ty zapuścił umyślnie i gwałtownie czeladź swą z końmi i bydłem na dziedzictwo jego A. i popasłeś mu zboże rozmaitego rodzaju urobku jego, które szacuje na 30 grzywien pieniędzy i na tyle szkody, sądownie masz odpowiadać.

[pozew, powód, pozwany, zobowiązanie, szkoda, odszkodowanie, zniszczenie zboża, umyślność, zamiar, czeladź, żywy inwentarz, dziedzictwo, zboże, grzywna]

Przypozwanie do gotowego pozwu ojcowskiego, braterskiego albo którego inszego antecesorą zmarłego, którego pozwowi jeszcze termin nie przypadł.

Który cię przypozywa do gotowego pozwu szlachetnego niekiedy A., ojca przerzeczonego szlachetnego N., którym cię pomieniony niekiedy A., o[j]ciec jego pozwał był o to: i włożyć pozew ojcowski albo antecesorą inszego i tak zawrzeć trzeba, a przerzeczona sprawa służy przerzeczonemu B., jako sukcesorowi albo synowi własnemu przerzeczonego A., przeto na to wszystko pomienionemu B., jako sukcesorowi, masz sądownie odpowiadać.

[pozew, powód, pozwany, przypozwanie, antecesor, sprawa, sukcesor, zobowiązanie]

Gdy o[j]ciec albo inszy antecesor zagruntowawszy sprawę albo rok rozpisawszy albo zdawszy obwinionego, umrze.

Który cię przypozywa do gotowego pozwu i gotowego terminu, jeśli termin przypadł, tedy napisać do przepadnionego roku, który mu przepadł na terminie etc.

i do wszystkich aktów sądowych szlachetnego niekiedy N., ojca przereczzonego N do tego punktu, na którym stanęła sprawa niedokończona za śmiercią pomienionego szlachetnego niekiedy N., ojca przereczzonego N., do której sprawy tenże aktor N. jest bliższy i jemu przynależy, jako synowi po ojcu, jako pozew i postępek sprawy tej w księgach ziemskich N., szerzej obmawia. A to o sumę 100 grzywien. Dlatego cię przypozywa, żebyś pilnował, iż on postąpi do dalszych stopniów i postępów sądowych, jeśli nie jest zagruntowana sprawa, zawrzeć, na co masz sądownie odpowiadać. Jeśli po wzdaniu w zysku albo po skazanej sentencji tedy tak zamknąć: Czego masz sądownie pilnować, że on postąpi przeciw tobie do dalszych stopniów.

[pozew, powód, pozwany, antecesor, rok, śmierć, ugruntowanie sprawy, obwiniony, przypozwanie, termin, akta sądowe, sprawa, postępek, księga ziemska, grzywna, zobowiązanie, zysk, skazanie, sentencja]

Do przepadnionego pozwu przypozew.

Który cię przypozywa do gotowego pozwu przepadłego, który jemu przepadł na roczech ziemskich N., już przeszłych, którym cię pozwał był o to etc. i wpisać tam pozew a zawrzeć, masz sądownie odpowiadać.

[pozew, pozwany, powód, nieważność pozwu, roki ziemskie]

O granice.

Który cię pozywa do czynienia granic albo kopców między dobrami jego N. dziedzicznymi wsi N, z jednej, twoimi, także dziedzicznymi wsi N. z drugiej strony i abyś się przysłuchał, gdy mu przysądzony będzie *actoratus*, mocą niniejszego pozwu, masz sądownie odpowiadać.

[pozew, powód, pozwany, granica, ustalanie granicy, kopiec, dobra, wieś, powództwo, prawo do wytoczenia powództwa]

[k. e2r = s. 27] O nieuczynienie sprawiedliwości.

Iż mu nie chcesz uczynić sprawiedliwości i robotnym N., kmieciem i poddanym twoim ze wsi twojej N., który mu wyrąbał w lesie jego drwa rozmaitego rodzaju na dziedzictwie wsi jego N., które nieuczynienie sprawiedliwości szacuje sobie na 10. grzywien pieniężnych i tyle szkody etc.

[pozew, powód, pozwany, sprawiedliwość, kmieć, poddany, wieś, wyrąb drzew, las, dziedzictwo, oszkodowanie, szkoda, grzywna, nieuczynienie]

Od kmiecia albo jakiego poddanego.

Na instancją robotnego N., kmiecia i poddanego ze wsi N., tegoż N. dziedziczny, który cię, stojąc przy zwierzchności pana jegoż swego pozywa o to: żeś ty etc. i tyleś go oszkodził, na co masz sądownie odpowiadać, a pan też jego przereczony stoi przy winie swojej 3 grzywien przy pomienionym poddanym swym. Dat. Sig. fol. 52.

[pozew, powód, pozwany, instancja, kmieć, poddany, wieś, zwierzchnictwo, pan, odszkodowanie, szkoda, zobowiązanie, wina]

Z podkomorskiego urzędu pozew na pole.

NN., podkomorzy N., Tobie, szlachetnemu N. rozkazuje, żebyś przed nami albo komornikiem naszym stanął w dzień N., po święcie N. bliskim, na miejscu polnym między dobrami dziedzicznymi szlachetnego N., nazwanymi N., także i twoimi dziedzicznymi N., zwłaszcza gdzie N., *actor*, nas albo naszego komornika postawi, abyś się przysłuchał i przypatrzył, że my albo urząd nasz będzie sypał granice, kopce z ziemi wywodząc i insze znaki graniczne czyniąc. I żebyś też słuchał, gdy on ze świadkami przysięże, jako *actor*, o prawdziwe i sprawiedliwe wywiedzenie i sypanie granic przerzeczonych, jako pomienione *actoratum* przeciw tobie otrzymał, wzdawszy cię *in lucro actoratus*, w sądzie ziemskim N., na roczech już przeszłych, z czym do nas albo naszego urzędu na pole jest odesłany, masz tego sądownie pilnować. *Sig. Petr. 1523. Herb. Fol. 266.*

[pozew, powód, pozwany, urząd podkomorski, pole, podkomorzy, rozkaz, komornik, termin, dobra dziedziczne, sypanie granic, kopiec, świadek, przysięga, sprawiedliwość, wzdanie, sąd ziemski, roki, powództwo, prawo do wytoczenia powództwa]

Przeciw pobocznym i ściennym sąsiadom przypozwanie.

NN., podkomorzy N, wam, szlachetnym N. N. rozkazujemy, abyście przed nami albo urzędem naszym podkomorskim, na miejscu polnym między dziedzictwami N., szlachetnego N., aktora z jednej, a N., pozwanego z drugiej strony, gdzie zgola przerzeczony aktor N., nas albo urząd nasz postanowi dnia N. N., po święcie N. bliskiego, na instancją przerzeczonego aktora stanęli, który was przypozywa do upatrowania ściany waszej i żebyście się przysłuchali i przypatrzyli, że on, mocą aktoratu swego przeciw przerzeczonemu N., pryncypałowi, przeciw wam jak i pobocznym, w sądzie ziemskim N. otrzymanego, będzie sypał granice, kopce z ziemi wywodząc i insze znaki czyniąc, około takich rzeczy zwyczajne, a żebyście się też przysłuchali, gdy on przysięże z świadkami na sprawiedliwe sypanie granic, przeto, abyście staneli i temu się wszytkiemu sądownie przypatrzyli, bo chociaż nie staniecie, my jednak, nie dbając na wasze niestawanie, do przerzeczonych granic z urzędu naszego postąpiemy. *Dat.*

[pozew, powód, pozwany, sąsiad, przypozwanie, podkomorzy, rozkaz, urząd podkomorski, dziedzictwo, instancja, stawiennictwo, powództwo, prawo do wytoczenia powództwa, pryncypał, sąd ziemski, sypanie granic, kopiec, przysięga, świadek, sprawiedliwość]

O ekscepcjach.

Rozdział III.

Pozwani, uchraniając się sprawy pospolicie nie zwykli się zaraz wdawać w rzecz, to jest *in principali licem contestari*, ale wynajdują sobie obrony podczas słuszne prawne, podczas tylko pozorne, którymi usprawiedliwienia stronie uchodzą i z sądu wysliznąć się usiłują. Takie ich uchylania nazwano ekscepcjami, które z inszych dziewięciu źródeł, *tanquam ex quibusdam locis communibus*, biorą, z których o każdego z osobna uważaniu forma podana będzie.

[zarzut, pozwany, obrona, słuszność, usprawiedliwienie, strona, sąd, źródło, forma]

Liczba i porządek ekscepcyj *in accessoriis*.

1. Przeciw terminowi 2. Przeciw położeniu pozwu. 3. Przeciw sądowi albo sędziemu.
4. Przeciw osobie powodowej. 5. Ze strony osoby pozwanego. 6. Przeciw formie pozwu.
7. Ze strony procesu i *fatalia* i ewasyj. 8. Ze strony dawności. 9. Ze strony dylacji.

[akcesoryjność, termin, położenie pozwu, sąd, sędzia, powód, pozwany, forma pozwu, proces, przedawnienie, dylacja]

[k e2v = s. 28] Te ekscepcje dwojako się dzielą: jedne są *simplicia*, drugie *peremptoria*.

Simplicia, które tylko niosą *perditionem termini* albo *a citatione libertatem*, jako ze strony terminu położenia i formy pozwu Sig. Crac. 1543. Fol. 3.

Peremptoria, quæ perimuno forum, actorem, vel causam, to jest ze strony sądu kompetencyj *actoris*, i ze strony osoby pozwanego *fatalia*, ewasyj dawności i z wielkiej części dylacji.

[zarzut peremptoryjny, sąd, termin, pozew, forma pozwu, pozwany, powód, przedawnienie, dylacja]

O terminie.

Bywa uznawanie o tym, jeśli termin jest albo nie.

Jeśli nie masz, tedy albo dzień naznaczony nie minął, gdy w sądzie Króla J.M. pierwszego dnia, jako gdzie indziej nie wzdawają i *vulgo dictitatur prima dies currit*. Albo *nullitatis termini* przyczyna bywa nieprzypozwanie, bo po śmierci którejkolwiek strony, bądź za spuszczeniem aktorowym prawa i kauzy inszej osobie. A w sądziech Króla J.M. nie wiem, aby jako w inszych po tranlapsiech trafiła się potrzeba przypozywać, gdyż ustawicznymi limitacjami zwykły się odkładać.

Jeśli jest termin albo z listownego pozwu, albo na słowną skargę i rok nadworny, albo z zawiązania ślubem, albo z pojmania na gorącym uczynku, albo z konserwacyjej pierwszego dekretu lubo procesu, bądź limitacyjej, albo z aresztu być musi.

Wracając się do dowodu terminu, jest z pozwów, prócz innych, instancyjej powszechnej

Na prostą skargę albo między obiema dworskimi urzędnikami i sługami Króla J.M., albo między mieszczanami i wieśniakami z dzierżawcami ich, którzy gdy są *præsentés* przy dworze, nie mogą się odzywać w tej mierze, jako słudzy Króla J.M. na pozew do procesu prawa pospolitego.

Za rokiem nadwornym o eksces popełniony u sądu albo na dworze Króla J.M. przed pany asesory, albo przed urząd marszałkowy, od którego podczas wytaczają się sprawy na rozsądek Jego K.M. A na trybunale zowią to *terminum tactum*. [a]

Z zawiązania ślubem z każdego, wobec osobą w sprawie K. P. i wojennej, a osobliwie Królowi J.M. i każdemu ze sługą, faktorem i administratorem swym.

Z pojmania *in recenti crimine*, mężobójstwa, złodziejstwa, rozboju, łupu, opresyjej białychgłów, cudzołóstwa i jawnego fałszerstwa etc. albo innych zbrodni i złoczyństw.

Z konwersacyjej terminu dekretem, przysięgą albo dylacyjej bądź innych stopni prawnych, którym naprzód potrzeba dosyć czynić, nie zachodząc mimo nie w dalsze

kontrowersyje albo z inszego sądu, to jest z remisyje, lubo apelacyje, albo z przypożwu do prosekrowania apelacyje wydanego.

Z przypożwów do popierania apelacyje niedopuszczonej, tylko in *accessorio peremptorio*, bo in *simplici accessorio*, jako apelacyja miejsca nie ma, tak i prosekucya, o czym szerzej w procesie.

Dowód terminu z limitacyje, lubo generalnej Króla J.M., lubo prywatnej stron samych.

Z arestu nazajutrz albo gdy sprawa przypadnie, który jednak arest tegoż dnia, którego wzdadzą przed dwudziestą trzecią godziną, ma być czyniony, bo kto by tego dnia omieszkał arestować już ona, kondemnacyja *pernoctata* arestem nie może się dźwignąć. Oprócz, gdy sądy intermittowane znowu reasumują, w ten czas do trzeciego dnia od poczęcia sądów, wolne aresty na wszelakie wzdania bywają, aby kto przypadkiem takim będąc w drodze zatrzymany, sprawie swej upadał.

[k. fr = s. 29] Gdyby też taż strona była po wtóre *ex aresto* wzdana, którą pierwszy raz arestowała, już na takie powtórzone wzdanie arestu nie pozwalają, wyjąwszy, jeśliby na pierwszy arest dekret albo instancyja jaka zaszła, z której terminu a nie z arestu gołego wtóre wzdanie było by otrzymane.

Ale gdyby drugą stronę ten z arestu wzdał, który pierwaj arest uczynił, tedy onej drugiej stronie arest też idzie. Bo co jednemu służy, to i drugiemu służyć ma.

^a wyd. 2: Co ampliowały *constitutiones nouelæ, de securitate iudiciorum etiam pedaneorum in Regno omnium*.

O położeniu pozwu już się we wtórym rozdziale powiedziało.

Ratione fori, któremu sądowi jaka sprawa na inszym masz miejscu *inferiorum subselliorum*.

Uznawanie zaś sądu należności z apelacyje od tegoż sądu albo z remisyje trybunalnej, albo przypożwu *pro gravamine* rozsądzać przychodzi ze trzech miar. Albo z strony osób sądowych, jeśliby były doskonale tak liczbą zupełną kolegów swoich, to jest sąd ziemski i komisarze, o czym niżej: jako laty zupełnymi ktemu urodzeniem szlacheckim, osiadłością i przysiężeniem na urząd *et plenitudine iuris*, gdy officialis nie jest *aliqua poena diminutus capite*, albo jeśli pozwany z własnego do inszego powiatu nie jest wyzwany, za czym na aktorze byłaby *poena evocationis* 14. grzywien. Sig. Pet. 1511. Fol. 91.

Komisarze jednak do rozgraniczenia mogą być nie tylko z tegoż, ale i z inszego bliższego województwa Sig. 3. Cra. 1588. Fol. 26. Chociażby w onym województwie, w którym graniczyć mają osiadłości nie mieli oprócz podkomorzego i komornika, którzy przysiężnymi i w onej ziemi osiadłemu być mają. Ale ich przynajmniej pięciu do granic potrzeba, to jest dwóch dignitarzów, dwu urzędników ziemskich, piątego podkomorzego albo komornika. Alber. Petric. 1494. Fol. 53.

A gdyby graniczyć miano między dobrami dwu różnych ziem albo województw, tedy z obojej ziemi podkomorzowie albo ich komornicy mają być komisarzami. Jeśliby też podkomorzy od swych dóbr dziedzicznych graniczyć chciał albo dzierżawcą dóbr Króla J.M., był tedy na miejsce jego Król J.M. zwykły ślchcica osiadłego onej ziemi subdelegować. Aug. 1537, Fol. 6.

W innych komisjach do wykupna albo na rozgraniczenie dwu dzierżaw dóbr stołu Króla J.M. także między dzierżawcami, a poddanymi Króla J.M. i w innych, w których zachodzi z obu stron prawo Króla J.M. może być komisarzem ktokolwiek *pro arbitrio cancellariæ*, choć dygnitarz ani urzędnik ziemski byle tylko wedle opisania komisji zupełna ich liczba była.

Albo ze strony stron, aby żalujący obżałowanego do jego własnej jurysdykcji pozywał ślachcica osiadłego do ziemstwa: nieosiadłego, gdzie do zastać do grodu, plebeusza do prawa majdeburskiego, wieśniaka przed jego panem, prusaka przed prawem chełmińskim, sługę z panem, także celnika *in quocunque foro*.

Albo ze strony rzeczy, o którą idzie, aby *ordinarii iudices* w artykuły inszej jurysdykcji nie wzdawali się, jako ziemstwo w duchowne sądy albo gród w ziemskie sprawy i komisarze *extra facultatem commissionis suæ*. Bo co który nad swoje władzę czyni, to wszystko nie jako urząd, ale jako *privatus* czyni i nawietsza *nullitas* każdego procesu *ex incompetencia* sądu zadać się może, gdy *metas officii* wykracza.

Jednak gdyby aktor, pozwawszy do sądu nienależącego, dopuścił się wzdać pozwanemu *in evasione*, już takiego wzdania *in competentia fori*, które pozwanem swym sam sobie uczynił i aprobował, burzy nie może.

[termin, sąd, król, wzdanie, nieprzypozwanie, strona, śmierć, przypozwanie, limitacja, kauza, prawo, skarga, ustność, pisemność, rok nadworny, ślub, pojmanie na gorącym uczynku, dekret, proces, areszt, instancja, urzędnik, sługa, mieszczanin, kmieć, dzierżawca, dwór, pozew, asesor, urząd marszałkowy, trybunał, pełnomocnik, administrator, mężobójstwo, złodziejstwo, rozbój, łup, cudzołóstwo, fałszerstwo, zbrodnia, dekret, przysięga, dylacja, apelacja, remisja, areszt, zasądzenie, należność, przypozew, sąd ziemski, komisarz, cenzus, powiat, pozwany, województwo, podkomorzy, osiadłość, granica, komornik, przysięgły, dygnitarz, subdelegacja, komisja, wykup, rozgraniczenie, dzierżawa, dobra, jurysdykcja, szlachcic, nieosiadłość, gród, plebejusz, prawo magdeburskie, pan, prusak, prawo chełmińskie, sługa, celnik, rzecz, artykuł, sądy duchowne, właściwość miejscowa, właściwość rzeczowa]

O osobie powodowej.

Uznać, jeśli banita albo nie? Bo banita miejsca w prawie nie ma.

Ktemu, jeśli *minorennis*, a czyni z opiekunem albo nie, czyli też *adultus*. A jeśli [k. fv = s. 30] się opiekunowie różni o opiekę zepną, o tym zaraz rozsądzić potrzeba.

Nadto, jeśli mężatka z mężem, jako z opiekunem, pozywa, czyli nie. Wdowa zaś *sui iuris* jest, bez opiekuna do prawa stawać może.

Przy tym, jeśli szalony z kuratorami swoimi czyni albo nie: którzy kuratorowi mają bliżsi krewni po mieczu być, a gdyby tych nie stało, tedy od Króla J.M. naznaczeni.

Różność kuratorów od tutorów ta jest, iż owi *adulorum*, ale na rozumie zeszyłych, a ci *minorennium* bywają.

Do tego, jeśli ślachcic, czyli prostego narodu, który rozdział stanu najwięcej *in personalibus causis*, jako strony ran więzienia, zabicia czyniony bywa: Aug. 1577. Fol. 6., bo inaczej ślachecki gwałt, a inaczej prostego człowieka sądzić się musi. Nad to poddany bez asystencyji pana swego pozywać nie może, a w dobrach Króla J.M. bez dzierżawce. [a]

Jeśli kryminalnej sprawy aktor osobą swą popiera. A jeśli kilka aktorów w niej położono, dosyć że jeden z nich od wszystkich oczywiście stoi, także od sierot jeden opiekun. A przy instygatorze dosyć też, że jeden delator w pozwie mianowany stawia się, bo inaczej takiej sprawy prokurator popierać nie może i owszem, pozwany wolny wiecznie bywa, a na aktora albo delatora niebędącego *poena talionis* rozściągnie się. *Kazi. 1368. Visl. fol. 4.*

Z materyjej też samej sprawy, o którą idzie *competentia actoratus* uznawana bywa, to jest, aby kto o cudzą krzywdę nie czynił oprócz tego, gdy żona o zabicie męża pozywa, albo dalszy o zabicie krewnego swego, kiedy bliżsi milczą. *Sig. 111. 1588. fol. 33.*, także przyjaciel o wyswobodzenie z więzienia przyjaciela albo pan o sługę *et e contra*, *Sig. 3. ibid. folio 31.* Ktemu w wielu innych rzeczach spisane prawa albo sprawiedliwości, komu do popierania należących, które przypadki trudno wyliczone i opisane być mogą.

Dwóch kompetitorów pozwany odpowiedzią znosić nie powinien, alias takiemu pozwanemu suspensyją skazują, aż się owi rozeprą *de potioritate*. Ale gdyby jeden z nich zaciągnął sprawę swą dalekim progresem, a drugi o toż nowo pozwał, już ten pośledniejszy aktor, jako interceptor bywa odrzucony, a pierwszemu aktorowi skazują kauzę kończyć. Jednak onym kompetitorom nie zagraża się droga z nowego pozwu rozeprzeć się między sobą o lepszość prawa.

^a wyd. 2: Jednak mieszczenie miast królewskich *sine assistentia* pozywać mogą.

[banita, banicja, niepełnoletni, dorosły, tutor, opiekun, kurator, mężatka, mąż, wdowa, zdolność do czynności prawnych, *sui iuris*, szalony, król, pokrewieństwo, szlachcic, naród, zabójstwo, więzienie, gwałt, asysta, pan, sługa, dobra, dzierżawca, aktor, sprawa kryminalna, sierota, instygator, delator, oskarżyciel, prokurator, pozwany, powód, sprawiedliwość, powództwo, prawo do wytoczenia powództwa, krzywda, przyjaciel, powód, skazanie, sprawa, kauza, prawo]

O osobie pozwanego.

Także uważać okoliczności wszystkie pozwanego, jako i aktora ze strony płci, lat, doskonałego rozumu i banicyjej.

Jednak *criminaliter* o poczciwość pozwany nie może być odstrychnion banicyją od pokazania niewinności swej, gdyż mu o wietszą rzecz idzie.

Gdyby też pozwano kogo z tutorami albo z kuratorami *de nomine et cognomine* mianowanymi i otrzymanoby przewód prawa, przysięga na zniesienie onego postępku nie bywa odkładana do lat *minorennis* albo do wrócenia się ku rozumowi szalonego, ale tutorowie albo kuratorowie jego w procesie mianowani, powinni przysięgami swymi on proces znosić.

Trafią się też ze strony pozwanego uznawać, jeśli jest na posłudze R. P. albo żołnierskiej. *Kazim. Korczy. 1451. Fol. 115 Sig. Petric. 1538. Fol. 114.*, albo w poselstwie, o czym szerzej, niżej w dylacjach.

[pozwany, powód, płeć, wiek, banicja, banita, *criminaliter*, postępowanie karne, niewinność, kurator, opiekun, przewód prawa, przysięga, postępek, małoletni, szalony, proces, mianowanie, posługa, poselstwo, dylacja]

Ze strony procesu.

W sprawach, w których pierwszy rok nie jest zawity, *in poena contumaciæ* wzdawają, [k. f2r = s. 31] oprócz tego, gdyby się kto chciał rozpierać na pierwszym terminie, jako to pospolicie bywa na sejmiech w kryminalnych sprawach, w których pozwani, nie chcąc długo leżeć w zadanym sobie kryminale albo *præferendo* niewinność przy wzdawaniu *in poena contumatiæ* przed deputaty z Senatu od Króla J.M. wysądzonymi i przed sądem ziemskim submituje się, bądź przez się, bądź przez inszą osobę *iure experiri* na pierwszy niezawity pozew, którą submisują, zapisają i już z niej, jako z wtórego pozwu powinien pozwany *peremptorie* odpowiadać.

Także też rok sławny nadworny, jako i pozew pierwszy nie ma zawitego terminu, ale zdawszy pozwanego *ex citatione verbali curiali in poena contumaciæ*, trzeba go przez listowny pozew wtórym zawitym rokiem pozwać. [a]

W sprawach wołyńskich nikogo nie wzdawają, aż po trzy dni wołan będzie, a w koronnych razem trzykroć przywołają i czwarty nad obyczaj.

In civilibus na zawitym roku *in vim lucri* samej taksy przysądzenie otrzymywają, gdy sprawa jest o prostą krzywdę. W sprawie zaś gwałtownego przysądzenia, takse i grunt przysądzają. W sprawie o wydział i o gwałtowne wybicie w sądzie ziemskim, taksa szkód bywa otrzymana. W inszych sprawach albo *adiudicationem petitorum actoris* przysądzają, albo też *lucrum taxæ*, co w pozwie piszą: *Quod sibi contra te æstimat. N. Mar.*, o co do tegoż sądu przypowieszczy *termino concitatorio* potrzeba, gdzie jeśliby zaś pozwanego wzdano *in astitione termini concitatorii*, Sig. 1523. Fol. 200., tedy aktor podług owych słów pozwowych *et totidem damni* otrzymawa na nim *damna exinde sequuta*, z odesłaniem obojga taksy *et damnorum* na *exequutia*.

Która egzekucya w polskim i wołyńskim prawie *loci capitaneo* Sig. 1523 Fol. 200., a w pruskich *palatino* należy. [b]

Kiedy z kontrowersyjej zysk się otrzyma, nie trzeba przypowieszczać o satysfakcyją za zysk, ale zaraz *satisfactio in vim lucri decernitur*. Także, gdy na trybunale takse skazą, nie trzeba przypowieszczać do satisfakcyjei, ale zaraz *pro interponendis vadiis triplicatis*, obwinionego pozwać. Gdyby się też *in termino astito* ozwał pozwany, nie powinien aktor *prosequi causam*, aż pierwej obwiniony *lucrum* zniesie. W sprawach o wydział i o wybicie nie bywa astycyjei, ale gdy *lucrum* nakażą i *in vim lucri decernetur divisio*. Tedy pozwać o założenie *vadiorum triplicatorii vadio capitaneali primario correspondentium*.

In criminalibus zaś, gdy na roku zawitym *in vim lucri poena infamiæ* z remisją na egzekucyją otrzymana będzie i uniwersał na imanie *infamem* wydadzą, już dalszymi stopniami *executionis*, jako *in civilibus* nie trzeba przekonanego pozywać. Ale za pokazaniem tylko dekretu przez stronę, każdy urząd powinien takiego imać i nie słuchając jego żadnych obron, zaraz na gardle karać. Aug. 1564. Fol. 31.

Gdy *in contumatiam* otrzyma się taki albo dalszy proces *executionis*, a dekret *infamiæ* albo *banitionis* nie zajdzie, albo jeśli po banicyjei nie wynidą niedziel dwanaście, bądź też po wyjściu ich odzierży obwiniony sublewacyją albo jej prorogacyją, powinien aktor wywieść proces z początku, albo od ostatniego dekretu *ex controversia* uczynionego. Aug. 1557. Fol. 6.

Iż też niższe *subsella* niedopuszczają pozwanym mocyjei i apelacyjei *ab accessoriis simplicibus*, ktemu o wykupna dóbr zastawnych, o czynienie

sprawiedliwości, do zapisu i w egzekucyjnej rzeczy osądzonej albo retent poborowych, także ze strony wzięcia człowieka i w innych rzeczach, w których tego *expresse* prawo broni, tedy gdy takowym niedopuszczeniem apelacyjnej, bądź z jakiegokolwiek przyczyny *incompetentii* (wyższej, na swym miejscu opisanej) pozwany rozumie się być obciążonym: przypożywa *ad superius Tribunal* dwojako: albo *ratione gravaminis*, albo *ad prosequendam appellationem seu motionem*.

[k. f2v = s. 32] Gdy *pro gravamine et incompetentiæ* albo *pro male iudicato* dla niedopuszczenia ruszenia *et exinde pro damnis*: sąd albo urząd przypożywają tedy i strone aktorową *tanquam partem adhærente* potrzeba przypozwać *ad attendendum*, aby ona *suppleat defensam iudicii*, gdyż o nie idzie.

W takowe przypozwy przeciw sądowi takse kładą, aby *terrore illius* uczyniła mu się *necessitas comparendi*, strona zaś dla straty procesu swego stanąć musi, choć w jej pozwie taksy nie bywa, pierwszy rok jest niezawity, *in poena contumaciæ* trzeba obydwu wzdawać i dylacje idą jej *ad munimenta*, a jeden bez drugiego nie powinien się sprawować i owszem, suspendują sprawę drugiego, gdyby z jednym z nich z jakiej przyczyny stanęła. Jednak pospolicie urzędu strona uchodząc swej szkody broni, póki do zapłaty szkód albo peny nie przychodzi.

Gdyby też przed skończeniem sprawy sędzieja albo urzędnik umarł, po jego śmierci brzemie jego sprawy nie na jego potomki (którzy *personalia onera* urzędu przodków swych w żadnej sprawie nosić nie powinni), ale na stronę przypada i one po śmierci jego przypożywają.

Z takich pozwów nie tylko *ex incompetencia fori*, ale też i *ex male iudicato, vel non admissione motionis*, gdy się *gravamen* pokaże, procesy kasują.

A gdyby zaś okazało się, że kto niesłusznie sąd albo urząd tym sposobem pozwał, tedy każdemu z osobna powinien będzie zapłacić *in instanti* dwoje czternaście grzywien, także i stronie przypozwanej. *Aug. 1557. Fol. 16.*

Gdyby też na ten pozew sąd i strona nie stanęła, tedy sąd w taksie, a strona *in cassatione processus* bywa wzdawana.

Przypozwy zaś *ad prosequendam appellationem seu motionem* bez taksy bywają i dlategoż ich sędzieja albo urząd nie atentuje, ale strona dla całości procesu swego to zawiadywa, a pierwszy termin z takich przypozwów zawity bywa i dylacje na nie nie idą. Apelacją od mocyjej w tym jest różna, iż za apelacją sama strona dekretu broni, po której wynidzie, dla czego też *ad prosequendam appellationem* same strony przypożywają, jako od komisarzów w majdeburskich i w chełmińskich sprawach. A za mocyją sędzieja albo urzędnik ruszony był przed tym, powinien przy stronie bronić sentencyjej swojej, dawając przyczyny słuszności jej i gdy aprobowano dekret jego, bierał i teraz na trybunale bierze jeszcze sędzieja ziemski, choć *absens* od tego, który *temere* ruszy, *poene* 3 grzywiny, a podkomorzy 6 przywien, sędzieja grodzki albo podstarości 3 wiardunki. Dla czego do mocyjej nie same tylko stronę *ad prosequendam motionem*, ale i sędziego *ad expurgandam sententiam* przypozwać trzeba. *Sig. 1538. fol. 165. Caz. mag. fol. 241. Sig. 1543. fol. 3. Aug. 1530. fol. 3. Steph. 1578. fol. 187.*

Z takich tedy przypozwów uznawa wyższe *subselium*, jeśli *gravamen* stało się pozwanemu albo w dekrecie, albo w niedopuszczonej mocyjej.

^a wyd. 2: *Secus ex tacto termino* na Trybunale i w inszych sądach

^b odręcznie na marginesie: Pruskie [...] wodi

[proces, sprawa, rok, wzdanie, termin, sejm, sprawy kryminalne, powód, pozwany, niewinność, deputat, senat, król, sąd ziemski, pozew, pozew, pozwanie, termin zawity, submisja, obyczaj, taksa, przysądzenie, sąd ziemski, krzywda, wybicie, szkoda, grunt, egzekucja, pruski, zysk, zadośćuczynienie, trybunał, obwiniony, zakład troisty, infamia, kara, uniwersał, dekret, urząd, obrona, karanie, kara śmierci, kontumacja, wykup, zapis, zastaw, rzecz osądzona, apelacja, przypozwanie, sąd, dylacja, urzędnik, śmierć, potomek, dziedziczność, nieważność, umorzenie postępowania, zapłata, grzywna, niestawiennictwo, opłata, komisarz, sentencja, słuszność, podkomorzy, podstarości, *gravamen*]

Ze strony dekretu albo *in forma*, albo *in materia*.

In forma, jeśli *per saltum* miast *procedere* skazano *respondere*, albo miast *respondere*, *directe respondere*, albo na kontrowersyją *in accessorio*, uczyniono dekret *in principali*.

In materia, jeśli niesłusznie odcięto prawną afektacją pozwanego.

Ze strony niedopuszczenia ruszenia, jeśli *accessorium peremptorium* nazwano *leve accessorium*. Albo, jeśli *extra forum vel naturam inscriptionis seu exequutionis* aktor wyciągał sprawę i jeśli pozwany wnosił *peremptoriam exceptionem*, która *perimebat inscriptionem*, albo *male obtentum realiter* pokazywał, które by *perimeret exequutionem*, z jawnych rozmaitych, ważnych przyczyn.

Za czym, gdy uznają dekret niesłuszny, kasują go i z dalszym postępkim albo, gdy dekretu nie zgania, jedno znajdują *motionem fuisse admissibilem*, tedy tylko *ulterior processus cassatur et caussa in integrum restituitur*.

[k. gr = s. 33] Takiej jednak prosekucyje pozwany czynić nie może, gdyby w dalszym postępku na dekrete przestał albo póki rok i sześć niedziel nie minie *ad prosequutionem* nie przypozwał.

Do których prosekucyje nie wiem, by kiedy przychodzić miało aktorowi, któremu apelacyję zawsze mają być dopuszczane, gdyż mu wolno sprawę swoje zwlec, póki chce. Jednak, gdyby tej wolności używał na weksacyje i turbowanie niewinne pozwanego, a na terminie przysięgi *in principali negotio* przeciw niemu otrzymany chciał wlec dla upilnowania albo szkodenia jego, tedy podczas *inferiora subsellia* nie czynią nowego dekretu, na pierwszy dekret przysięgi i nie wzdrawając się w kognicyją kontrowersyje albo afektacyje aktorowej, którą by miasto czynienia przysięgi wnosił, dopuszczają pozwanemu przeciw niemu *ulteriozem processu*, od czego i aktorowi nie pozwalają ruszenia, gdyż takie dopuszczenie procesu nie tak dalece za dekret, jako raczej za interlokutoryją i za wstępki procesu *condemnationis* ma być poczytane, a ruszenie od procesu nie ma iść tylko od dekretu, od takowej interlokutoryje ruszenia niedopuszczonego, nie miałyby się aktor *coram supremo iudice per prosequutionem* odzywać i owszem, już w swojej sprawie miałyby wpadać.

Jeśli by też w sprawie zadwornej dopuszczono pozwanemu ruszenia albo apelacyje na trybunał, tedy aktor od onego nieporządnego ruszenia może ruszyć do sądu Króla J.M. tam, gdzie właśnie sprawa należy, aby nie dopuszczał zaciągać sprawy w sąd nienależny, gdyż w tej mierze na ubieźeniu w półwygranej będzie, bo jeśli pierwej byłaby kognicyja w tej sprawie za dworem, już nie będzie mógł trybunał dekretów Króla J.M. *in dubium* wokować *et e converso*. Steph. 1528. fol. 185. [a]

Acz ruszenia, jako się namieniło bywają od procesów, tylko od dekretów, ale iż uznawanie inszego sądu o tym, gdzie ruszenia dopuścić ma w sobie, poniekąd

vim decreti zamyka. Przeto słusznie aktor od dopuszczonego niesłusznie ruszenia, gdzie indziej niż *ad forum competens* interponui drugą mocyją, gdyż inaczej nie mógłby też sprawy swej do nienależnego sądu wykierowanej *ad forum competens* rewokować i restyfikować.

A gdyby też powód sprawy zaczętej, a potem jakiej przyczyny zaniechanej nie odnowił przypozwem do roku i sześć niedziel, traci ją oprócz rzeczy osądzonej, której do trzech lat i trzech miesięcy niepopieraniem nie upuszcza. Ktemu strony wykupna o granice, o dział i do zapisu, nadto strony dóbr Króla J.M. i rzeczy skarbowych, w których tak Król J.M. przeciw poddanemu, jako i poddany przeciw Królowi J.M. nie kauzę, ale proces tylko *fatalibus* traci. *Minorennis* też takim zaniechaniem w sprawie nie upada. Jednak gdy się sprawa limitacjami generalnymi pomyka, a w tym czasie nikt z żadnej strony nie umrze, po kim by przypozwać potrzeba było, tedy fataliami kauza nie upada. *Sig. III. 1588. fol. 28. Kaz. fol. 159. Const. 5.*

A iż kauzy *fatalibus* upadłe zwykli niektórzy krześć fałszywymi relacjami woźnych, których się tych skazonych czasów namnożyło, dlatego każda relacja po wyjściu *fataliorum* zapisana jest podejrzana i nie bywa ważna, ażeby ją aktor poprzysiągł, iż prawdziwie przez woźnego jest pozew w ten dzień położony, jako wyznał niż aktor kauzys *fatalibus* nie opuścił. Gdyby zaś aktor nie chciał jej poprzysiąc, tedy jeśli pozwany przysięże na upuszczenie kauzy albo procesu fataliami, wolen bywa, jako się wyżej napisało.

Gdyby też woźny dwie relacje sobie przeciwne uczynił, pierwsza ważniejsza bywa wyjąwszy, żeby inszym dostatecznym wywodem była przekonana, a woźny pierwszą relacją rewokowawszy, sam siebie w fałsie potępia i przez urząd wojewody, jako fałszerz karany być ma.

^a odręcznie na marginesie: Decreta mogą

[pozwany, powód, dekret, forma, treść, skazanie, odpowiadać, egzekucja, przyczyna, prosekucja, termin, niesłuszność, apelacja, sprawa, postępek, wolność, niewinność, przysięga, kognicja, wzdanie, występki, proces, sprawa zadworna, król, sąd, trybunał, właściwość sądu, wokować, niezależność sądu, odnowienie sprawy, przypozwanie, rzecz osądzona, wykupno, granice, dział, zapis, dobra, rzecz skarbową, poddany, kauza, fatalia, limitacja, śmierć, relacja, fałsz, woźny, urząd wojewody, karanie]

[k. gv = s. 34]

Evasia.

Traci też sprawę powód, dopuściwszy się pozwanemu *in evasione* wzdać, prócz wyższych przypadków, w których *evasia* proces albo termin tylko podnosi, nie kauzę, ale przeciw ewasyjej *minorennitas* nie pomoże niedorośłego. Jednak na opiekunie tej straty swej z niedbalstwa jego ścigać może. *Kaz. fol. 5. Const. fol. 3.*

[powód, pozwany, utrata sprawy, wzdanie, przypadek, proces, termin, kauza, powołanie, niepełnoletni, opiekun, niedbalstwo, ściganie]

O dawnościach.

Iż każda rzecz łącniej może za świeżą być osądzona, niż gdy się zestarzeje, dlatego dawność w prawie jest postanowiona przeciw niedbałym i leniwym, którzy mogą

wczas swej rzeczy urzędownie dochodzić, onej zamilczywają i dopuszczają się jej zestarzeniem zatrudniać. *Kaz. fol. 189.*

Różność *præscriptionum a fatalibus* takowa jest, iż te są w procesie, a tamte w rzeczy samej albo w sprawie.

W cesarskim prawie *male fidei possessor non præscribit.*

W ziemskim zaś koronnym i złe prawo mającemu dawność je naprawuje i niemającemu daje. Ale nie we wszystkich sprawach i nie każdego czasu. Bo acz w wielu i owszem, w wiecej przypadkach dawność idzie, ale w drugich zgoła nigdy nie idzie.

W których idzie, tedy częścią względem osoby aktorowej, częścią względem rzeczy albo *subiecta materiæ* bywa rachowana.

Względem osoby, mężczyźnie mającej lat piętnaście do trzech lat i do trzech miesięcy. Pannie we dwanaście lat także, a przeciwko opiekunowi o dobra po wyjściu za mąż, także trzy lata i trzy miesiące. *Wlad. fol. 159. Kaz. fol. 10. Kaz. fol. 188 et fol. 189. Wlad. Fol. 159 Kaz. Fol. 291.*

Mężatce, *pertendenti se ius habere ad aliquam hæreditatem ratione dotis vel quolibet alio modo* lat dziesięć. *Kaz. Vislic. 187.*

Wdowie, *eodem modo asserenti aliquam hereditatem ratione dotis et quolibet alio iure ad septinere* lat sześć. *Ibid.*

Mniszce, lat dwadzieścia. *Sig. Pet. 1519. Fol. 161.*

Więźniowie w rękach nieprzyjacielskich, przez czas wszytek więzienia jego. *Kaz. Visl. Fol. 188.*

Szalonemu, do wrócenia się ku rozumowi.

Kupcowi, o dług do regestrów jego, trzy lata. *Sig. Cra. 1540, Fol. 156.*

Względem rzeczy o wykupno zastawy, lat trzydzieści. *Wlad. Sigis. 1448. fol. 173.*

O pożyczane rzeczy, cztery lata. *Kaz. fol. 101.*

O wykupno bliskością sprzedania majątności bliskiego krewnego albo dłużnika swego, trzy lata i trzy miesiące. *Kaz. fol. 188. et Sig. 1588^a. fol. 38.*

O każde dobra względem jakiegokolwiek prawa, zapisu i przywileju, bądź dekretu *et consequenter* o każdą krzywdę, także trzy lata i trzy miesiące. O ewikcyję do zapisu przeciwko mężczyźnie, także trzy lata i trzy miesiące. A przeciw innym osobom, póty powinien *venditor* albo *donator* bronić *emptorem vel donatarium, seu quæsitorem suum*, póki służy *præscriptiæ*, którejkolwiek osobie *impetitoris*, według wyżej opisanego rozdziału osób, względem czego dokładają w zapisie przy kondycyjei *evictionis tueri per omnes præscriptiones terrestres prout ad quamlibet personam terrestres præscriptio pertinet*, względem mężczyzny do trzech lat, względem mężatki do dziesięciu, względem wdowy do sześciu lat, jako wyżej powinien posesora *venditor* albo *donator* bronić, póki *impetitor* ma czas dochodzenia onych dóbr. *Kaz. fol. 189. et 188. Wlad. Jag. fol. 187.*

O głowie *civilter* pozwaną, trzy lata. *Kaz. fol. 187.*

O postawienie płotu na cudzym gruncie, dwie lecie. *Sig. 1588. fol. 31. Kaz. fol. 224.*

O złodziejstwo dalszej parafii, trzy lata, a w jednej parafii rok. *Kaz. fol. 10. Idem. Ibid.*

[k. g2r = s. 35] O rękojemstwo słowne, rok i sześć niedziel. *Sig. fol. 40.*

O chłopca zbiegłego, rok, kiedy o nim wiedzą. *Kaz. Fol. 142.*

Zapis grodu niewiecznego do ziemstwa nieprzeniesiony, rok. *Alb. 1496. et Sig. Cra. 1507. fol. 116.*

Ziemski, trzy lata i trzy miesiące *ut supra.*

Actio recentis criminis, jako o wybicie z posesyjej, rok i sześć niedziel, który czas, gdy wynidzie, choć opuści *actor causam expulsionis ratione facti* w grodzie zamilczeniem. Jednak *pro occupatione ratione potioritatis iurium* do ziemstwa może pozwać przed wyjściem lat trzech i trzech miesięcy. *Alex. 1505. fol. 220.*

Także kryminalnej sprawy od uczynku niepopierając albo zacząwszy od zaniechanego punktu, nie kończąc do roku u sześciu niedziel, nie tylko ją traci do poparcia kryminalnego, ale i *poenam talionis* odnosi. Jednak kryminal utraciwszy *civiliter* o głowę do trzech lat, jako wyżej czynić może. Stąd, gdy mężobójca nie zasiądzie albo nie wysiedzi w więzy, kryminal znowu uroście.

Która dawność kryminal na rok i sześć niedziel, jeśli tylko mężczyźnie czy i mężatce, wdowie etc., służyć ma, różne o tym są opinie. Jedni mniemają, iż ta *præscriptia criminalium respicit sexum et statum actorum*. Drudzy ją rozumieją być generalną osobą każdej płci i stanu, byle tylko miała zupełne lata, rozum, a w więzieniu nie była, jakoż i prawo odmawia, iż mężatce dziesięć lat dawności należy względem posagu i dóbr, wdowie względem oprawy dziedzictwa (strony czego wyżej *formaliæ verba legum* dołożyły się), co na niższe przypadki wątpię, aby mogło być pociągano. Ale iż podług pierwszej opinii może się też trafić, iż ona będąc *in potestate maritii* przeciwko krewnemu albo zachowałemu mężowemu, nie mogłaby nad jego wolą czynić *criminaliter*: Za czym niesłusznie, aby dla tego preskrypcją co tracić mogła. Przetoż rozumiałbym w tej rzeczy uważać słuszność i weryfikacją przyczyn, któremi by się przeciwko tej dawności szczycono, a *generaliter* rok i sześć niedziel dawności *criminalium*, zachowując przeciwko każdej kondycyjej osobie. Te, którzy nie byli *sui iuris* i nie mogliby *aliena culpa* popierać *intra tempus legale* takich spraw mieć wyjęte od tej generalnej *præscriptii*, jako w tej mierze mężatkę, *minoremnes*, więźnie i szalone. *Kaz. Mag. fol. 189.*

Jednak i w tych nie zawsze dawność idzie. Bo trafiają się przypadki, część pospolite, część prywatne niektórych osób, które ją przerywają.

Pospolite, jako *interregnum* i rok po koronacji Króla J.M. *Steph. 1576^b. fol. 162. Sig. III. 1588. Fol. 54.*

Ktemu ruszenie na wojnę pospolite, za którym i sądowi urzędnicy ruszyć się i jurysdykcję swoje zawiesić powinni.

Ale wakancja jurysdykcji którejkolwiek inszej albo zaniechanie przez jaki czas z któregokolwiek innego przypadku nie przerywa dawności. W czym się ich wiele myli, którzy pod wakancją urzędu i za niesądzeniem długim roków, nie kładą pozwów, aż *intra a tempus legale* przed terminem rozumiejąc, jakoby zatrzymanie jurysdykcji miało dawność podnosić, ażeby miały czekać sądy pozwów, a nie pozwy sądów. Za czym w sprawach swych upadają.

Prywatny zaś przypadek przerywania dawności jest niewiadość krzywdy *actoris*, nie prawa. Ale nie gruba. Jako o mężobójcy przed tym niewiadomym. Albo o kmieciu zbiegłym etc. Jednak tego potrzeba przysięgą dowieść iż *revera*

nie wiedział o krzywdzie. Gdyż dawność nie rzeczy niewiadomym, ale leniwym szkodzić ma, jako się wyżej dołożyło. *Kaz. folio 107. Kazim. Fol. 142.*

^a w druku omyłkowo 3588

^b w druku omyłkowo 1526

[przedawnienie, powód, pozwany, rzecz, osądzenie, niedbalstwo, lenistwo, dochodzenie, zaniechanie, zarzut przedawnienia, prawo cesarskie, prawo ziemskie koronne, złe prawo, sprawa, proces, mężczyzna, niepełnoletniość, panna, zamążpójście, mężatka, wdowa, mniszka, więzień, więzienie, nieprzyjaciół, szalony, niepoczytalny, kupiec, dług, rejestr, wykup, zastaw, pożyczka, sprzedaż, pokrewieństwo, krewny, dłużnik, prawo, krzywda, sprzedawca, donator, darczyńca, kondycja, posesor, posiadacz, dobra, dochodzenie, kara śmierci, główczyzna, grunt, przywilej, dekret, złodziejstwo, kradzież, parafia, rękojemstwo, poręczenie ustne, chłop, zbieg, gród, ziemstwo, wybicie, posesja, pozwanie, mężobójca, sprawy kryminalne, pozbawienie wolności, prawo talionu, opinia, płeć, stan, pełnoletność, świadomość, posag, dziedzictwo, słuszność, *sui iuris*, przypadek, pospolitość, prywatny, bezkrólewie, termin, koronacja, pospolite ruszenie, sąd, urzędnik, jurysdykcja, zawieszenie, przerwanie, urząd, roki, pozew, król, kmieć]

Nie idzie zaś dawność w tych sprawach.

Naprzód o dobra Króla J.M. i skarbowe między Królem J.M. a poddanymi na obiedwie stronie. *Sig. 3. 1533. Fol. 28.*

[**k. g2v = s. 36**] Item z strony siedzenia w wieży o zabita głowę, o którą jako obwiniony z stronę jednać się nie może *tanquam pro poena publica*, tak też i *præscriptia* wolen być od niej nie ma, bo by tym sposobem mężobójcy *ex conducto* uchodzili wieże, obwarowawszy tylko, aby ich nie pozywano *intra præscriptionem*.

Ktemu o wykupna dóbr na wyderkauf albo posagu i oprawach zapisanych także w przezyskach rozmaitych, które wszystkie dawności nie mają.

Acz dwojaki zapisy wydekaufowe bywają, jedne którymi pewny czynsz na dobrach, drugie którymi dobra same z posesją *cum pacto retro vendendi* sprzedają. Oboich wykupno dawności nie ma, ale czynszu rocznego nie upominający się do trzech lat i do trzech miesięcy, traci go dawnością. Jednak *onus* płacenia na potym czynszu na dobrach zostawa wyderkaufem obciążonych wcale zastawą, póki ich *absolutus hæres* nie wykupi i kwitu z sumy głównej nie otrzyma.

[przedawnienie, zakaz, król, sprawy skarbowe, poddany, podatki, pozbawienie wolności, zabójstwo, obwiniony, strona, pojednanie, kara, zarzut przedawnienia, mężobójca, kondycja, pozwanie, wykup, dobra, wyderkauf, posag, oprawa, zapis, przezysk, zapis, czynsz, posesja, sprzedaż, utrata, zapłata, obciążenie, dziedzic, kwit, suma główna]

Dylacje.

Dwojaki są, jedne *legalium impedimentorum*, drugie do obrony sprawy.

Legalia impedimenta zaś dwojaki. *Privata* cztery, *simplici et vera infirmitate, pro maiori, minorennitate*. *Publica* dwoje *servitii Respub. legationis vel militaris* prócz *universales casus* wojny, powietrza i *integri*, za którymi samymi sądy ustawają.

Simplici infirmitate dylacyjej używano niekiedy, uchodząc *poenam contumatiæ* [^a] na pierwszym roku, ale iż potym pieniądze *poenam contumatiæ*, tylko w ziemstwie, w kauzach o nieuczynienie sprawiedliwości, aby nie *luta poena*, ale *sub poena trium marcarum*, na wtórym roku skazowano *admirationem iustitiæ*. A w drugiej kauzie

ratione difamationem [b] i być wolen podług statutu *Et statim non revocat aut negat quod dixit*. Bo to *statim exprexi* rozumieją *in primo termino*. Sig. 1523. fol. 1991. Crac. 1532. Idem Crac. 1531. fol. 67. Kaz. fol. 5. [c]

Vera infirmitate, przez osiadłego szlachcica ma być brana i potem na wtórym roku samotrzeć przez tego, który jej używał poprzysiężona. Sig. 1523. Vlad. Jag. fol. 281. Kaz. 3. 1431 et 1454.

Pro maiori w sądzie Króla J.M., które do pewnego dnia nie są przywiązane, nie zwykły bywać. A w inszych sądziech w ten czas ich prawo pozwala, gdy kto większą sprawę ma, w innym sądzie czego, gdy listownie nie dowiedzie, upada w swej rzeczy. Cons. Crac. fol. 283. Alex. fol. ead.

Obudwu tych dylacyjach prawo dla ufolgowania przypadkom ludzkim pozwoiliło, jednak *abusu* na zwłokę używają.

Minorennitate z uznania lat dorosłego, oczywiście postanowionego, odkładają terminy. Mężczyźnie do wyjścia piętnastu lat wieku jego, a białejgłowie do dwunastu, *tam ad responsionem*, jako i *inpersonalis actu præstandi iuramenti*, a ze strony wyzwawania zapisu białejgłowie dościa za mąż. Vlad. Jag. fol. 159. Kaz. Mag. fol. eod.

A gdyby *minorennem* przypozwano do gotowej kauzy z przodkiem jego zaczęty albo do zapisu, albo do brania pieniędzy zastawy, albo rękojmią o wyswobodzenie z rękojemstwa za przodka *minoremnis* uczynionego, o któreby za żywota tego przodka jego, on rękojmią był zapozwany, w tych rzeczach dylacja *minorennitate* być nie ma. Cóż zda mie się, ma być rozumiane *in causis hisce*, które *moram non patiuntur*, choć o tym *expresse* prawa nie masz, *et in causis complicitatis banitionum simplicium*. Kaz. fol. 159. Cons. Crac. fol. 159.

Legacją zakładający się powinien zarazem ukazać list otworzysty Króla J.M., [k. hr = s. 37] co jednak w sprawach do zapisów nie idzie. Także żołnierską służbą ekscypujący się otrzyma, okrom rzeczy osądzony do zapisu, do wykupna, o mężobójstwo, o zgwałcenia, o najazdy domowe, o gwałtowne wybicie i w tych kauzach, które konstyt. 1611. ostrzegły.

Te *impedimenta* prawdziwą chorobą o większą sprawę, raz tylko w jednej sprawie używać się mają. A *minorennitate et impedimenta publica legacia* albo żołnierską póty, póki jej nie odprawi.

Dylacje do obrony sprawy trojake albo *ad simplicia munimenta causæ necessaria*, których w sprawach o wykupno, wybicie z posesji i w egzekucyjnej rzeczy sądzonej ktemu do zapisu, nie użyczają tylko *specificata*, a dowodzą takiej generalnej dylacji pokazaniem *lada munimentu* sprawę zachodzącego. [d]

Albo *ad specificata munimenta et causam perimentia*, których we wszystkich sprawach pozwalają. A jeśli na terminie przychodzącym, nie uczyni takiej dylacyjnej dosyć, upada w sprawie. A po dekrete *directæ responsionis*, takiej dylacyjnej nie dopuszczają. W takiej też dylacyjnej, gdy *extra regnu munimenta petuntur*, *duplum temporis impartitur*. Albo na ewiktora, której tylko w dziedzicznej sprawie użyczają ktemu, kto zapis na to pokaże. Kaz. mag. fol. 91.

Między intercesorem a ewiktorem ta jest różność, iż intercesorem zowią tego, który pozwanego na roku, dobrowolnie stanąwszy, zastępuje i brzemień jego wszystko na się bierze, jako intercesyjna nie tylko *in civili*, ale też w kryminalnej sprawie i na każdym punkcie idzie i za pryncypała zastępcą jego gardło dać musi i podczas oba

za odkryciem występku, obudwu ich przez sprawiedliwość Bożą, jaka intercesyjna rzadka bywa, aby kto swym zdrowiem cudze zastępować miał. *Kaz. mag. fol. 90.*

Ekwitorem tego w prawie naszym zowią, kto komu rezygnując albo *in vim* tytułem zapisując majątność, obliguje się za obronę i kogo posesor, będąc w nabytej majątności gabany, a o obronę pozywa.

A cztery rzeczy *evictionem cessare* czynią. 1. Jeśli *emptor citatus* nie brał się na ewiktora. 2. Jeśli *contumaciam absente suo venditore* upadł w sprawie. 3. Jeśli *per iniquitatem iudicis succumbens in causa* nie apelował. 4. Jeśli rzecz kupiona dawnością zaszła, chyba żeby warunkarz *non obstante præscriptione* zapisałby się ewinkować, a trafia się dwojako ewikcyjja albo o przedane i kupione rzeczy etc., albo *ratione mandati*.

^a wyd. 2: poena czterech proszy jest *abrouganta* teraz nie jest tej dylacyjnej *usus evando poenam contumaciæ*

^b wyd. 2: o którą *indiferenter* na Sejm albo do ziemstwa pozywają, w niej kto pierwszy termin zwlecze *simplici infirmate*, na wtórym może *simpliciter* bez przysięgi negować *difamationem*

^c wyd. 2: Aleć już *simpliciter infirmitas is dilatio in foro penitus exolevit*.

^d wyd. 2: Taki dylacyjnej *ad munimenta simplicia, in causis simplicium iniuriarum, et cædis atque sanguinis* niedopuszczają const. 1588 o dylacjach.

[dylacja, zwłoka, odroczenie, szkoda, obrona, sprawa, prywatny, publiczny, ustawowy, wojna, zaraza, sąd, ustanie, kazus, kara pieniężna, niestawiennictwo, kontumacja, ziemstwo, sprawiedliwość, skazanie, administracja, statut, wolność, szlachcic, nadużycie, niepełnoleni, dorosły, termin, odroczenie terminu, zamążpójście, przodek, zapis, zastaw, rękojnia, wyswobodzenie, zapozwanie, prawo, legacja, list, król, służba żołnierska, rzecz osądzona, wykup, mężobójstwo, gwałt, najazd, wybicie, konstytucja, egzekucja, posesja, dekret, ewiktor, pozbywca rzeczy, dziedziczenie, użyczenie, dopuszczenie, intercesor, pozwany, powód, zastępstwo, zastępca, intercesja, kryminalna sprawa, pryncypał, gardło, występki, ujawnienie, rezygnacja, majątność, zobowiązanie, posiadasz, posesor, pozwanie, kupujący, sprzedaż, apelacja, przedawnienie, warunkarz, rzecz]

A dylacje takie w tych sprawach idą.

Pozwanemu do zapisu *dilationes veræ infirmitatis* i *ad quietationem* bywają pozwalane.

Dylacje *in causis campestribus* o granice, *vera infirmitate* i *pro maiori* tylko idą.

Aktorowi wszystkie dylacje służą, jako i pozwanemu, oprócz *simplicis infirmitatis*.

Dylacyjnej *ad munimenta* pozwalają tak aktorowi, jako obwinionemu wprzód *simplicia*, drugi raz *ad specificata* albo *causam perimentia*.

Dylacja *pro maiori* w każdej sprawie [^a] idzie, ale tylko raz, jako i wszystkie insze.

Dylacja niedoroślom do lat słusznych wolna, wyjąwszy pewne sprawy [^b].

W sprawie o wybicie z posesyjnej dylacyjnej dopuszczają, *ad munimenta specificata*, jakie z których ksiąg i co na bliskie roki, których księgi mianuje, a to z prawa. a według zwyczaju do czterech niedziel.

Aktorowi dają dylacją drugą do postanowienia woźnego na bliskich rokach, który wyniósł pozew, którym albo jego relacją dowodzi.

Dają też dylacją *ad conveniendum evictorem* pozwanemu, gdy *munimenta* świadczą, że jest warunkarz. A idzie mu to od roków do roków.

Dylacyjnej na wizyjną dopuszczają do dwu niedziel [^c].

[k. hv = s. 38] Zwłokę terminów w sprawach strony wzajem sobie czynić mogą, czego sędzia nie może jeden raz uczynić, deliberując.

Stronie listy albo przywileje pokazujący, jeśliby im fałsz zadano, dają dylacją na pierwsze roki.

Dylacyjnej *veræ infirmitatis* na wtórym terminie, jako zawitym pozwalają.

^a wyd. 2: krom do zapisu

^b wyd. 2: które na innym miejscu masz.

^c wyd. 2: ale *in causis tantum fundi, non simplicium iniuriarum*.

[dylacja, odroczenie, zastosowanie, powód, pozwany, granica, obwiniony, niepełnoletni, sprawa, wybicie, posesja, księga, roki, prawo, zwyczaj, woźny, relacja, warunkarz, zwłoka, termin, strona, sędzia, deliberacja, list, przywilej, fałsz, termin zawity]

Dylacje, w których sprawach nie idą.

Do zapisu pozwanemu nie idą dylacje, których się w zapisie odrzekł, oprócz *veræ infraternitatis* i *quietatonis*.

Minorennibus dylacje nie idą w tych sprawach: gdy ich pożywają do podniesienia sumy dóbr zastawnych. O rękojemstwo, jako się wyżej powiedziało. O dziedzictwo, o które czyniono z ojcem ich, póki żyw był. *Minorennis occisoris*, nie biorąc sobie do lat słusznych na pierwszym terminie, mają odpowiadać o zapłacenie głowy przez ojca ich zabity, będąc od wieży wolnymi. O warunek, też ze strony dóbr od ojca ich przedanych, *minorennis* powini odpowiadać. Także do zapisu od ojca ich uczynionego o dług albo o inszą rzecz pozwani, *non obstante minorennitate*. Powinni obligacyjej dosyć czynić. Więc i o granice *cohærendum dislimitationem urgentium*, *minorennis* wlec do lat nie mogą: jednak zachowuje się im *salva actio* przez urząd podkomorski czynić swego czasu z aktorem granic.

[dylacja, zwłoka, odroczenie, wyłączenie, zapis, pozwany, powód, powód, niepełnoletni, suma, dobra, zastaw, rękojemstwo, poręczenie, dziedzictwo, ojciec, główszczyzna, warunek, sprzedaż, dług, zobowiązanie, granica, urząd podkomorski]

O zagruntowaniu sprawy *in principali*,
to jest *de litis contestacione*.

Rozdział IV.

Zagruntowanie sprawy w sądzie jest, gdy za odpowiadaniem pozwanego *in principali, negotio* na skargę aktorowe sędzia nakazuje. A na *in accessorio*, o których się już powiedziało pozwanemu, odcinają *accessorias exceptiones*, których konkluzja naprzód bywa *procede*, po tym *responde*. Na ostatek, gdy już pozwanemu *exceptii in accessoriis* nie stawa, którymi by się od sprawoty wybić mógł albo mu nakażą *directe respondere*, już *ad principale* przystąpić i *litem contestatis* musi, to jest albo *in coniecturali* na żałobę powodową przą uczynić, albo *in qualitatis statu* przyznawszy, *factum* wywodzić *iure se id fecisse*, za czym też *in principali* dekret być musi.

Kto tu nie wadzi przypomnieć, że też podczas przeciw aktorowi *in accessorio* dekreta bywają, gdy mu odcinają taką dylacją albo niesłuszne *petitum* jego, które nie tak konkludują jako przeciw pozwanemu, ale nakazują *actori causam prosequi*, aby za tym pozwanemu nie umniejszało się pomienionych trzech stopniów dekretowych i

używania wszystkich ekscepcyj jego. A gdyby za taką sentencją aktor nie chciał do rzeczy przystępować, już za wtórym odcięciem jego afektacji, *admittatur citato ulterior processus*, za czym wolno bywa pozwanemu *actorem tergiuersantem in evasione* wzdawać. Sprawy *in statu definitiuo* rzadko się w tym prawie trafiają, bo alias zwykły się *per exceptionem fori* odprawować. Na przykład, jeśli duchowna albo świecka: ktemu, jeśli kryminalna albo *civilis*, jeśli zadworna albo sejmowa, czy trybunalna. Item, jeśli ziemiska, czyli grodzka etc. sprawa. O czym niżej, gdzie o porządku sądów będzie się mówiło.

Kiedy strona przą przeciw skardze aktorowy wnosi, dowodów trojakich sięgać się może: albo listownych, albo przez przysięgę, albo przez strony bądź świadków przyznanie.

Gdy dowody listowne, kto w sądzie pokaże, doskonałe *sine adminiculo*, to praktycy [k. h2r = s. 39] zowią, żadnemi świadectwy przekonane być nie mogą i nie potrzeba w tej mierze przysięgi na żadną stronę przypuszczać. Jakowe pospolicie *in civilibus* bywają. Sig 3. 1588. fol. 30.

In criminalibus zaś obwiniony używa ich tylko strony wyvodu listowej odpowiedzi, nie przyjaźni. A gdy nie stawa listowych dowodów, do przysięgi się uciekają.

A w tych sprawach aktorom służą przysięgi.

Gdy kto kogo wyzwie przyciwko jego przywilejowi, przysięże, że nie wiedział, aby był uprzywilejowany pozwany i tak ujdzie winy dwóch złotych. Na szkody w ruszeniu wojennym uczynione, aktor sam bliższy jest do poprzysiężenia, jeśli chce. O niesprawiedliwe cła wyciągnięcie, na woli to aktorowej będzie dowieść uczynionej sobie szkody albo mytnikowi, jeśli jest plebejusz, wzdać przysięgę. Kupiec albo mieszczanin rzeczy powierzonych bez zapisu może przez świadki sądownie dowieść, a jeśli szlachcic będzie się przął tego, wolno mu się przysięgą odwieść.

Zgwałcona białogłowa przeciw gwałtownikowi.

Rękojmia iśca swego prącego się o dług, sam poprzysięga, jeśli sama nie wychodzi dwudziestu grzywien. A jeśli czterdzieści, samowtór. Jeśli większa, samotrzeć. O rany, o zabicie, o najazd domowy, aktor poprzysięga. O winę sta grzywien dla nieuprzątnienia zawad do grodu pozwany zawity ma termin i aktor go poprzysięga. W okazowaniu granic, która strona przynamniej trzy kopce znaczniejsze z ziemi się podające pokaże, ta do dowodu bliska. A jeśli obie stronie znaków oczywistych nie mają, aktor poprzysięga. Kiedy kogo pozywają o gwałtowne pobranie rzeczy, jeśli ich tylko część wraca, o ostatek, jeśli się przy, przez aktora bywa poprzysiężony. Kto zagasi świecę, chociaż nie urani, kiedy go o zadanie rany aktor pozwawszy, poprzysięga. Gdy się prosto obwiniony przy, aktor dowodzi.

Do probacyjej strona, która ma listowne dowody, bliższa jest: a kiedy między stronami wiele jest munimentów, posesor bliższy do dowodu. Aktor *post astium terminum concitatum ad satisfaciendum*, otrzymawa szkody złęczone z sumą pryncypalną bez przysięgi. Ale kiedy obwiniony na roku tym przypowieszczonym stanie i atentować chce aktorowej przysięgi na szkody, aktor przysięże w pozwie wyrażoną albo na mniejszą, ale nie na większą. Jeśli kto człowieka dobrej sławy do sądu o gwałt wyzwie, aktor powinien próbować co zadawa, alias pozwany sam się przysięgą odwodzi.

[powód, pozwany, pozwanie, zagruntowanie sprawy, *litis contestatio*, sąd, skarga, sędzia, nakaz, przestąpienie, wywodzenie, dekret, dylacja, sentencja, przystąpienie, wzdanie, sprawa kryminalna, strona, dowód, przysięga, świadek, praktyk, dowód z dokumentu, obwiniony, przywilej, wina, szkoda, ruszenie wojenne, pobór cła, mytnik, plebejusz, kupiec, mieszczanin, zapis, szlachcic, gwałt, kobieta, rękojmia, poręczenie, dług, grzywna, zadośćuczynienie, rana, zabójstwo, najazd, gród, termin, termin zawity, granica, kopiec, sypanie granic, znak, posesor, suma pryncypalna, roki, waga dowodu]

Sprawy, w których pozwani przysięgi bliżsi są.

Gdy zadadzą zapisowi, że jest na zdradę uczyniony, zapisujący się samosiódm, jeśli zapis wieczny, a jeśli doczesny, samotrzeć przysięże, że nie zdradę uczyniony zapis.

Celnikowi szlachcicowi o niesprawiedliwe cła wyciągnięcie odwód służy, wedle wielkości sumy. Ale plebejuszowi nie, chyba, żeby aktor tak chciał. Nierówni w urodzeniu o zadanie nieszlachectwa, przez szlachcica pozwany, odwodzi się własną przysięgą. Mąż dobrej sławy, obwiniony o jaką zbrodnię, jako o złodziejstwo albo o łup, powinien się odwieść, jakoby szlachectwo swe wywodził. Włodarz albo sługa przeciwko panu swemu samosiódm się odwodzi. Pan o występki sługi, pozwany samosiódm przysięże, że nie dał okazy służe do ucieczki i na zbrodnię nie zezwolił. Co mu nie idzie, gdy go u niego arestowano. Pasterz o zgubioną owcę, pozwany przysięże, że ją z drugimi do wsi przygnał. Rękojmia o niezapłacenie długu, pociągnięty, jeśli powiada, że ten dług zapłacił iściec dłużnik, przypuszczają go do dowodu. Oskarżony o złupienie na drodze w dzień targowy uczynione, z dwunastą świadków odwiedzie się. O rany przy najściu domowym pozwany, stawienia świadków bliższy jest. W liściech, w których fałsz zadadzą, z sześcią świadków przebranymi z ośmnastu. O pieniądze pożyczane a niezapisane, pozwany przysięgą się odwodzi. [k. h2v = s. 40] Bogacz pozwany o gwałt przeciw ubogiemu, przez świadki może się odwieść. Człowiek dobrej sławy o każdy gwałt może się własną przysięgą odwieść. O ranę pozwany, jeśli powie, że się sam aktor uranił, a dowiódł by, że się to w zwadzie stało, do odvodu przypuszczony bywa. O ukąsienie psa pozwany jakoby za jego poszczwaniem to się stało do odvodu bliski. Pozwany, proces przeciwko sobie przewidziany, jeśli chce, może przysięgą znieść, że o nim nie wiedział: ale przecie tamże zaraz powinien się sprawować na pozew aktorów. Kto w obronie zabije, zwłaszcza na drodze, z sześcią świadków odwiedzie się 60 grzywien. Jeśli kogo pozwa o rzeczy znalezione, a niewrócone odwiedzie się, że nie znalazł ani ich ma przy sobie, i tak w każdej krzywdzie.

A in criminalibus ten bliższy jest do przysięgi, kto skrutynium lepsze wywiedzie. A gdy z obu stron wątpliwe skrutynium, a obwinionego dobrą sławę *anteacta vita* wyświadcza i nie będzie *ter notatus regestris maleficorum, vel protestationibus criminalibus*, tedy *in dubiis* pozwanemu odwód nakazują.

Gdyby też pozwany z prosta przął się na żalobę powodowe, a do przysięgi się nie ciągnął, powinien aktor poprzysiąc żalobę swoje: *alias actore non probante reus absoluetur*. Ktemu, gdy pozwany spuszcza przysięgę aktorowi, powinien ją powód od niego przyjąć. *Actor enim quod asserit probet*. Ale powód nie może na negatywę pozwanego ofiarować mu przysięgi, bo takowe puszczenie cugu *non recipiatur*. Bo samemu tylko pozwanemu przeciw powodowi służy. Co nie idzie przeciw intrygatorowi bez delatora, gdyż intrygator, będąc *publica persona*, o cudzą rzecz

przysięgi, spuszczone czynić nie może i nikogo poprzysięgać nie powinien, ale, co *in passu* obwiniony odwodzić się musi. Także i sługa albo faktor panu deferować przysięgi nie może. *Caf: Mag: Fol. 30.* Roty przysięgać nie mają być inakże tworzone, jedno wedle kontenta pozwu, wyjąwszy, gdyby strony mimo materii sprawy, o czym inem przą, między sobą uczynili, w tej mierze i uformować może.

Przyznanie zaś dwojakie bywa, albo obwinionego, trzeciej osoby. Obwinionego albo słowy, albo rzeczą samą. Słowy albo po uczynieniu żałoby powodowi stroni wyraźnie: a to już nadoskonalsze i dalszego odvodu nie potrzebuje, albo na stronie przed in[n]ą osobą, co zowią *extraiudicialiter*, o czym wątpliwość z różnych miar być może. Rzeczą samą, to jest zastaniem lica przy obwinionym albo obwinionego przy uczynku, albo też znaków w rzeczywistych uczyniony zbrodnie, to jest krwawego miecza w rękę uciekania i innych tym podobnych, wedle rozmaitości przypadków.

Przyznanie trzeciej osoby, jedno doskonałe, drugie nie. Doskonałe tylko *in solæ causa raptus per raptam*, bo iż taka sprawa rzadko bywa bez urazu *vel rapiæ, vel rapturis*, na jej wyznaniu wszystko prawie zawisło. Przyznali, że za pozwoleniem wzięta, traci posad i dobra dziedziczne. Będzie li świadczyła na raptora, z którym czas nie mały mieszkała, że ją gwałtem wziął, on cześć albo gardło traci. Jednak dla większej pewności i takowe wyznanie nie bywa zarazem po postanowieniu jej od pozwanego. Ale podaje ją pierwszej sąd na pewne miejsce w sekwestr, aby z daleka wypytano się o rzeczy, położeniu przyczyn i postępach i wzięcia jej, ktemu, żeby wszystkim okolicznością powieści jej uważnie przypatrzone się, a potem otarszy się nieco w sekwestrze między białymi głowami, nie będąc już *in potestate raptoris*, żebym tak prawdziwie i swobodni wyznanie w sądzie uczyniła, stąd by się prawdy pewniejszej dość mogło.

Niedoskonałe w pospolitych kryminalech *per scrutinium*, gdzie z uważania okoliczności i podobieństw, na te i owe strone prawda wyszperana bywa. Za czym albo aktorowi dowód, albo pozwanemu odwód skazują. *In statu qualitatis*, gdy pozwany zna się *ad factum, iure tamen factum se fecisse defendit*, nie może być jedna pewna reguła dana, o uznaniu słuszności uczynku i afercyj jego, gdyż też nie jeden taki kazus [k. ir = s. 41] być musi, ale *pene infiniti*, które też nie jednako z swej natury i okoliczności zachodzących, sądzone być muszą.

Po kontrowersyjach z obu stron, w sądzie stoczonych, rzecz osądzona następuje, która nic inszego nie jest, tylko wyrok od należącego sędziego, od którego nie apelowano, uczyniony i skazany, który w pospolite księgi wpisany, ma wieczną twierdzą i moc. A nie tylkoć z kontrowersyjej rzecz bywa osądzoną, ale też, gdy jedna strona nie stawia do sądu: albo powodowa, albo obwiniona. Pozwanego niestawającego *in contumaciam* wzdawają, aktora *in evasione*. Ale większą jest kontumacyja aktora niż pozwanego. Bo aktorowie zawsze termin zawity mają.

Jednak ewazyją tych spraw znieść nie godzi się: 1. o granice, 2. o wykupno, 3. O dochodzenie bliskości, to jest *actione retractus*, 4. *æsticia* do zapisu, 5. sprawy o wydział, 6. w sprawie gwałtownego wybicia z posesyjej *evasia factum*, tylko *perimit* a nie prawo, które ma aktor na dobrach, co i w inszych akcyjach *facti* trzeba rozumieć, 7. egzekucyjej rzeczy osądzonej.

W rzeczy osądzonej albo absolucyją, albo kondemnacyją obwinionemu nakazują, gdzie karanie różne podczas strony podejmują, któreć poniekąd wyliczę.

[pozwany, powód, pozwanie, sprawa, dowód, przysięga, waga dowodu, zapis, zdrada, celnik, szalchcic, cło, pobór cła, odwód, suma, plebejusz, nieszlachectwo, zbrodnia, złodziejstwo, obwiniony, łup, włodarz, sługa, pan, występki, ucieczka, okazja, zezwolenie, areszt, pasterz, owca, rękojmia, wieś, dług, zobowiązanie, niezapłacenie, zapłata, dłużnik, przypuszczenie, oskarżony, złupienie, dzień targowy, świadek, rana, najście, stawienictwo, fałsz, pieniądze, pożyczka, poręczenie, bogacz, gwałt, ubogi, zwada, pies, obrona konieczna, grzywna, zeznania, zniesienie, rzecz znaleziona, skrutynium, obwiniony, żałoba, intrygator, delator, cudza rzecz, faktor, rota, pozew, odwołanie przysięgi, przyznanie, osoba trzecia, słownie, posag, dobra dziedziczne, gwałciciel, gwałt, sąd, sędzia, przyznanie, postępek, sekwestr, swoboda zeznania, kryminał, skazanie, reguła, aferro, prawda, sąđenje, kazus, okoliczności, kontrowersja, rzecz osądzona, wyrok, apelacja, skazanie, księga, prawomocność, niestawienictwo, kontumacja, termin, termin zawity, granica, wykup, wydział, zapis, wybicie, posesja, prawo, dobra, egzekucja, zasądzenie]

Karania pieniężne w sądach i *privationes officiorum*, które wszystkie najdziesz w *Statucie herboltowym* i w konstyt.

Kto zadawa fałsz czym listom, a nie dowiedzie tego, winę 14 grzywien stronie, a sądowi 3 przepada.

Kto nie przeniesie zapisu swego z grodu niewiecznego do ksiąg ziemskich w rok, a zapisał się to uczynić, winę 3 grzywien stronie i tyleż sądowi przypadnie.

Ustawy wojewodzie przestępujący kupcy tracą towar tenże.

Ustawę wojewodzą starosta powinien egzekwować pod winą 100 grzywien.

A wojewoda ustawy ma w rzeczach czynić pod winą takąż.

Rzemieślnik ustawy wojewodzy nie przestrzegając, winę 14 grzywien wojewodzie popada. Do której zapłacenia urząd miejski ma go przymusić pod winą 100 grzywien, których dwie części *fisco*, a trzecia wojewodzie iść ma. A którzy na węższą i krótszą miarę sukno sprzedają, *poenæ falsi i confiscationi bonorum* podlegają, których dwie części weźmie *fiscus*, trzecią wojewoda. Na graniczenie w dobrach królewskich starosta przybyć winien pod winą 28 grzywien, których połowica królowi, a drugą część stronie obciążonej. Starosta niesłusznie cło wyciągając, sto grzywien z sumą gubi, jeśli zastawnik, a jeśli nie, tedy urzędu pozbywa, a przecie *duplum damni causati* zapłacić powinien. Kto nosi rusznicę nabitą, 100 grzywien przepada: a *impossessionatus* siedzenie w wieży pół roka. *iuxtæ Constit. Warsz. 1611.*

Egzekutją rzeczy osądzonej starosta powinien uczynić pod winą 100. grzywien.

Tych, co sądy albo sejmiki rozbijają, starosta powinien pojąć i na gardło osądzić, a jeśli uciekną, z dóbr *per confiscationem* wyzuć, *sub poena 14 marcarum.*

Mieszczany, którzy zabraniają przedawania na rynku, starosta ma karać winą 3 grzywien. Przeciw starostom, którzy szlachcie zabraniają w jarmark koni przedawać, sto grzywien winy, *fisco* połowica, a stronie druga.

Na każdy urząd starości *poena priuationis officii* jest, a jeśli jest *obligatorius*, *poena* 100 grzywien.

Podkomorzy, któryby przełożył dzień granic już publikowany, 14 grzywien przepada. Sędzia, podsędek, pisarz na ziemskich sądach powinni się stawić pod winą 14 grzywien. *Vera infirmitate*, albo *negociis Reipub. exceptis*, gdzie aby na swe miejsce dali *substituta*, trzeba. Którzy by rozbili sądy, w sprawie onej upadają, którą w tym sądzie mieli i według statutu bywają karani z 12 niedziel siedzeniem w wieży. Żaden

sędzia do swego sądu inhibicyjnej przyjmować nie ma pod winą 14 grzywien, którą winę i ten popada, który takie listy przynosi. Ani rezygnacyjnej dóbr ziemskich plebejuszowi [a] [k. iv = s. 42] czyniony ma przyjmować, pod winą 100 grzywien. A jeśli by jej dopuścił, nic nie waży. *T. Civis L. actiquus*. Sędzia tylko raz ma deliberować pod winą 3 grzywien. *T. deliberatio L. statuimus*. Pisarz, nad naznaczone *salarium* kogo depaktując, to z winą 3 grzywien stronie i tyleż sądowi oddać ma *peremptorie*. *T. Salariæ. L. quod si notarius*. Pisarz, gdy nie wpisze w księgi sądowe, urzędu pozbywa. *T. Notarius*. Woźny, jeśli by te przysięgi wydawał świadkom inaczej, niżli jest, wiecznie pozbywa urzędu. *T. Ministerialis*.

[b] Szlachcic szlachcicowi przymawiającej, a zaraz, to jest na pierwszym pozwie tego nie rewokujący, 60 grzywien przepada do ukrzywdzonego. I ma czekać: „Com mówił, tom łął jako pies”. *T. Nobilis. L. cum omnis scurrilitas*.

Zbiegłe kmiecie albo poddane szlacheckie wydać powinni mieszczenie z miasta. Alias pozwani z winą trzech grzywien stronie i tyle sądowi przepadając, toż uczynić powinni potym z winą grzywien. *T. Cmeto. L. peouiden*.

[c] Mieszczanom nie godzi się przechowywać ludzi luźnych, którzy na rok nie służą albo jakiego urzędu na sobie nie ponoszą, pod winą 14 grzywien. *T. vagi. L. Item quoniam*.

Mieszczanie, gdy nieprzystojnie szlachcica zatrzymają, 60 grzywien zapłacą. A gdy bez wiedzenia urzędu grodzkiego na jakiego się szlachcica rzucą, burmistrz z jednym radzkim ma być ścięty. *T. violentia. L. quod ad violent*.

[d] Sprawę potwarliwą prokurujący potwarzonemu, gdy się oczyści, sądowi i stronie po 3 grzywiny zapłaci. *T. calumnia*.

[e] Cudzą rolą gwałtownie poświewając, nasienie traci i winę trzech grzywien. *T. ager*. Z ranę szlachecką krwawą 20 grzywien, za siną 6 grzywien z winą sądową. Za ranę krwawą na twarzy albo ucięcie palca 30 grzywien. Za wybite zęba 20 grzywien. Okaleczenie w ręce, nodze, oku, nosie, trzeba zapłacić połowicą zapłaty głowy zabitej według konstyt.

A ranę z postrzelenia z rusznice we dwójnasób trzeba zapłacić. A o rany, kto nie czyni przez trzy lata, upada w sprawie. Bronią ręczną za głowę zabita 240. grzywien. A z rusznice 480 grzywien z siedzeniem w wieży o ręczne zabicie rok i sześć niedziel, a z rusznice dwie lecie i niedziel 12. Która winą jest publiczna.

W obronie, gdy kto zabicie szlachcica, zwłaszcza na zastąpieniu drogi, za głowę tylko 60 grzywien płaci, wolnym będąc od wieży, czego jednak ma dowieść z sześcią świadków. *T. homicidium*. W obronie dóbr swoich, gdy szlachcica kto zabije, 120 grzywien ma zapłacić bez siedzenia w wieży. Za rany jakiegokolwiek kmietskie [f], w sądzie obwiedzione, dwie części obrazonemu, trzecia sądowi winy przychodzi.

Za wyręczenie bydła z królewskiej obory wiardunk zapłacić. A membranę ziemską pisarz tylko pół grosza ma brać pod winą 14 grzywien. *T. salaria*.

Dla błędu w dacie, tytule i własnym imieniu popłenionego żaden nie traci sprawy, ale tylko 12 groszy przepada *T. processus*. Pozew na pozew kładący po trzy grzywiny sądowi i stronie przepada i od jednego odstąpić ma. *T. cittatio*.

A gdy strona rzeczą osądzoną, to jest dekretem sędziego, przed którym zagruntowana sprawa była *per litis contestationem*, zda się być obciążona, do wyższego sędziego, któremu tej sprawy *iurisdicia* służy, wolna mu apelacja, zwłaszcza gdzie mu

prawo w tej mierze nie zakroczyło. A po apelacyjnej założonej, kontrowersyje swymi albo prokuratorskimi rękoma podpisane, do trzeciego dnia, do ksiąg obie strony podać mają, alias naruszyły by prawa swe. A jeśli kto apelował od pierwszych dekrétów, a od ostatniego nie, pierwsze apelacje wniwecz. A w apelacyjnej stronom termin trzeba praefigować. Gdy więc sędzia nie dopuści apelacyjnej, pozywają go nie o szkody, ale *ad prosequendam appellationem*. I obwiniony *ab accessorio* gdy ruszy, [k. i2r = s. 43] nie może mimo wolą aktorowe przez przypozew od ruszenia odstąpić, ale aktor może. Na trybunał *ab accessorio* apelujący *in principali* tamże odpowiada.

^a odręcznie na marginesie: Resigna[...] teuszoui[...] Juniskic[...] pyrymo[...] ma

^b odręcznie na marginesie: [...]ami podlatia [?]

^c odręcznie na marginesie: [...]ame kto [...]le quea [?] na [l]ycu

^d odręcznie na marginesie: luminæ

^e odręcznie na marginesie: [...]llca culpa

^f wyd. 2: Grzywnę za cietą krwawą, a za siną tłuczoną pół grzywny. *Constit.* 1581.

[pozew, powód, pozwanykara pieniężna, sąd, sędzia, statut, konstytucja, fałsz, list, wina, grzywna, strona, zapis, gród, księga ziemska, kupiec, towar, urząd, wojewoda, ustawa, urząd grodzki, egzekucja, starosta, rzemieślnik, zapłata, sprzedaż, sukno, granica, termin, przedawnienie, broń, rusznica, dobra królewskie, król, zastaw, zastawnik, rzecz osądzona, mieszczanin, rynek, karanie, szlachta, jarmark, urząd starości, podkomorzy, publikacja, przepadek, podsądek, pisarz, stawienictwo, pozbawienie wolności, plebejusz, księga sądowa, woźny, przysięga, świadek, pozbawienie urzędu, kmięć, zbiegostwo, miasto, poddany, szlachcic, wydanie zbiega, przetrzymywanie, burmistrz, rajca, sprawa, wina, rana, zabicie, zadośćuczynienie, odszkodowanie, uszczerbek na zdrowiu, obrona konieczna, dowiedzenie, złagodzenie kary, obora, bydło, wiardunek, omyłka pisarska, podwójne złożenie pozwu, dekret, zagruntowanie sprawy, wyższa instancja, apelacja, prokurator, prawo, obwiniony, przypozwanie, trybunał, tok instancji, dowód, *litis contestatio*]

W tych sprawach apelacja nie idzie.

O niesłuszne wyciągnięcie cła. Od *accessorium* niezawitego, chyba żeby takie było, co by zysk albo szkodę w sobie zamykało. Do zapisu, aż od źle otrzymanego procesu. O wykupno dóbr zastawnych. O zawady na rzekach. O nieuczynienie sprawiedliwości. O niezapłacenie poboru w egzekucyjnej rzeczy osądzonej, chyba by obciążenie jawne stronie prawem zwyciężonej urząd uczynił i miarę egzekucyjnej wykroczył. *Tacto termino* pozwany zaraz odpowiada i dosyć czyni. *A fundacione iurisdictionis*. Do dekretu komisarzkiego, zwłaszcza o granice między dobrami królewskimi a szlacheckimi, ruszenie lada której strony nie przeszkodzi nic graniczeniu.

A prawa i lądy za nic by nie ważyły, gdyby rzecz osądzona w skuteczną egzekucyją wprawiona nie była. A tam się egzekucja poczyną, gdy albo sprawę do urzędu starościego odeślą, albo gdy przed urzędem grodzkim astycją przypowiastawą otrzymają.

Egzekucyją przeszkadzają. Gdy kto prosekkuje apelacją. Gdy jednanie albo ponowienie w sprawie zakroczy. Jeśli się kto ozwie trzeci z lepszym prawem i chce o co czynić.

Tudzież przewidziany proces i rzecz osądzona wstawa, gdy albo strona prawem przekonana nie wie o przewodzie prawa i potwierdzi tego przysięgą, albo niesłuszność dekretu otrzymanego zadadzą. Bo aktor powinien, gdy tego tylko

pozwany żąda, wszytek proces wywieść, a jeśli w czym uszczerbek się znajdzie albo nie według trybu sądowego i prawnego przewód się pokaże, kasują dekret.

A nie powinien aktor wywodzić procesu tylko od zagruntowania sprawy, to jest *a litis contestatione*. Więc gdzie personalna kontrowersja zastąpi, już ignorancją procesu znieść nie może, a każde kładzenie pozwu trzeba relacją woźnego pokazać.

W zysku, jeśli na złym fundamencie zasądzony jest, we wszystkim upada. Największa skaza procesu, gdy nienależność sędziego zadadzą i dowiodą w procesie. Więc gdy przysięgę w rzeczy osądzonej nakazują, *male obtento* deroguje się. A gdy się kto odprzysięże procesowi, że nie wiedział o nim, powinien zaraz tamże odpowiadać i sprawować się.

[pozew, powód, pozwany, apelacja, cło, wybieranie cła, zysk, szkoda, zapis, proces, wykup, dobra zastawne, sprawiedliwość, niesłuszność, niezapłacenie poboru, egzekucja, rzecz osądzona, jawność, sąd, urząd, dekret, komisarz, granica, dobra królewskie, dobra szlacheckie, ruszenie, prawomocność, klauzula wykonalności, urząd, starosta, urząd grodzki, astycja, ugoda, osoba trzecia, strona, przewód sądowy, niestawiennictwo, uszczerbek, postępowanie sądowe, zagruntowanie sprawy, *litis contestatio*, relacja, woźny, wniesienie pozwu, wyłączenie, przysięga, dowód, zasądzenie, wady procesu, *iudex inhabilis*, derogacja]

O porządku spraw sądom rozmaitym należących.

Rozdział V.

A naprzód o zadwornych, te są albo o rzeczy własne Króla I. M., albo z delacyjej prywatnych osób. Rzeczy własne Króla J.M. O wykupno dóbr Króla J.M. O prowenty stołu Króla J.M. z dzierżawcami, celnikami żupnikami, poborcami, szafarzami, podskarbimi i z potomkami ich. O puszczenie posesyjej dzierżawy z temiż. O spustoszenie zamku, budowania lasów z dzierżawcami albo potomkami ich. O nieoddanie rzeczy podług inwentarza z temiż. O wybrańce z temiż. O szkody przy niebytności granicach albo zaniedbanie bronienia gruntów z temiż. A o inne rozmaite krzywdy albo szkody. Podskarbi po śmierci dzierżawcy posesyjej wczas nieodbierający albo inwentarza nieczyniący. A z [k. i2v = s. 44] sługami dworu swego o każde przewinienie. Przeciw żołnierzowi niesłużącemu zawzięty żołd. A o inne własnie osobie i skarbowi Króla J.M. należące. Których niezliczona liczba być może.

Z delacyjej prywatnych osób kaduka miejskie.

O każdą inną rzecz Króla J.M., której kto dochodzi za uproszeniem o Jego K.M. Plebeius zakupujący towary o pene *peculatus*. [^a]

^a odręcznie na marginesie: [...]a Pecunis

[sprawa, sąd, porządek, własność sądu, zadworny, rzecz, król, delacja, osoba prywatna, wykup, dobra królewskie, dobra, dzierżawa, dzierżawca, celnik, żupnik, poborca, szafarz, podskarbi, potomek, posesja, zamek, las, zatrzymanie rzeczy, inwentarz, krzywda, szkoda, śmierć, przewinienie, żołnierz, służba, żołd, skarbiec, zakup, towar, kara, sprzeniewierzenie, plebejusz]

Privatorum.

Sprawy zadworne prywatnych osób są albo duchownych, albo świeckich.

[sprawa, podział, rodzaj, sprawa zadworna, osoba prywatna, duchowny, świecki]

Duchownych.

O dziesięciny z dóbr Króla J.M.. O kościoły i grunty albo dochody im nadane dobrach Jego K. M.

[duchowny, sprawa, dziesięcina, dobra królewskie, król, kościół, grunt, dochód]

Świeckich albo *civiles*, albo *criminales*.

Civiles.

O wykupna dóbr stołu Króla J.M. z apelacyjnej albo remisyjnej komisarskiej.

Między dzierżawcami obiema o różnice graniczne. Między urzędnikami dworskimi o władzy i prerogatywach urzędników ich. Między żupnikami krakowskimi a bydgoskimi o zasalanie jednemu przez drugiego miejsc każdemu z nich do pieniężnia soli naznaczonych. Żupnik bydgoski *ad instantiam* ruskiego o nieoddanie pieniędzy za sól. Żupnik ruski bydgoskiemu na rok soli beczek 11000 nieoddający.

Między poborcami różnych ziem albo jednej ziemi łanowym i czopowym. Instygator albo delator za dworem nad konstytucją kogo wyzywający. Dzierżawca i wójt z mieszczaninami i wieśniakami o oddanie ich powinności *et a contra*, oni o krzywdy.

Z kompromisu na Króla J.M. uczynionego do zapisu. O wzięcie cła niesprawiedliwe. Zastępcę, któryby dobra królewskie za dziedziczne, komu zapisał.

O dopuszczenie wywożenia, kupi z Korony przeciw starostom albo celnikom.

Panowie ze sługami.

Majdeburskie i chełmińskie sprawy.

[sprawa, świecki, *civiles*, *criminales*, wykup dóbr, król, apelacja, remisja, komisarz, dzierżawca, graniczenie, urzędnik, urząd, władza, prerogatywa, żupnik, sól, zasalanie, niezapłacenie, zobowiązanie, spór, poborca, ziemia, łanowe, czopowe, instygator, delator, dwór, konstytucja, wójt, mieszczanin, kmieć, powinność, krzywda, kompromis, król, zapis, cło, niesprawiedliwość, zastępstwo, dobra królewskie, dziedziczność, wywożenie, kupiec, Korona, starosta, celnik, pan, sługa, prawo magdeburskie, prawo chełmińskie]

Criminales.

Kto kogo na dworze Króla J.M. zabije, rani, gwałt albo tumult jaki uczyni i na gorącym uczynku będzie pojmany. Szlachcic pojmany na gwałcie miejskim *ex remissione*. Mieszczanie niezachowujący się wedle statutu toruńskiego. O zdradę, fałsz na uczynku pojmany.

[sprawa kryminalna, dwór, król, zabójstwo, zranienie, gwałt, rozbój, pojmanie na gorącym uczynku, szlachcic, remisja, mieszczanin, statut toruński, zdrada, fałsz, pojmanie, uczynek]

Na koniec.

Mocyje od egzekucyj dekrétów Króla J.M. w tych wszystkich sprawach prócz kryminalnych, które zaraz skutek swój biorą.

[sprawa, egzekucja, dekret, król, sprawa kryminalna, skutek]

Sejmowe sprawy.

Te także dwojakie są, instygatorskie i *privatorum*.

[sprawa, sejm, rodzaj, instygatorski, prywatny]

[k. kr = s. 45]

Instygatorskie.

Albo są własne Króla J.M., albo z delacyjej stron.

Własne Króla J.M. albo *civiles*, albo *criminales*.

Civiles. O dobrach stołu Króla J.M. albo z pozwu, albo z remisyjej, bądź z trybunalnej bądź z zadwornej, bądź komisarskiej. *De bonis nullo iure receptis*. O ważności sum na dobrach Króla J.M.. O kwartę i pusczenie straconej dzierżawy, dla niezapłacenia jej. O wyciąganie myta przez tego, kto na nie przywileju nie ma. O konfiskowanie dóbr. O kaduki w dobrach szlacheckich. O dobra Królowi J.M. zapisane. Pan podskarbi albo deputaci dla odbierania kwarty niejeżdżający się.

[sprawa instygatorska, sprawa królewska, król, delacja, strona, *civiles*, dobra, pozew, remisja, sąd trybunalski, sąd zadworny, sąd komisarski, ważność, suma, dobra królewskie, kwarta, utrata, dzierżawa, niezapłacenie, myto, przywilej, nadużycie, konfiskata, kaduk, dobra szlacheckie, zapis, podskarbi, deputat]

Criminales.

Crimen lesæ Maiestatis.

Bunt przeciw Rzeczyp. z nieprzyjacielem jej, wynoszenie tajemnic powierzonych nieprzyjacielowi. Podanie zamku na znowie. Wzruszanie pokoju i federa z postronnymi pany. *Rebellie facto* pokazane. Starostowie pograniczni i sądowi, *tempore interregni*, zamki i miasta spuszczaający komu innemu oprócz Króla wolnie i zgodnie obranego. Inny wszelaki występek właśnie *contra Rempublicam* popełniony.

Podskarbi i deputat w *interregnum* nad wiadomość panów, rad i opisania prawa kwartą szafujący. [^a] Hamujący pana podskarbiego i deputaty w szafunku kwarty prawem opisanym. Starosta rawski pana podskarbiego i deputaty od zamku i od pieniędzy w *interregnum* hamujący i napomnieniu rad koronnych nieposłuszny. Złodziej skarbu Króla J.M. albo koronnego. *Impossessionatus* broniący soli gradowej *in defectu* bydgoskiej albo dybowskiej. Prywatny mynarz. Szlachcic towary zakupujący.

^awyd. 2: Podskarbiowie koronni i litewski prowentami liflantskimi także szafujący.

[sprawa kryminalna, *crimen laese maiestatis*, bunt, nieprzyjaciół, tajemnica, powierzenie, zamek, znowa, pokój, pan, rebelia, starosta, sąd, miasto, król, wolna elekcja, występki, podskarbi, deputat, prawodawstwo, kwarta, pieniądze, rada koronna, złodziej, kradzież, skarbiec, sól gradowa, młynarz, szlachcic, towar, zakup]

Z delacyjej stron.

Sejmowe sprawy instygatorskie z delacyjej stron są także albo *civiles*, albo *criminales*.

[delacja, strona, sprawa kryminalna, sprawa cywilna, instygatorski, *civiles*, *criminales*]

Civiles.

O myta wodne przeciw tym szlachcicom, którzy je niesłusznie wyciągają. Osiadły, broniący soli gradowej, gdy nie dostanie ruskiej w komorze, bydgoskiej albo dybowskiej. Burgrabiowie krakowscy na zamku niemieszkający, z delacyjej starosty krakowskiego. Wojewodowie Żydom cła albo żupy trzymać dopuszczający. Przeciw niedbałym dygnitarzom i urzędnikom koronnym. Apelacje albo *gravamina* od komisarzów w sprawie granicznej dóbr królewskich i ziemiańskich.

[sprawa cywilna, *civiles*, myto wodne, szlachcic, wyciąganie, osiadły, sól gradowa, obrona, ruski, komora, bydgoski, dybowski, burgrabia, krakowski, zamek, dylacja, strona, wojewoda, Żyd, cło, żupy, dopuszczenie, dygnitarz, urzędnik, Korona, apelacja, komisarz, graniczenie, dobra królewskie, dobra ziemiańskie]

Criminales.

Zgwałcenie glejtu. Zgwałcenie sejmików i sejmów. Rozbicie sądu. Zgwałcenie woźnego, urząd swój odprawującego. O gwery.

Kortyzani i ci, którzy *beneficia* podawania królewskiego odpraszają. Nieporządnie na opactwo wstępujący. Na Ślązko z kupiami albo ze zbożem jeżdżący i list wolności na to otrzymujący.

[sprawa kryminalna, *criminales*, glejt, sejmik, sejm, sąd, naruszenie, rozbicie, pogwałcenie, woźny, urząd, gwera, opactwo, Śląsk, kupiec, towar, list wolności, zboże]

[k. kv = s. 46]

Privatorum.

Sprawy sejmowe prywatnych osób są też dwojakie: jedne *civiles*, drugie *criminales*. *Civiles*. Albo duchowne, albo świeckie.

Duchowne. Z odesłania trybunalnego, jako o dziesięciny w dobrach szlacheckich. O profanowanie kościołów tamże.

Świeckie. Albo *ex officiis*, albo ziemskie:

[właściwość, sprawa prywatna, *civiles*, *criminales*, duchowny, świecki, trybunał, dziesięcina, dobra szlacheckie, profanacja, kościół, religia, ziemski]

Ex officiis.

De facultate iurisdictionis, dignitariorum, et officialium terrestrium. Między jurysdykcjami powiatów różnych. *O incompatibilia.* Niedbali dygnitarze i urzędnicy.

Urzędnicy koronni *ex officiis* o rzeczy Króla J.M. albo o gravamen, gdyby komu uczynili: jako pieczętarze, marszałkowie, podskarbiowie, hetmani.

[sprawa, właściwość, jurysdykcja, powiat, jednostka, incompatibilia, niepołączalność, urząd, dygnitarz, urzędnik, koronny, z urzędu, król, gravamen, pieczętarz, marszałek, podskarbi, hetman]

Ziemskie.

Jako są remisyje trybunalne *ex novo emergenti*, albo *ex paritate vectorum*.

[sprawa, remisja, trybunał]

Criminales.

Zabicia, rany – *inter extraneos et sanguicidia*. Trucizny.

Nieurzędowanie albo nieprawnie sobie równego na gardle karzący. Kazirodztwa, cudzołóstwa, rapt. Gwałt trybunaliści. *Iniuriosi* przeciw rodzicom. Przechowujący bezecne i baniowane na sejmie. O niezasiedzenie albo niewysiedzenie w wieży. Cudzoziemiec, dygnitarstwo albo urząd koronny, albo zamek uproszony za napomnieniem niepuszczający. Na sędziowską ziemię daninę albo obług jaki przyjmujący. Otrzymujący w Inflancjach starostwo Polak po Polaku, albo Litwin po Litwinie, a nie Polak po Litwinie, albo Litwin po Polaku.

Słudzy pana swego w dziesięciu niedziel przed potrzebą odbiegający.

Słudzy złodzieja złoczyńcę i nieprzyjaciela pańskiego bez pana niegoniący.

Sługom tę posługę pańską eksprobujący. Krzywoprzysięzcy. *Poena talionis*.

Potwarcy i fałszerze i na niekłażone pozwy przestępnie wzdawający.

W cudzej osobie zapis fałszywie wyznawający. *Autores librorum famosorum*. *Diffamatores*. Z zawiązania ślubem zjeżdżający. Słowa pocziwego szlacheckiego nietrzymający. O dyspozycją zapisu ustąpionego. Odsądzenie szlachectwa, tytułu, herbu tych, którzy to sobie niesłusznie przywłaszczają. Gwałty krakowian, poznańczyków, lwowian, warszawian, przemyslan, krośnian. I innych niezliczonych spraw kazusy rozmaite trafiają się *pro varietate excessuum*.

[sprawa kryminalna, właściwość, *criminales*, zabójstwo, cudzoziemiec, obcy, zranienie, kazirodztwo, cudzołóstwo, rapt, gwałt, nadużycie, zniewaga, trybunał, przechowanie, sejm, nieodbycie kary, kara pozbawienia wolności, dygnitarz, urząd koronny, danina, starostwo, narodowość, nabycie ziemi, służa, pan, termin, złodziej, złoczyńca, nieprzyjaciel, krzywoprzysięstwo, *poena talionis*, prawo talionu, potwarz, fałszerstwo, wzdanie, pozew, zapis, osoba trzecia, infamia, słowo, dyspozycja, pozbawienie tytułu, pozbawienie godności, herb, przywłaszczenie, kazus, odstępstwo]

Do ziemstwa sprawy należące.

Sądy ziemskie, które sędzia, podsędek i pisarz ziemski sądzą, a gdy którego z tych nie dostawa, nie mogą być sądzone. A te we wszystkich sprawach proste krzywdy uznawają według wyraźnych w statucie słów: „Chcemy tedy, aby się godziło każdemu kogokolwiek, o jakąkolwiek sumę pieniężną albo krzywdę dziedziczną i personalną, albo o dobra jakieżkolwiek, ilekroć pozwać do sądu ziemskiego, gdzie pozwany stawać i sprawować się powinien etc. Są zgola krzywdy proste, które żadną [k. k2r = s. 47] konstytucją albo z prywatnych zezwoleniem, mimo sąd ziemski do inszego, któregożkolwiek sądu albo urzędu nie należą.

[sprawa, właściwość sądowa, ziemstwo, sąd ziemski, sędzia, podsędek, pisarz, krzywda, uznanie, statut, suma pieniężna, dziedziczenie, dobra, pozwanie, pozwany, stawiennictwo, konstytucja, zezwolenie, urząd]

Sprawy przy położeniu ksiąg.

Dwie tylko służą: 1. o podniesienie sumy pieniężnej z dóbr zastawnych. 2. o zbiegłego poddanego. Skąd taką formą piszą pozew: w tych sprawach, żebyś przed sądem ziemskim albo położeniem ksiąg prawnie stanął.

[sprawa, właściwość sądowa, leżenie ksiąg, rodzaj, suma, dobra, zastaw, zbieg, poddany, formuła, pozew, sąd, sąd ziemski, stawiennictwo]

Sądowi grodzkiemu należące sprawy.

Gwałt uczyniony białejgłowie. Złupienie na dobrowolnej drodze. Pożoga albo zapalenie. Domowe najście. O winę 3 grzywien zajętego, a na rękojemstwo niewypuszczonego bydła. O winę 3 grzywien zajętego bydła do obory królewskiej we trzy dni niestawionego. O winę 28 grzywien. O świecką sprawę do duchownego prawa, gdy wyzwie świecki świeckiego albo gdy ustąpi sprawy osobie duchownej. O szkodę w ciągnienu wojennym uczynioną, duchowny do sądu grodzkiego może pozwać i tamże do dowodu bliższy aktor. O cło na zawadzie wzięte termin pierwszy zawity, o co wina 100 grzywien i aktorowi należy probacja. O winę 6 grzywien, kto by poddanego czyjego strony długu w mieście arestował. Gołotę alias obdartusa o każdą rzecz starosta sędzi, którego osiadły u siebie arestowanego w tydzień stawić albo się o to sam sprawować przed starostą powinien. Fałszerza i zmiennika i pod cudzym imieniem zeznawającego starosta sędzi, jako o najście domowe, że starosta sędzi, choć tego w sobie statut nie zamyka. O winę 3 grzywien dla nieprzeniesionego zapisu w rok do ksiąg ziemskich albo grodu wiecznego, a przecie oddawszy winę tę, powinien toż uczynić. Kiedy jakiego zbiega albo złodzieja w czyich dobrach zastaną, tedy o to pozwany powinien dostawić przed starostą. Do zapisu pozwanego starosta sędzi. Do tegoż sądu starości grodzkiego pozywają prawem przekonanych do banicyje.

[sprawa, właściwość sądowa, sąd grodzki, gwałt, kobieta, złupienie, pożoga, podpalenie, naruszenie miru domowego, wina, kara, grzywna, rękojemstwo, bydło, obora, termin, świecki, duchowny, pozwanie, szkoda, dowód, powód, cło, termin zawity, probacja, poddany, dług, areszt, gołota, starosta, osiadły, stawiennictwo, fałszerstwo, składanie fałszywych zeznań, podszywanie się, statut, zapis, księga, gród, zbieg, złodziej, gorący uczynek, banicja]

Na *querelæ* albo do urzędu grodzkiego.

O wybicie pani wienny. O świeży uczynek zbrodnie jaki. O rozdział między braty. O wykupno dóbr zastawnych. Szlachtę dla gwałtu uczynionego w mieście pojmaną urząd starości sędzi. O noszenie rusznic nabitych. Do zapisu. O sługę bez listu świadecznego przyjątego. O zajęcie bydła, także na rękojemstwo niewypuszczonego albo do obory królewski niestawionego. O gwałtowne wygnanie z dzierżawy. O niesłuszne cła wyciągnięcie. O niezapłacenie poboru albo poddymnego. *Pro poenalibus actionibus*, jako o winę 3 Grzywien, o zakład starości 120 grzywien dla nieuczynionego wydziału. Co na egzekucyją odsyłają i insze prywatnym prawem tu należące sprawy.

[skarga, urząd grodzki, wybicie, zbrodnia, przestępstwo, podział, wykup, dobra, zastaw, szlachta, gwałt, miasto, ujęcie, sądzenie, posiadanie broni, zapis, sługa, zajęcie, rękojemstwo, obora, królewski, wygnanie, dzierżawa, naruszenie praw, niesłuszność, cło, niezapłacenie, pobór, podymne, wina, kara, grzywna, zakład, starosta, egzekucja, prawo, sprawa, właściwość sądowa]

Starostów bez zaciągu prawnego
urzędy i jurysdykcja.

Na próżne zbiegi i złodzieje. Na zbiegłe kmiecie. Żołnierzów, którzy żołd odebrawszy, nie służą, starosta powinien imać, aż co wzięli, zapłacą i czas on, który na służnieie

trawić mieli, siedzeniem wieży nadgrodzą. Żołdaków w ciągnienu wojennym szkodę czyniących, starostowie do nadgrodzienia przymusić mają i rotmistrze, [k. k2v = s. 48] jako takich zbrodni *conscios* do wieże wrzucić i do dosyćuczynienia zatrzyma.

Gwałtowniki sądów starosta albo urząd jego ma zatrzymać i wiezić. Sejmowych turbatorów starosta ma konkwirować i na nich egzekucją wedla zbrodni kwantitatem nakazać pod winą 100 grzywien. Starosta w dobra wdowy wiennej, zmarły daje dzierżawę jej krewnym. Drogi pospolite starostowie z dwiema szlachcicami wymierzać powinni, które od gwałcenia bronić mają. Kupców i furmanów starymi drogami pospolitymi, aby jeździli, starostowie przymuszają, a którzy by temu przeczyli, dobra ich konfiskować.

Kupczenia i handlowania we wsiach oprócz bydła i zboża starostowie mają bronić i wykładane towary, jeśli trafiają, grabić. Mieszczan przedawania rzeczy w mieście zabraniających, starosta winą 3. grzywien karać ma. Miary i wagi starostowie z wojewodami stanowią i o niezachowanie się wedle ich ustawy karać mają. I co wojewodowie strony miar, wag i szacunków rzeczy ustawiają, to wszystko starostowie egzekwować winni, pod utraceniem urzędu albo winą 100 grzywien, jeśli obligatorii. Starostowie i celnicy mają opatrować, aby koni i skór wyprawnych z Korony nie wywożono, a który tego dopuszcza, 300 grzywien przepada. A pisarz celny tego przeglądający, w wieży 12 niedziel zamknięty ma siedzieć.

Na Żydy też, którzy by kupczyli końmi, starostowie mają władzę skazać je na szubienicę i konie sobie pobrać. Starosta ma moc nad celnikiem, któryby szlachcica w rzeczach na swoje własne używanie względem myta ciążał, bez prawnego strepitu dwojaką winą karać. A jeśliby to sam starosta uczynił, kto grzywien przepada. Albo jeśli nie jest *obligatorius*, pozbywa urzędu i dwojako winę przeciw obciążonemu zapłacić ma.

[sprawa, właściwość sądowa, zaciąg, urząd, jurysdykcja, starosta, zbieg, złodziej, kmieć, żołnierz, żołd, służba, zapłata, kara, pozbawienie wolności, dezercja, odmowa pełnienia służby, najemnik, żołdak, starosta, rotmistrz, zadośćuczynienie, zbrodnia, gwałtownik, sąd, zatrzymanie, zasada proporcjonalności, egzekucja, wina, grzywna, wdowa, krewny, zmarły, spadkodawca, spadkobranie, dzierżawa, szlachcic, obrona dróg, kupiec, furman, konfiskata, dobra, handel, wieś, bydło, inwentarz, zboże, obrona, towar, grabież, mieszczanin, sprzedaż, miara, waga, jednostka, wojewoda, karanie, ustawa, obowiązki, utrata urzędu, celnik, Korona, termin, Żyd, skazanie, szubienica, kara śmierci, myto, zaostrenie kary, zapłata, obciążony, dłużnik, wierzyciel]

Podkomorskie.

Gdzie o granicę sądzą i dobra prywatnych ludzi rozgraniczają.

[sprawa, właściwość sądowa, urząd, podkomorzy, granica, rozgraniczenie, dobra prywatne]

Trybunalskie.

Które sprawy od sądów przerzeczonych niższych przez ruszenie wytoczone sądzą i są na[j]wyższe i *ultimæ instantiæ subsellia*, na których wszystkie sprawy skutek swój i koniec biorą. Więc zbrodnie pod sądzeniem ich świeżo popełnione. Tudzież *ex officiis* przerzeczone urzędniki *ad prosequendas appellationes*, albo *de gravaminibus* pozwane. O wywiedzeniu szlachectwa. Do zapisu. Między panem i służą o nieuczynienie

rachunku *ex officio*. O zmienienie i fałszu dopuszczenie. O zasiedzenie w wieży dla zabitej głowy. I o niezasiadzenie albo wysiedzenie w wieży. Tamże *causas spirituales* sądzą *cæteris paribus*.

[sprawa, właściwość sądowa, trybunał, sąd, instancja, zbrodnia, publicznie, *ex officiis*, urzędnik, apelacja, pozwanie, wydziedziczenie, szlachectwo, zapis, pan, sługa, rachunek, fałszerstwo, zabójstwo, pozbawienie wolności, bezprawne pozbawienie wolności]

Hetmańskie.

Hetman z prawa ma władzę żołnierze sądzić, wedle wielkości zbrodni, od którego sądu apelacja nie idzie, aby *disciplina militaris* wcale zostawała, która jest filarem Rzeczyposp. i z dawna od przodków onych starożytnych świętobliwie zachowana była.

[sprawa, właściwość sądowa, urząd, hetman, władza, żołnierz, wojsko, zbrodnia, wykroczenie, sąd, apelacja, instancja, środek odwoławczy, dyscyplina, przodek, tradycja, zwyczaj, zasada]

Komisarskie.

Komisarze, z ramienia królewskiego naznaczeni, w pospolitych, koronnych sprawach uznawają, na przykład, jako była komisja strony prawa lennego i *homgium* kurfirsta brandeburskiego o Pruskie Księstwo. Komisye prywatne albo o granice między dobry królewskimi i szlacheckimi. Albo o zapłaceniu sumy dziedzicom zmarłego, dzierżawce na dobrach królewskich.

[sprawa, właściwość, urząd, komisarz, mianowanie, król, sprawy pospolite, sprawy koronne, komisja, prawo lenne, granica, dobra królewskie, dobra szlacheckie, zapłata, dziedzic, spadkodawca, spradkobierca, dzierżawa, dzierżawca]

[k. Ir = s. 49]

Złożone z urzędu starościgo
i miejskiego.

Jako gwałty w miastach przez szlachtę uczynione według statutu toruńskiego.

Mixti fori.

O kmiecia zbiegłego do sądu ziemskiego albo położenie ksiąg. O niesłuszne cła wyciągnięcie do każdego sądu, nawet i zadwornym pozewem. O szkody w ciągnięciu wojennym do sądu grodzkiego, do króla i do prawa duchownego. O wykupno dóbr w Wielkiej Polsce i pani wiennej do sądu albo urzędu grodzkiego, albo na położenie ksiąg. Sprawy testamentalne tak duchownemu, jako świeckiemu sądowi *respective*, należą. Pan służyć do każdego sądu. Do zapisu. O winę 100 grzywien przeciw niedbałemu staroście, do króla albo do grodu. Także, któryby zabraniał szlachcie kupować koni w jarmark. O wydzielenie dóbr dziedzicznych między bracią albo równe prawo mającym, albo przed komisarzami lub sądem ziemskim, albo grodzkim, jako w Wielkiej Polsce. O poboru niewydanie albo za dworem, albo przed sądem grodzkim.

[sprawa, właściwość sądowa, urząd, starosta, urząd miejski, miasto, gwałt, szlachta, statut toruński, *mixti fori*, jurysdykcja mieszana, kmieć, zbieg, sąd ziemski, księga, cło, pozew, szkoda, kampania wojenna, sąd grodzki, król, prawo duchowne, wykup, dobra, Polska, dziedziczenie, testament, świecki, duchowny, pan, sługa, zapis, wina, kara, grzywna, gród, równość, status, komisarz, sąd ziemski, pobór, dwór]

Wojewodze.

Wojewodowie sądzą Żydy, kupców niesprawiedliwą miarą sukno sprzedające. Bractwa rzemieślnicze na uszczerbek pospolity uczynione. Urząd miejski ustawy wojewodzy niezachowujący. Woźne, o fałszywe swego urzędu używanie.

[sprawa, właściwość sądowa, jurysdykcja, wojewoda, urząd, Żyd, sądenie, niesprawiedliwość, nadużycie, sprzedaż, towar, rzemieślnik, uszczerbek, urząd miejski, ustawa, woźny, fałsz]

Marszałkowskie.

Ex termino tacto na sejmie i przy dworze Króla J.M.

[sprawa, właściwość sądowa, jurysdykcja, urząd, marszałek, sejm, dwór, król]

Jednackie.

Gdy w kompromis strony sprawę swą jednaczm podadzą i na ich władzę i uznanie rzeczy onej, o czym między nimi sporta zezwolą.

[sprawa, właściwość sądowa, jurysdykcja, kompromis, strona, zbieżność, żądanie, interes]

Pod *interregnum*.

Województwa na swych sejmikach stanowią sobie sposób sądowy. O czym na konwokacyjnej roku 1587 konfederacja uczyniona świadczy. A tytuły na pozwach od postanowionych sędziów, takie w pozwach wprzód pisze: „My, Rady Koronne”.

[sprawa, właściwość sądowa, jurysdykcja, interregnum, bezkrólewie, województwo, sejmik, konwokacja, konfederacja, tytuł, pozew, sędzia, Rada Koronna]

Rozdział VI.

Czasy roków albo sądów ziemskich we wszystkich województwach, ziemiach i powiatach. A wprzód tych, z których ruszenie wytacza się na Trybunał Piotrkowski.

Poznańskie województwo ma powiatów dwa: kościeński i wschowski. W Poznaniu jedne półroczki odprawują w poniedziałek po wtóry niedzieli po Wielkanocy, drugie w poniedziałek przed Narodzeniem Panny Maryjej. Kościeńskie zasię w dwie niedziele po poznańskich. A wschowskie w tydzień po kościeńskich.

Kaliskie jedne półroczki odprawują się w poniedziałek po Trójcy Ś. Drugie w poniedziałek po Św. Michale. Konińskie w dwie niedziele od zaczęcia kaliskich. **[k. Iv = s. 50]** Po konińskich pyzdrskie w tydzień. Gnieźnieńskie po nich w tydzień. Na ostatek kcyńskie i nakielskie w jednym tygodniu odprawują się. ^[a]

^[b] Sieradzkie ma trzy powiaty: piotrkowski, radomski, szadkowski. W Sieradzu pierwsze roki bywają w poniedziałek po Trzech Królach. Wtóre w poniedziałek po przewodny niedzieli. Trzecie w poniedziałek po Narodzeniu P. Maryjej, po których idą szadkowskie i insze w drugich powiatach. W którym województwie jest ziemia

wieluńska, która ma powiat ostrzeszowski. W Wieluniu roki odprawują się we dwie niedzieli po każdych sieradzkich. Ostrzeszowskie w tydzień po wieluńskich.

[^c] Łęczyckie ma powiatów dwa: brzeziński i orłowski. W Łęczycy sądy odprawują się pierwsze w poniedziałek po ś. Jagnieszce, wtóre po poniedziałek po Wniebowstąpieniu Pańskim. Trzecie w poniedziałek po ś. Michale. Brzezińskie roki w dwie niedziele po każdych łęczyckich, po których orłowskie odprawują się.

[^d] Brzezkie ma powiat brzeski i włocławski. Brzeskie pierwsze roki we wtorek bliski po ś. Janie Chrzcicielu. Wtóre we wtorek po Narodzeniu Panny Maryjej. Trzecie we wtorek po ś. Jagnieszce. We Włocławiu w tydzień po każdych brzeskich.

[^e] Inowłocławskie ma powiat inowrocławski i bydgoski. Inowłocławskie roki odprawują się w poniedziałek [^f] blisko przyszły. W Rypinie w poniedziałek w tydzień potym. Wtóre roki w Dobrzyniu we wtorek przed ś. Janem. W Lipnie i Rypinie jako wyższy. Trzecie roki w Dobrzyniu we wtorek po ś. Bartłomieju. Rypińskie i lipińskie jako wyżej.

[^g] Dobrzynskie. Pierwsze roki w Dobrzyniu we wtorek po ś. Macieju. Potem zasię w Lipnie w poniedziałek blisko przyszły. W Rypinie w poniedziałek w tydzień potym. Wtóre roki w Dobrzyniu we wtorek przed ś. Janem. w Lipnie i Rypinie jako wyższy. Trzecie roki w Dobrzyniu we wtorek po ś. Bartłomieju. Rypińskie i lipińskie jako wyżej.

[^h] Płockie ma powiat płocki, bielski, raciązki, płoński, sierpski. W Płocku roki odprawują się pierwsze w poniedziałek po niedzieli krzyżowy. Wtóre po ś. Michale. Trzecie w poniedziałek przed ś. Jagnieszką. Inszych powiatów za nimi.

[ⁱ] Zawkrzyńskie. Pierwsze roki w poniedziałek po Gromnicznej P. Maryjej w Śrzeńsku. Wtóre w poniedziałek po niedzieli krzyżowy. Trzecie po ś. Franciszku.

[^j] Mazowieckie ma powiaty: czerski, warszawski, wiski, wysogrodzki, zakroczymski, ciechanowski, łomżyński, różański, liwski, nurski.

Roki ziemskie czerskie. Pierwsze w Błoniu w poniedziałek *post Dominicam Misericordiae*. Wtóre w poniedziałek po ś. Janie Chrzcicielu. Trzecie po ś. Franciszku według konstytucyj 1590, za którymi w Grodźcu, w Warce i Garwolinie idą.

[^k] Ziemskie warszawskie roki. Pierwsze w Błoniu w poniedziałek po Gromnicznej P. Wtóre tamże w poniedziałek po Ś. Trójcy. Trzecie tamże w poniedziałek po ś. Bartłomieju, za którymi warszawskie i tarczyńskie zaraz następowały. Ale teraz wedle konstytucyj *Sigm. Warsz 1589*.

Pierwsze w Błoniu w poniedziałek po św. Trójcy, wtóre po ś. Franciszku. Trzecie tamże w poniedziałek po wstępny niedzieli. A za nimi warszawskie i tarczyńskie zaraz następują.

[^l] Wiskie ziemskie roki wedle konstyt. *Sigm. Warszaw. 1589*. Pierwsze we wtorek po ś. Stanisławie w maju. wtóre we wtorek po ś. Mateuszu. Trzecie tamże we wtorek po Trzech Królach. A po tych wąchockie we dwie niedziele. Za tym zaś radziłowskie także we dwie niedziele. Tak jednak, iż gdy podczas trzecich roków Trybunał województwo mazowieckie sądzi, te roki trzecie opuszczają.

[^m] Wysogrodzkie ziemskie roki we wtorek po przewodny niedzieli, po oktawie Bożego Ciała i po ś. Michale odprawują się.

[**k. 12r = s. 51**] Zakroczymskie pierwsze w piątek po wtóry niedzieli w post. Wtóre w piątek po Ś. Trójcy. Trzecie w piątek także po ś. Mateuszu.

Ciechanowskie. Pierwsze w Sachocimiu w poniedziałek po ś. Filipie i Jakubie. Wtóre w poniedziałek po ś. Bartłomieju. Trzecie tamże w poniedziałek po Trzech Królach. Za którymi zawsze ciechanowskie w bliski czwartek. A po ciechanowskich przaśniskie w cztery niedziele.

Łomżyńskie pierwsze w Łomży w poniedziałek po wtóry niedzieli w post. W Kolnie w czwartek po niedzieli śrzodopostny. Wtóre w Łomży nazajutrz po Ś. Trójcy. W Kolnie zaś w czwartek po św. Janie. Trzecie w Łomży po ś. Mateuszu. A w Kolnie w czwartek po ś. Łukaszu.

Zembrowskie pierwsze we czwartek po Trzech Królach. Ostrołęckie we wtorek po przewodny niedzieli. Wtóre zembrowskie we czwartek po świątkach. Ostrołęckie we wtorek po ś. Małgorzacie. Trzecie zembrowskie w czwartek przed ś. Jadwigą. Ostrołęckie we wtorek przed ś. Mikołajem.

Rożańskie. W Różanie pierwsze w poniedziałek po wstępny niedzieli, wtóre w poniedziałek po Ś. Trójcy, trzecie w poniedziałek po ś. Michale, po których zawsze makowskie w cztery niedziele.

Liwskie pierwsze w czwartek po Ś. Trójcy, wtóre po ś. Jadwidze, trzecie po ś. Agnieszce.

Nurskie pierwsze w Nurze we wtorek po nowym lecie. Kamienieckie w poniedziałek po gromnicznej Panny Maryjej, ostrowskie we wtorek po śrzodopostnej niedzieli. Wtóre w Nurze we wtorek po przewodniej niedzieli. Kamienieckie w poniedziałek po Ś. Trójcy. Ostrowskie we wtorek po Ś. Janie Chrzcicielu. Trzecie w Nurze we wtorek po św. Mateuszu. Kamienieckie w poniedziałek po ś. Symonie. Ostrowskie po ś. Elźbiecie.

Rawskie pierwsze w poniedziałek po wtóry niedzieli w post. Wtóre po świątkach. Trzecie po ś. Michale. Ma dwa powiaty: sochaczowski i gostynski. W Sochaczowie roki sądzą: pierwsze we wtorek po wstępny niedzieli, wtóre po Ś. Trójcy. Trzecie po Zielnej Panny Maryjej. A w Gostyninie pierwsze w poniedziałek po niedzieli głuchy. W Gąbinie zaś w tydzień po nich. Wtóre po oktawie Bożego Ciała. Trzecie po ś. Bartłomieju.

[ⁿ] Ziemia pruska wedle Korektury praw tak sądy odprawuje w województwie chełmińskim. W Radzynie i w Toruniu dwakroć do roku. Pierwsze w poniedziałek po Bożym Ciele w Radzynie. Wtóre tamże po ś. Jadwidze. W michałowskim w tydzień po chełmińskich, raz w Brodnicy, drugi raz w Nowym.

W malborskim, w Sztumie, pierwsze w poniedziałek po przewodnej niedzieli. Wtóre po ś. Lampercie.

W pomorskim w każdym powiecie dwakroć sądzą roki, tczewskie w prawdzie w Starogardzie, pierwsze w poniedziałek po nowym lecie. Wtóre po ś. Łukaszu. A w inszych powieciach na zwyczajnych miejscach tak zgoła: że świeckie w dwie niedzieli po tczewskich. Po świeckich zaś inszych powiatów roki w tydzień po sobie następują. A jeśliby ten dzień na święto przypadł, tedy w poniedziałek blisko przyszły te roki poczynają.

^a wyd. 2: kcyńskie w poniedziałek, nakielskie we czwartek.

^b odręcznie na marginesie: [Sie]radzkie

^c odręcznie na marginesie: [Łęcz]ickie

^d odręcznie na marginesie: [Brze]skie

^e odręcznie na marginesie: [Inow]łocławskie

^f wyd. 2: przed s. Janem. Wtóre w poniedziałek przed świętym Mateuszem, po których bydgoskie w tydzień jeden po drugich odprawują się. Dobrzyńskie. Pierwsze roki w Dobrzyniu we wtorek po ś. Macieju. Potem zasię w Lipnie w poniedziałek

^g odręcznie na marginesie: [Dobrzyń]skie

^h odręcznie na marginesie: [Płoc]kie

ⁱ odręcznie na marginesie: [S]rzensk

^j odręcznie na marginesie: [Mazo]weckie

^k odręcznie na marginesie: [Ziem]skie mazowieckie

^l odręcznie na marginesie: [Wisk]ie

^m odręcznie na marginesie: [Wyso]grodzkie

ⁿ odręcznie na marginesie: Pruska z[iemia]

[właściwość miejscowa, roki, sąd ziemski, podział terytorialny, województwo, powiat, ziemia, konstytucja, Trybunał Piotrkowski, korektura praw, termin, półroki,]

Roki ziemskie województw Małej Polski, z których do Lublina apelacja się wytacza. Krakowskie województwo ma sześć powiatów: krakowski, proszowski, księski, lelowski, czechowski, biecki, w których roki jeden sędzia odprawuje w te czasy.

[k. 12v = s. 52] W Krakowie pierwsze roki w poniedziałek po nowym lecie. Wtóre po wstępny niedzieli. Trzecie po ś. Trójcy. Czwarte po ś. Michale. Po których krakowskich każdych, w każdym powiecie tak sądzą. W Proszowicach, w tydzień po krakowskich, to jest zaczynają się także w poniedziałek. W Księżu czwartego dnia po proszowskich, które się zaczynają we czwartek. Lelowskie po księskich we wtorek blisko przyszły. W Czechowie po lelowskich w tydzień, które się też we wtorek poczynają. W Biechu od czechowskich w poniedziałek blisko przyszły.

W tymże województwie jest ziemia oświęcimska, która ma też swego sędziego, który w Zatorze sądzi roki tych czasów. Pierwsze w czwartek suchodniowy po świątkach. Trzecie w czwartek, także suchodniowy po Ś. Krzyżu. Czwarte w czwartek suchodzienny po ś. Łucyje.

Sandomierskie ma powiatów sześć: sandomierski, radomski, opoczyński, chęciński, wiślicki, pilzeński, w których powiatach jeden sędzia roki sądzi. W Sendomierzu pierwsze w poniedziałek po ś. Prisce. Wtóre po niedzieli głuchy. Trzecie po Bożym Ciele. Czwarte po ś. Franciszku. A po każdych sandomierskich roczech w innych powieciach tego czasu sądzą. W Radomiu w tydzień po sandomierskich w poniedziałek. W Opocznie w tydzień po radomskich, także w poniedziałek zaczynają się, chęcińskie po opoczyńskich w blisko przyszły piątek. W Wiślicy po chęcińskich w poniedziałek cały tydzień sądzą. W Pilźnie w tydzień po wiślickich, które się też w poniedziałek poczynają.

W tym także województwie ziemia stężycka, która też ma własnego sędziego, który sądzi tych czasów sądy ziemskie: pierwsze w poniedziałek po wstępny niedzieli. Wtóre po przewodny niedzieli. Trzecie po ś. Mateuszu Ewangeliście i Apostole.

Ruskie województwo ma ziem pięć: lwowską, przemyską, sanocką, chełmeńską, halicką, a w każdej ziemi jest inszy sędzia. W których ziemiach i ich powiatach w ten czas sądzą we lwowskiej ziemi, która ma dwa powiaty: lwowski i żydaczowski. We Lwowie pierwsze roki we czwartek po Trzech Królach. Wtóre po niedzieli

śrzedopostny. Trzecie po ś. Janie Chrzcicielu. Czwarte po ś. Michale. W Żydaczowie pierwsze po lwowskich w półczwartu niedziel, które się w poniedziałek poczynają. Wtóre w poniedziałek po przewodny niedzieli. Trzecie także od lwowskich w pół czwartu niedzieli, w poniedziałek się zaczynające. Czwarte w poniedziałek po ś. Jadwidze.

W przemyskiej ziemi, która ma dwa powiaty: przemyski i przeworski. W Przemyśle pierwsze roki we wtorek po ś. Agnieszce. Wtóre po przewodny niedzieli. Trzecie po ś. Małgorzacie. Czwarte po ś. Łukaszu. W Przeworsku pierwsze od przemyskich we trzy niedziele we wtorek się poczynają. Wtóre po czwartu niedzieli po Wielkanocy. Trzecie po ś. Piotrze w okowach. Czwarte po ś. Marcinie.

W Szanoku pierwsze roki po ś. Dorocie. Wtóre po ś. Wawrzyńcu. Trzecie po ś. Michale.

W chełmeńskiej ziemi dwa powiaty. Chełmeński i krasnostawski. W Chełmie pierwsze roki w poniedziałek po św. Jagnieszce. Wtóre po śś. Filipie i Jakubie. Trzecie po Bożym Ciele. Czwarte przed Narodzeniem P. Maryjej. W Krasnymstawie po każdych chełmińskich w dwie niedziele także w poniedziałek poczynają się.

Halicka ziemia ma dwa powiaty: halicki i trębowlecki. W Haliczu pierwsze roki w poniedziałek po Gromnicach. Wtóre po przewodny niedzieli. Trzecie po [k. mr = s. 53] Narodzeniu Panny Maryjej. Czwarte po ś. Marcinie. W Trębowli po każdych halickich w dwie niedziele w poniedziałek.

[^a] Podolskie województwo, w którym tylko na jednym miejscu sądzą roki ziemskie. W Kamieńcu Podolskim pierwsze w czwartek po ś. Jagnieszce. Wtóre po ś. Stanisławie w maju. Trzecie po Wszystkich Świętych.

Lubelskie województwo ma dwa powiaty: lubelski i urzędowski, w których jeden sędzia sędzi roki te ziemskie. W Lublinie pierwsze w poniedziałek po Gromnicach. Wtóre po Ś. Krzyża Podwyższeniu w jesieni. Trzecie po ś. Jędrzeju. W Urzędowie od każdych lubelskich we dwie niedziele w poniedziałek także zaczynają się.

W tym też województwie jest ziemia łukowska, która ma swego sędziego, który w Łukowie roki sędzi tych czasów. W Łukowie pierwsze w poniedziałek po Trzech Królach. Wtóre po Ś. Trójcy. Trzecie po ś. Łukaszu Ewangeliscie.

Bełskie województwo ma trzy powiaty: bełski, grabowiecki i horodelski, w których jeden sędzia ziemski. W Bełzie pierwsze roki w poniedziałek po Trzech Królach. Wtóre po ś. Wojciechu. Trzecie po ś. Janie Chrzcicielu. Czwarte po ś. Jadwidze. W Grabowcu od każdych bełskich we dwie niedziele, w poniedziałek też poczynają się. W Horodlu po każdych grabowieckich w dwie niedziele. W czwartek poczynają się. W tym województwie jest też ziemia buska, która ma swego sędziego, który w Busku sędzi roki po każdych bełskich w tydzień, w poniedziałek poczytna.

Podlaskie województwo ma trzy ziemie: drohicką, mielnicką, bielską. Bielska ma osobno swego sędziego, gdzie są trzy powiaty: brański, suraski, tykociński. W Brańsku pierwsze roki w poniedziałek po nowym lecie. Wtóre po przewodny niedzieli. Trzecie po ś. Michale. W Surażu zaraz, gdy odsądzą brańskie. W Tykocinie pierwsze roki w poniedziałek po niedzieli suchy postny. Wtóre po oktawie Bożego Ciała. Trzecie po ś. Marcinie. W Drohiczynie sędzia ziemski drohicki roki sędzi pierwsze w poniedziałek po nowym lecie. Wtóre po niedzieli trzeci po Wielkanocy. Trzecie po ś. Michale. A po każdych roczech leżenie ksiąg trwa cztery niedziele.

W Mielniku sędzia mielnicki sędzi roki pierwsze nazajutrz po św. Jagnieszce. Wtóre po św. Stanisławie w maju. Trzecie po św. Michale.

[^b] Kijowskie, wołyńskie, braclawskie województwa nie polskim prawem ani postępkami sądowymi polskim, ale litewskim sądzą się, w których tych czasów roki bywają.

Kijowskie województwo ma trzy powiaty: kijowski, żytomirski, howrucki, w których jeden sędzia sędzi roki. Naprzód w Żytomierzu w poniedziałek po nowym lecie. Po tym w Kijowie w poniedziałek po św. Jerzym. Zaś w Howruczu w poniedziałek po świętym Bartłomieju.

Wołyńskie województwo ma trzy powiaty: łucki, włodzimierski, krzemieniecki, a każdy z nich powiat ma swego własnego sędziego, w których sądzą. W Łucku pierwsze po Trzech Królach. Wtóre po św. Trójcy. Trzecie po św. Michale. W Włodzimierzu od każdych łuckich we trzy niedziele. W Krzemieńcu także po każdych włodzimierskich we trzy niedziele.

Braclawskie województwo na jednym tylko miejscu miewa roki, to jest w Winnicy. Pierwsze nazajutrz po Trzech Królach. Wtóre nazajutrz po św. Trójcy. Trzecie nazajutrz po św. Michale.

Sądzenie roków na niezwykajny czas albo miejsce przeciw staremu zwyczajowi przez sędziów i szlachtę położone być nie może bez osobliwego pozwolenia sejmowego. Bo by dekreta takich sądów nie na swym miejscu i czasie sądzonych nic nie ważyły.

^a odręcznie na marginesie: Podolsk[ie]

^b odręcznie na marginesie: Kiiowski[e]

[własność miejscowa, roki, sąd ziemski, podział terytorialny, województwo, powiat, ziemia, konstytucja, sędzia, zwyczaj, leżenie ksiąg, dekret, ważność]

[k. mv = s. 54]

O rozmaitych obowiązkach prawnych.

Rozdział VII.

Jako z obowiązków różnych rozprawiania sądowe wszczynają się, tak też i z kontrowersyj *strepitus forensis*, wiele obligacyj się rodzi, wiele zapisów, kontraktów, kwitów etc., którymi strona prawem zwyciężona *partem iurevictricem nomine satisfactionis* zwykła uspakajać albo egzekucją już następującą, *obligatorio quopiam nexu* na dalszy czas odwłóczyć. A w obligacją kontrakt i zapis wchodzi te wszystkie rzeczy, które się godzi z prawa pospolitego dozwolenia przedawać, to jest jako praktycy mówią: *res omnes quæ cadunt in commercium humanum obligari possunt*. A rzeczy takie mają być uczciwe, pożyteczne, podobne i które są w ich mocy, którzy je obligują. O których obligacyj i innych lig prawnych potędze i formowaniu pospolitym statut taki jest Zygmunta.

[obowiązek prawny, sprawa, strona, zobowiązanie, zapis, kontrakt, kwit, egzekucja, zaspokojenie wierzyciela, odroczenie, dłużnik, wierzyciel, prawo pospolite, sprzedaż, rzecz, statut, król]

Dla ustrzeżenia się trudności w zapisach i pozwach (które chytrzy ludzie i ich rzecznicy w długą niepotrzebnie zwłaczać, a prostotę prawną i sprawiedliwość szkodzić zwykli) postanawiamy: aby zapisy wyderkaflowe, frymarkowe, darowizny zastawne do pewnego czasu i długów na dzień pewny być zwykłe, dóbr zażywania między małżonkami, dożywocia i arendy i insze tym podobne obligacje były na kształt samych zapisów w statucie opisanych, tak iż chociażby krótko były napisane, mają jednak ważyć. A to tak, aby każdy sprzedając swe dobra albo jakimkolwiek sposobem zapisując, albo zastawując, stanąwszy przed sądem, zeznał, iż dobra swoje, to jest tą a tą wieś sprzedaje temu a temu ślachcicowi i potomkom jego za tak wielką sumę pieniężną ze wszystkim prawem, własnością i państwem, jako one sam trzymał. I w nie daje rzeczywiste wwiązanie wieczne, przez woźnego tego a tego to przydawszy (jako szerzej w formie statutowy napisano). A jeśliby ten, co sprzedaje, zapisuje albo oddała dobra miał żonę, wtedy ją będzie powinien z przyjaciółmi jej przywieść, aby zstąpiła z oprawy posagu i wiana swego i to odstąpienie uczyni i zezna wedle formy przedania w statucie zamknięty, z dozwoleń przyjaciół swych. Których to zapisów obrona i zasczytanie każdemu będzie wolno uczynić pod szkodami ziemskimi albo pod zakładem, to jest jako między stronami kontraktującymi będzie namówiono. A przeciw takim zapisom zastaw i zafantowania jakiegokolwiek już żadne miejsce wszelkiemu człowiekowi i prokuratorom do przeczenia nie zostanie. Ani żaden kontrowersyjny przeciwko nim nie będzie czynić, ale tylko onymże zapisom dosyć udzielać i wypełnić je według obowiązku będzie winien, żadnego ruszenia od sędziego nie czyniąc. O jakokolwiek długi zapisane i jakokolwiek obronę zasczycone by były. Ale ani żadny dylacyjnej i zwłoki ^[a] za ten dług zapisany otrzymał. Bo w takim przypadku raz do bliższych roków dylacją otrzymać może. Które dosyćuczynienie i kwit ma pokazać i dowieść na bliskich roczech z tychże ksiąg, do których się brał, pod utraceniem swej sprawy.

^a wyd. 2: dłużnik nie będzie miał, chyba żeby pokazał, iż przed pewnym sądem kwit o dosyćuczynienie

[zapis, pozew, sprawiedliwość, wyderkaflowy, frymark, darowizna, termin, dług, trudność, małżonek, dożywocie, аренда, dobra, sprzedaż, sąd, stawiennictwo, zeznanie, statut, wieś, szlachta, potomek, prawo, własność, państwo, wwiązanie, woźny, forma, żona, małżeństwo, przyjaciel, oprawa, posag, wiano, odstąpienie, obrona, szkoda, zakład, strona, kontakt, zastaw, sanowanie, prokurator, kontrowersja, dylacja, zwłoka, wierzyciel, dłużnik, roki, księgi, rygor]

Zapisy wszelakie bywają zaznawane przed sądem ziemskim i przed urzędem grodzkim przy położeniu ksiąg ziemskich i przed księgami Kancelaryi Króla J.M., a gdy nie w swego powiatu ziemstwie albo przed księgami niewiecznego grodu zezna kto zapis, trzeba go albo do wiecznego grodu albo do swego ziemstwa przenieść do roku. A zapisy zeznawać trzeba przed księgami, gdzie sądy odprawują, albo gdzie leżenie ksiąg. Może jednak Król J.M. do chorych posłać sekretarza swego albo pisarza lub metrykanta przysięgłego, który znowu wracając się do ksiąg zezna, iż względem delegacyjnej swojej od Króla J.M. był u tego a u tego, który zeznał etc. i tak zeznanie onego chorego z odniesienia tegoż delegatą do ksiąg wpiszą. A urząd albo sąd ma pilno upatrować osobę zeznawającą jaki zapis, jeśli ma słuszne lata albo rozum dobry, jeśliby inaczej było, nie mają przyjmować zapisu. I tem mają upatrywać zdrowie

zapisującego dołączne, tego tak napisać: zdrowy na umyśle i na ciele. A jeśli chory na ciele, ale przecież rozumu całego [k. m2r = s. 55] tak napisać, jako się rzecz ma. A zeznanie ma być słowy wyraźnymi, jasnymi, dobrowolnymi, z zapytania urzędowego: A ślubujesz? Ślubuję, Obiecujesz? Obiecuje. Zeznawasz? Zeznawam. Zezwalas? Zezwalam. Więc każdy zapis albo *pure* bywa zeznawany, a w tej mierze zaraz może tego żądać, co zeznają.

Albo na dzień i miejsce pewne tego, on dzień naznaczony do zapłacenia *pro arbitrio solventis* cały, aż do wieczora iść ma. A miejsce nie może być insze do płacenia, tylko na którym obiecano płacić. Albo pod kondycją, a w ten czas, na jaki przypadek obligacyją ponoszą i dla tego też nadzieją niepewną i przypadkiem karmi się. Bo kondycja zaniedbana albo opuszczona skutku w rzeczach broni i wniwecz je obraca. Dla tegoć kondycyjalny kontrakt jest niedoskonały i póki wisi kondycja, w rzeczy znikomy skutek i kondycyje niedosyć prawo, które miało służyć z zapisu, nie może być na goli. Jako na sejmie jędrzejowskim w piątek przed ś. Mateuszem 1539 [19 IX] skazano. Zapisy, których skutek służy aż po śmierci, nie idą w dobrach nieruchomości, na dobrach ruchomych idą. *Herb. F. 282*. Szkody, gdy w zapisie kładą, nie mają rzeczy same przewyszać, alias szacuje je. Zapisy mogą być pisane jako i pozwy, kontrowersyje, dekreta polskim językiem *Sig. Crac. 1543. Herb. F. 209*. Zapisy mimo formy w statucie opisane mogą być, bo kontraktów jest rzecz niezliczona. Dekret między Andrzejem Pistańskim a Janem z Hurna w piątek przed ś. Mateuszem 1539 [19 IX]. Więc zapis przeciwko statutowi uczyniony nie szkodzi nic prawy pospolitemu. Bo jakie prawo kto na się wniósł, takie powinien cierpieć. Zapisem osoba zeznawająca dobra i potomkowie bywają obciążeni. A ten zapis, który nie jest na dobrach asekurowany, zowią personalnym. Do czego alegują dekret na sejmie krakowskim między Czeskim a potomkami Gerzego Strasza we środę po Trzech Królach roku 1539 [8 I]. Co nie tak trzeba rozumieć, żeby to w przezyskach otrzymanych z takiego zapisu nie miał kto dóbr zeznawającego dochodzić, (ponieważ i z cyrografu i z słownego kontraktu przezyski otrzymane dobra obciążają obligującego się), ale tak: w sumie przezyskom równy, abowiem taki zapis według statutów obciąża dobra. Zapis zaś na wszystkich dobrach albo na pewnych uczyniony, wszystkie wyraźnie dobra zaciąga. Tak, że kiedy dłużnik w sumie chce podać dobra swoje, wszystkie one (wedle zapisu) ma wierzycielowi podać, zwłaszcza temu, który w lepszości prawa ma pierwsze miejsce na tych dobrach, które są obciążone, chociażby był pośledniejszy. Bo takie zapisy cyrografowi równają się. A w którym zapisie ani dóbr ani potomków nie onerowano do tego, że nie należą potomkowie tak udają praktycy i jako personalny z osobą ginie. I podają na to dekret na sejmie warszawskim między Misiewskimi w czwartek przed ś. Łucją 1516 [11 XII], który tak trzeba rozumieć, iż nie do zapisu trzeba potomków patrzeć, ale wedle prawa czynić, jako do cyrografu ojcowskiego albo jako o krzywdę jaką prostą. Bo z prawnego kontraktu albo jakby z kontraktu ojcowskiego powinni odpowiadać. Zapisowi ojcowskiemu potomkowie dosyć uczynić winni, ponieważ na dobra następują, tedy też ciężary odnosić mają. Alias, jeśli się wyrzeką dziedzictwa i przesiegą tego potwierdzą, że nic nie wzięli ani nie chcą wziąć, nie powinni zapisów i długów ojcowskich ponosić. Nie mają być jednak zapisem ojcowskim onerowani, tylko jako prawo pospolite dopuszcza i ważność zapisów obmawia. Przeto żaden z potomków swoich do zawitego terminu zapisem swym

obowiązać nie może. Dekret na sejmie warszawskim we czwartek przed ś. Łucją 1556 [10 XII]. Zwyczaj jednak jest, że potomkowie do zapisu ojcowskiego sprawować się mają na roku wtórym zawitym, ale w swym przecie powiecie. Zapis uczyniony potomkom jeszcze nieurodzonym nie waży, bo zapisy mają być pewne i kiedy się stają temu, co go jeszcze nie masz na świecie, jakoby też nikomu były uczynione bywają poczytane. Zapisy dobra oddalające nie mogą być pod kondycjami na przyszły czas, bo mają być słuszne. A cokolwiek się pod kondycją dzieje, nie [k. m2v = s. 56] jest według prawa. I właśnie zda się nie dziać się, co nie swoim sposobem się dzieje. Dlatego i matka, gdy zapisze synom dobra swoje oddaliwszy je od córek, a zachowałaby sobie dożywocie, taki zapis ma być nieważny i córki dochodzą wydziału. Także gdyby matka dobra swoje synowi spuściła, a on umrze póki żywe siostry i po śmierci jego drugi brat się urodzi, nie jako w braterskich, ale w macierzyńskich dobrach następuje równo z siostrami.

[zapis, zeznanie, sąd ziemski, urząd grodzki, księgi, kancelaria, powiat, król, gród, prawo wieczności, roki, własność miejscowa, sekretarz, metrykant, pisarz, delegacja, chory, przesłuchanie, warunek, dobrowolność, żądanie, termin, upływ terminu, przesłanka, kontrakt, zapłata, termin zapłaty, dłużnik, wierzyciel, zobowiązanie, prawo, sejm, dobra, ruchomość, nieruchomości, szkoda, szacowanie, pozew, kontrowersja, dekret, język, wymóg formalny, prawo pospolite, statut, wybór prawa, zapis personalny, zabezpieczenie majątkowe, asekuracja, przezysk, obciążenie, cyrograf, kontrakt słowny, suma, pierwszeństwo, onerowanie, krzywda, ojciec, odpowiedzialność, wyrzeczenie, dziedzictwo, dług, ważność, termin zawity, powiat, *nasciturus*, pewność, wydział, stosunki rodzinne]

Mężatka z pozwoleniem męża z dóbr dziedzicznych (bo on jej jest własny naprzedniejszy opiekun) może zeznawać wszelkie zapisy, a oprawę posażną oddalić od potomków z asystencyją przyjaciół dwu z linii ojcowskiej bliższych może. I mąż nie może onerować jakimi kondycjami oprawę żony swej bez pozwolenia przyjaciół jej. Dekret na sejmie piotrkow. w piątek, w dzień nawrócenia ś. Pawła 1549 [25 I]. Żona bez męża i o dobra swoje nie może czynić, chyba by przez banicyją od niej był oddzielony i jakoby *civiliter* umarły, stąd żona jest *sui iuris*, jakby wdowa – i wolno jej zapisy, przedawania i darowizny czynić. <żona z mężem>^a Mężatka nierównego urodzenia z pozwoleniem męża swego może dobra rezygnować, także oprawie podległe, która jej rezygnacja ważna, jakoby z asystencyją powinny to czyniła. Dekret krakow. 1532 w sobotę po Gromnicach [3 II]. A dla tego żonate bez pozwolenia mężowego nic alinować nie mogą, że mąż jest głową żony i ona bez pozwolenia żyć wedle woli mężowej. Do tego, że dobra wzajem nierozdzielnie, póki żywi trzymają, pospolite, których jeden bez drugiego nie może alienować. Nadto, że żona jest pod opieką mężową, a sierota bez woli opiekunowy nic uczynić nie może. Niepłodnym małżonkom wolno dobra swoje, komu chcą, zapisać. Ale tym, co dzieci mają, nie wolno ich bez słusznej przyczyny wydziedziczać i mogą dzieci czynić przeciw posesorom dóbr takich wedle statutu, o zapis na zdradzie uczyniony. Brat starszy nie może dóbr młodszego brata sprzedać, chyba by dla zapłacenia długu ojcowskiego, a przedania nie ma przechodzić długów. Gdy dwa o jedne rzecz obligują się, jeśli się zapisali jeden za drugiego płacić, oba tak o część, jako o wszystko winni się sprawować, ale gdy jeden wszystko zapłaci i siebie i towarzysza wyswobadza. A gdy tak zapis opiewa ręką złączoną i nierozdzielną, chociażby przydano *in solidum*, przecież nie winien żaden

tylko dwą część zapłacić. Także, gdy żona z mężem zeznawa, albo gdy z oprawy swej na dług zezwała, nie powinna tylko połowice długu. A gdy komu uczynią zapis z tą kondycją, jeśli dzieci nie będzie miał, tedy po śmierci jego też dobra na zeznawającego przypaść mają, może w prawdzie takie dobra oddalić, ale jeśli potomka nie zostawi, pierwszy zeznawca i rezygnator onych dóbr repetować może. Dekret król. warszaw. we czwartek przed ś. Łucją 1556 [10 XII]. A gdyby też mąż żonie co zapisał u ksiąg wiecznych *præscriptæ* jej szkodzić w tej mierze nie ma, bo żona przecież mężowi czynić nie może, dlatego taki zapis wiecznie trwa bez przeniesienia, tak trybunał. A chociaż komu przed wiecznymi księgami jakie dobra zapiszą, jeśli wwiązania w nie nie weźmie we trzy lata i trzy miesiące, taką posesyją *tanquam mentalis præscriptione evanescit*. Dekret sejmu piotrkowskiego w poniedziałek po śródompostny niedzieli 1538 [11 III]. W zamknięciu każdego zapisu nabardzi trzeba wszystkie kondycje z każdej instancji utwierdzić zakłady wyraźnymi, bo alias wątpliwość by w tej mierze była. I tak to pospolicie mówią, że zapisy wszelkie, zakłady związane ważne, a które nie są związane zakłady, są proste. A zapisy, w których są kondycje zakładów nie wygrywają, przez cesyją, transfuzyją, kwit, kasacyją i rezygnacyją personalną, zapisy stawają i w niwecz się obracają.

^a na marginesie

[małżeństwo, mąż, żona, mężatka, zgoda, pozwolenie, dobra, dobra dziedziczne, opiekun, zapis, zeznanie, oprawa, posag, wiano, oddalenie, potomek, rodzina, świadek, warunek, krewny, dekret, sejm, banicja, śmierć, samodzielność, wdowa, *sui iuris*, sprzedaż, darowizna, ważność, termin, wola, posłuszeństwo, alienacja, warunki, bezdzielny, swoboda zapisu, wydziedziczenie, przyczyna, słuszność, ochrona rodziny, posiadacz, statut, zdrada, dług, ojciec, dłużnik, wierzyciel, zobowiązanie, zapłata, zobowiązanie, oddalenie, prawo wieczności, szkoda, wwiązanie, termin, instancja, zakład, wygrana, cesja, transfer, kwit, kasacja, rezygnacja, nieważność]

A intercyzę tak trzeba utwierdzić: tę intercyzę we wszystkich wobec i każdych z osobna kondycjach, kontentach, sposobach, klauzulach i artykułach, ligamentach, związkach tak zupełną, jako i z każdej namniejszej części mocno trzymać, wypełnić i nienaruszenie zachować i cokolwiek się tam opisało uczynić i egzekwować tyle, [k. nr = s. 57] ilekroć potrzeba by było intercyzę i kontrakt przyrzeczony do zapisu terażniejszego i zapis terażniejszy do kontraktu przyrzonego albo intercyzy stosujący, referując i to pod zakładem etc. Gdy zaś jaką sumę przyłączają do pierwszego zapisu albo kontraktu, tedy tak napisać: że wszystkimi kondycjami w pierwszym zapisie włożonymi, pod zakładem tak pierwszy sumy (i wyraźnie sumę napisać), jako i terażniejszy pośledni. Kiedy zapis albo kontrakt nie zamyka w sobie tuicyjey albo preskrypcyjej niedobry jest i tak wiele waży, jako ów pozew, w którym nie położono taksy krzywdy. Bo gdzie nie włożą taksy w pozwie, nie masz w czym, by aktor miał wzdać stronę obwinioną. Kontrakt także albo zapis personalny niereferujący się w swoich punktach i klauzulach na potomki gaśnie śmiercią osoby zeznawający, ale takim sposobem, jako się wyżej pomieniło. Bo to trzeba rozumieć nie strony długów albo kontraktów, ale o zbrodni i wolność, jaką osobie nadaną. W sumach długowych, gdzie nie masz na nie zapisu, strona obwiniona przysięga się odwozić? Do tego dług pożyczany bez zapisu czterech lat preskrypcyją ginie. Zapisu długim czasem *ultra*

præscriptiones roborowanego zakład obraca się w szkody i do niego nie o zakład ale *pro taxa damni* czynić trzeba. Zapis grodzki, darowizny frymarku przedaniny i zastawy, choć do ksiąg wiecznych nieprzeniesiony, by tylko wwiązaniem a po wwiązaniu posesyją preskrypcyj utwierdził się, ważny jest. Białogłowa za pozwoleniem mężowym dobra swe dziedziczne oddalając od córek, zapisując je synom, ma być zapis darowizny zaraz z wwiązaniem *de facto*, *alias* nieważna alienacja. Tuicyja z zapisu nie idzie o krzywdę prostą przeciw komukolwiek, ale tylko o prawne nagabywanie. Zapisy darowizny żonie albo komu innemu uczynione nie referują się do przyszłych, tylko do obecnych rzeczy. Dekret między Dąbrowską, który mąż darował wszystkie dobra zastawne, które miał i które miał mieć, po tym zapisie uczynionym pożyczył na zapis kilkaset, tedy po śmierci onego Dąbrowskiego żona pozostała prawem darowizny onej, chciała sobie tę sumę przywłaszczyć, co jej sędzia ziemski przysądził. A gdy się wytoczyła na trybunał, retraktowano ziemski dekret i nakazano, *<emptio veditio>*^a że *emptio venditio* zapis każdy ma się ściągać *super bonæ habitæ non habendæ*. I sukcesorom kazano czynić o tę sumę, jako prawem dziedzicznym sobie należąca. W przedaniny każdym zapisie trzeba włożyć pewną liczbę, wagę i miarę i sumę, bo kupiony i przedany rzeczy *fides sine quantitate pecuniæ expressæ*, nieważna jest. Po przedaniu pożytek i szkoda rzeczy do kupującego należy, a kupujący jeśli od kontraktu ustępuje nie mając słuszny przyczyny, w sprawie upada. A jeśli sprzedawca rzecz przedaną wydać by się zbraniał, słuszną, aby *in duplo et in poenis vallatis* był *condemnatus*. A tymi sposobami kupno rostrzyga się, jeśli się zezwoli na to obie stronie: gdy też w półroczu kupiec w rzeczy kupiony jaką wadę znajdzie i żadną miarą nie kupiłby tego był, gdyby był o tym wiedział. Jeśli w kupnie kondycje nie wypełniono. Także dla *pactum* kondycje na dzień pewny zawartego, iż jeśli tak sprzedał kto grunt, jeśli kto więcej nie da w tym a w tym czasie. K wprowadzie się godzi jeden drugiego oszukać w kupnie, ale tak żeby nie wychodziła cena połowicę słusznej zapłaty. Mąż mając obopólne dożywocie z żoną i pozwolił by jej na zapisanie rezygnatjej posagu, jeśli po niej nań przypadnie dożywocie, gubi prawo dożywotne. Dekret na sejmie krakow. *feria quinta ante Oculi 1535 [25 II]*. *<dożywocie>*^a A jeśli Pani dożywotnia chce mieszkać w dobrach dożywotnych, ma je wyzwolić od długów męża swego i od kredytorów transfuzją prawa otrzymać może. Za czym na sukcesorach *vigore transfusionis suæ* prawo wierzycieli pozyskawa, nie aby mieli jej płacić sukcesorowie, ale przecież wwiązania w dobra antecesorowe puścić winni, w czym i w dożywociu dobra one będzie trzymała i po śmierci jej one dobra u potomków pani dożywotni będą na wykupnie. Dekret trybunał. lubel. 1503 między Księżną Słucką a Regińskim. Bo do dożywocia ściągają się wszystkie dobra tak ruchome, jako nieruchome, dziedziczne i zastawne i sumy pieniężne *habitæ et habendæ*, a jeśli z [k. **nv** = s. 58] rąk pani dożywotni wykupują dobra zastawne, ma onej sumy używanie, stawiając rękojmnię, że potomkowie mężowi nie będą ni w czym szkodni strony tej sumy. Jeśli mąż u wierzyciela miał sumy, a w zapisie dożywotnim nie są wyraźnie położone sumy pieniężne, chociaż mianowano dobra ruchome i nieruchome, nie wiem aby dożywocie do takich sum ściągało się, bo długi ani są dobra ruchome ani nieruchome, ale trzeci sposób dóbr zowią juristowie. Inaczej sumy, względem których dobra są do posesyj podane, bo takie poczytają między dobra nieruchome. A na dobrach jeszcze niewydzielonych może być dożywocie, bo w których dobrach wydział

służy, ich część przypadająca z rozdziału przynależy do pani dożywotni. Dekret sejm. piotrkowski w poniedziałek po św. Agnieszce 1549 [28 I]. Dożywocie niezobopólne, ale tylko przez męża żonie *et e contra* uczynione nieważne, bo przeciw prawu. Pani dożywotnia z dóbr dożytnionych na swój pożytek może ich używać, ale bez szkody ich. Bo jeśliby szkodę znaczną w nich uczyniła albo prawo swoje na kogo wlała albo one dobra zastawiła, albo drwa do swego dziedzictwa przewoziła, dożywocia narusza i traci je i sukcesorom do odzyskania tych dóbr droga się otwarza. Taką praksis, ale arendować takie dobra może. Pani dożywotnia nie może więcej wyciągać dożywocia swego, tylko na te dobra, które po śmierci męża jej wolne zostały i nikomu nieobligowane, gdyż na woli to mężowy uczyniwszy dożywocie oneż dobra zastawić, sprzedać zc., ale oprawa wcale. <oprawa>^a A oprawa nic inszego nie jest, tylko zapis, którym mąż żonie tak wielką sumę zapisuje, jak wielki po niej posag wziął na połowicy dóbr swoich i tylko drugą sumę względem wiana, jako o tym prawo *Kazim. u Herb. fol. 254*. A jeśli na jakiej wsi cały mąż żonie uczyni oprawę, ma taką drugą potomkom zostawić, chociaż przydają, zwłaszcza w Wielgi Polsce, na całym dworze, folwarkach, bydło, składach, sumach pieniężnych i na sprzęcie domowym, ale nie we wszystkich gruntach według prawa *Jagiel. u Herb. fol. 287*. A wiana zbrodnią albo ucieczką mężową nie naruszają się i nie może pani wienny skupić dóbr oprawnych, ażby za drugi mąż pokwapiła się. *Sigm. u Herb. fol. 82*. Jednak używanie wiana aż do śmierci ma, chociaż idzie za mąż. *Herb. tamże*. A posag niemianowany wniwecz, chyba by był kwit z niego. A oprawę, gdy żona na kogo innego wleje przez wiano idzie i dobra one są na wykupnie, zapłaciwszy posag do się oprawa przemienia w prostą obligację. A gdy wdowe za wtóry mąż się kwapiącą sukcesorowie wykupują z oprawy, nie powinni jej dać ty sumy, aż ręką stawi, że nie zginie sukcesorom. Toż rozumieć, gdy żona ma oprawę na sumie, kiedy sumę one od kredytora chce odbierać, a nie stawi rękojemstwa, nie powinni się jej sukcesorowie o wiano sprawować, a używanie posagu i wiana aż do śmierci mężowej żonie służy. *Stat. Alex. u Herb. fol. 82*. I posag, gdy pierwszy umrze żona niż mąż na sukcesory jej bez wiana wraca się, a jeśli pierwszej mąż umrze i żona dobra oprawne aż do śmierci będzie trzymała, posesja onychże dóbr oprawnych po śmierci pani wienny na powinne jej spada, którą starosta bez zaciągu prawnego onym winien podać, aż do wykupna. *Herb. fol. 82*. A jeśliby sukcesorowie mężowi one dobra oprawne posiadli, pierwszej niżli by potomkom żony intromisyją dano, mają czynić o przywrócenie nie o wybicie, gdyż jeszcze nie byli w posesyji ani o wydział, gdyż nie mają równego prawa z potomkami mężowymi. A ten, kto by miał wlaną oprawę od białejgłowy, o sumę ma czynić. I chociażby w oprawie przydano ewikcja, przecież nie w grodzie, ale w ziemstwie jako o posag trzeba czynić, a do posagu należy złoto, srebro, ale insze parafanalie nie mogą być repetowane, jeśli w prawie tylko o posag ostrzeżono. A jeśliby posag albo dobra, na których był zapisany zginęły, niebezpieczeństwo i szkoda jest męża, bo posag wpada jakoby w kontrakt przedaniny i mąż stawa się dłużnikiem sumy albo zapłaty szacowanego posagu, a iż póki trwa małżeństwo, posag na pożytek mężów się obraca, komu [k. n2r = s. 59] tedy służy pożytek, temu i szkoda. A żona, chociaż by miała od męża wiele opraw, na jednej ma przestać. Dekret królew. między potomkami Ryłskiego i macochą ich we wtorek po Trzech Królach 1557 [12 I]. Posagu oprawionego testamentem nie godzi się legować, bo między dobra nieruchome poczytają go, dlategoż oprawa i posesja czyni. O[j]ciec,

gdy się drugi raz ożeni w dobrach swych wprowadzie ostawa, ale powinien dzieciom pierwszej żony połowicę dóbr ^[b], oprawę na tychże dobrach, a po tym by umarł, dzieci pierwszej żony nie o wydział połowicę dóbr mają czynić, ale o naznczenie części dóbr matki swojej oprawą onerowanych. Kiedy żona nie ma żadnej oprawy, jeśli panną a nie wdową szła za mąż, za wieniec 30 grzywien otrzymawa i nie powinna ustąpić z dóbr mężowych, aż jej te 30 grzywien zapłacą albo posesyją naznaczą, z której by 3 grzywiny czynszu brała. Pani wienna po śmierci męża powinna uczynić inwentarz wszystkich ruchomych rzeczy oprócz tych, które używaniem strawione być mogą, a dóbr wszystkich pani wienny wolno używać i nimi rządzić, jako chce zapisać, dać, sprzedać, zastawić swą oprawę komu inszemu, jako się suma oprawy rozciąga a nie więcej. O granice jednak tych dóbr i o krzywdy gruntowe nie może czynić ani się o nie sprawować, tylko aż by z dziedzicami pozwała albo pozwana była. A posag z wianem mają się zgadzać w wielkości sumy. Kiedy by też żona z dwiema przyjaciółmi na zapis długu mężowego zezwoliła, do połowice onego płacenia z oprawy swej winna jest. Pani wienna o dług męża swego nie może pozwać do grodu tylko do ziemstwa. Siostra przyrodna nie może pozyskiwać u brata wydziału oprawy macierzyński, tylko posag. Gdy białągłowa czyni o wybicie z wiana, nie trzeba jej inkwizycyjej Posag, gdy przy obecności przyjacielskiej naznaczony albo intercyzą warowany jest, powinni go bracia siostrze zapłacić, albo część w posagu wydzielić. Pani wienna nie powinna płacić długu mężowego, ale potomkowie jego, inaczej dożywotnia. Dobra, które w wianie albo posagu zapisane kto trzyma, dawnością żadną onych dóbr *in proprietatem* przywłaszczyć nie może. Pogotowiu i pani wienna względem posagu i wiana swego, choćby też i na kogo to swoje prawo wlała albo go ustąpiła. <cessia>^a A ustąpienia prawa ta jest natura, że przez niedziedzicznego prawa w dobrach nieruchomościach nie oddalamy, ale tylko posesyją dóbr i cesyją prawa, zapisy jakiegokolwiek nam służące na inszą osobę przenosimy. Gdy tedy jaki zapis na kogo wlewają, ma to być z tuicyją, posesyją, intromisyją, zakładem i wszystkimi zapisu ligamentami. Tuicyjej jednak *transfundens* nie ostrzega, albowiem z gotową tuicyją zapisy wlewają, przeto ten kto oryginalny zapis uczynił, winien warunek. Zwykło się jednak warować czasem, że transfuzor ma ewinkować, gdyby dał okazję szczególną do przeszkody. A wlewek prawa o krzywdę albo przezyski niepewne nieprawny się zda, bo w tej mierze ani prawo ani rzecz wlewałaby się. Ale proces *in contumaciam* otrzymany może słusznie wlać i tak długo służy *iuris quæsitore*, póki przez prawem zwyciężonego nie będzie przą zniesiony albo skasowany. Depozytu też transfundować nie godzi się, bo to sprawa personalna. Także i dożywocia, alias nieważne. A rozmaitych związków także przezysków prawnych kwit jest koniecznym skutkiem. Gdy strona zezna przed księgami, że się jej dosyć stało z jakiego kontraktu albo rzeczy. Które kwity, chociaż nie przed wiecznymi księgami zeznane, moc wieczności otrzymawają i nie trzeba ich przenosić do wiecznych ksiąg. <kwity>^a Zapisy lepak urzędowe kwitem urzędownie mają być zniesione, bo przeciw autentycznemu zapisowi ręczny kwit nie waży nic. Jednak uprzątnienie każdego ciężaru kontraktowego nie tak dalece kwitem, jako dosyćczynieniem przez zapłacenie ma być dowiedzione.

^a na marginesie

^b wyd. 2: oprawa i wianem obciążoną puścić. *Herb. fol. 254*. A jeśli by macochę ich zapisał oprawę

[intercyza, warunek, sposób, klauzula, artykuł, małżonkowie, mąż, żona, , wypełnienie, kontrakt, zapis, dłużnik, wierzyciel, zobowiązanie, zakład, rygor, suma, przedawnienie, taksa, krzywda, pozew, wzwanie, obwiniony, powód, pozwany, warunki formalne, treść, wolność, zbrodnia, zeznanie, zapis personalny, śmierć, potomek, suma, zapłata, termin, przysięga, sprzedaż, zastaw, darowizna, frymark, wwiązanie, posesja, księgi, prawo wieczności, kobieta, pozwolenie, zgoda, rodzina, alienacja, dobra dziedziczne, ważność, skuteczność, pożyczka, śmierć, przywłaszczenie, sędzia, sąd ziemski, sprawa, zasądzenie, trybunał, dekret, pożytek, przyczyna, słuszność, prawo dziedziczenia, sukcesor, umowa, sprzedaż, korzyść, szkoda, zezwolenie, wydanie, przeszkoda, wada, sprzedawca, kupiec, strona, ugoda, grunt, oszustwo, zapłata, antecesor, wstępny, zstępny, dożywocie, wykup, ruchomość, nieruchomość, jurysta, nieważność, oprawa, wiano, folwark, inwentarz, sprzęt domowy, rękojmia, ucieczka, zamążpójście, używanie, nienaruszalność, dobra osobiste, starosta, intromisja, wdowa, kwit, przywrócenie, wybicie, złoto, srebro, zaginięcie, niebezpieczeństwo, gród, ziemstwo, testament, ojciec, onerowanie, ochrona dzieci, grzywna, panieństwo, czynsz, granica, przyjaciel, świadek, ustąpienie, cesja, wydzielenie, przenoszenie, prawo, intromisja, transfer, przeszkoda, depozyt, proces, zwyciężony, przezysk, rzecz, skutek, moc prawna, spis, zniesienie, ciężar, zadośćuczynienie]

BOGU samemu niechaj będzie cześć i chwała, i Bożej Rodzicielce Pannie wieczna sława.

[k. n2v = s. 60]

Wyrok przywileju Króla Jego M.

Przywilejem Jego Królewskiej M. ostrzeżono, aby tej książki, którą zowią Proces sądowy Polski prawa koronnego, edycyjej urodzonego GRZEGORZA CZARADZKIEGO mimo wolą tegoż autora, nikomu nie wolno było do dziesięć lat drukować ani drukowanej sprzedawać nigdzie w Państwach Koronnych, pod utraceniem ksiąg i pod przepadkiem winy w tymże przywileju założonej.

Deo, Regi et Patriae

[^a]

^a odręcznie: Ex libri quo

[przywilej, król, prawo autorskie, książka, autor, termin, wydanie, drukowanie, sprzedaż, rozpowszechnianie, rygor, przypadek, wina]

Słownik terminów

- Abus/abuz/abuzus* – „zły zwyczaj, zła ustawa, nadużycie, błąd” (Teresa Gaberle, Słownik XVI w., t. 1, s. 45)
- Afercyja/afercja* – (łac. affero) „przynosić, wnosić, donosić, przywodzić, przytaczać, podać przyczynę, wynaleźć, skutecznić, dostarczyć, uzyskać, wyrządzić, sprawić, wywołać, przyczynić się do czegoś, stać się porwać się na kogoś” (Janusz Sondel, *Słownik łacińsko-polski*, s. 40)
- Aktikować/aktykować* – „w Xięgi, w akta urzędowe wciągnąć, wpisać” (Linde, vol. 1, s. 10)
- Aktorat* „sprawa sądowa, pozew, wpisanie sprawy do akt; dokument” (Elektroniczny Słownik Języka Polskiego, dostęp czerwiec 2022: <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/aktorat;5408204.html>)
- Allegacyja* – „powołanie się na coś, przytoczenie na dowód, przypomnienie” (Teresa Gaberle, Słownik XVI w., t. 1, s. 143)
- Alienacyja* – „dobra pozbycie, przekazanie drugiej osobie w drodze umowy” (Kazimiera Klimkowa, Słownik XVI w., t. 1, s. 140)
- Arendarz* – „dzierżawca obiektów majątkowych, dochodów, najemnik, celnik” (Anna Karasiowa, Słownik XVI w., t. 1, s. 210)
- Astycja/astitia* – (łac. astitio) „1. stawienie się na rozprawę sądową, 2. dodatkowy termin rozprawy sądowej, wyznaczony w razie niestawienia się na pierwszą rozprawę lub w celu wykonania wyroku przez stronę przegrywającą, tzw. rok przypowiatowy” (Janusz Sondel, *Słownik łacińsko-polski*, s. 88)
- Atentować* – „(łac.); 1) napastować, 2) pilnować, doglądać” (Arct, s. 8)
- Criminaliter* – „zbrodniczo, występnie, w drodze postępowania karnego” (Janusz Sondel, *Słownik łacińsko-polski*, s. 234)
- Delacyja* – „oskarżenie, doniesienie, wydanie, przeradzenie” (Stanisław Bełdowski, Słownik XVI w., t. 4, s. 584)
- Delator* – „oskarżyciel, donosiciel, ten co na kogo zadawa, zausznk” (Stanisław Bełdowski, Słownik XVI w., t. 4, s. 585)
- Dosyćuczynienie, dosyćuczynność* – „moralne lub materialne wynagrodzenie, rekompensata, zadośćuczynienie” (Teresa Gaberle, Słownik XVI w., t. 5, s. 479)
- Ekscepcyja* - „wyjątek, warunek, ograniczenie, zastrzeżenie, wymówienie sobie czego, zarzut formalny” (Anna Karasiowa, Słownik XVI w., t. 6, s. 535)
- Ekscypować* - „zwalniać od obowiązku, wyzwać, wyjmować” (Anna Karasiowa, Słownik XVI w., t. 6, s. 536)
- Ekspulsja/ekspulsja* – „(brutalne) usuwanie, rugowanie z posiadłości” (Władysław Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i obcojęzycznych*, s. 142)
- Eliberować, eliberowanie* – „uwolnienie, oswobodzenie” (Anna Karasiowa, Słownik XVI w., t. 6, s. 549)

Ewikcja – „zobowiązanie pozbywcy wobec nabywcy zapewnienia mu spokojnego posiadania i możliwości korzystania z rzeczy nabytej, występowanie w procesie w miejsce pozwanego, zastąpienie” (Anna Karasiowa, Słownik XVI w., t. 6, s. 581)

Ewiktor – „osoba, odpowiadająca w sądzie za pozwanego z tytułu istniejących wobec niego zobowiązań, gwarancji lub współodpowiedzialności za przestępstwo” (Anna Karasiowa, Słownik XVI w., t. 6, s. 581)

Faktor – „czyniciel, urzędnik, szafarz, starosta, włodarz, dwornik, sprawiciel, sprawca” (Anna Karasiowa, Słownik XVI w., t. 7, s. 4)

Fatalia – „określony wymiar czasu dla popierania sprawy w sądzie przez powoda, termin zbliżony do przedawnienia” (Anna Karasiowa, Słownik XVI w., t. 7, s. 42)

Gwerra – „krwawa zemsta, wojna prywatna, dochodzenie swych praw w drodze pozasądowej przy użyciu siły” (Zdzisław Zawadzki, Słownik XVI w., t. 8, s. 262)

Impedymet, impedimenta – „przeszkoda, utrudnienie, omieszkanie, trudność, zaszkodzenie, przeszkoda prawna” (Teresa Zawiszyna, Słownik XVI w., t. 8, s. 520)

Inhibicyja – „zakaz, zatrzymanie biegu sprawy sądowej przez władzę wyższą najczęściej przez władcę” (Teresa Zawiszyna, Słownik XVI w., t. 8, s. 545)

Innotescentia, innotescentja, innotescencyja – „wezwanie do sądu, pozew (najczęściej w toku postępowania egzekucyjnego), obwieszczenie” (Teresa Zawiszyna, Słownik XVI w., t. 8, s. 549)

Instygacyja – „oskarżenie, skarga” (Wacław Gaberle, Słownik XVI w., t. 8, s. 553)

Instygator – „oskarżyciel publiczny: accusator” (Wacław Gaberle, Słownik XVI w., t. 8, s. 554)

Instygować – „oskarżać, skarżyć, składać skargę” (Wacław Gaberle, Słownik XVI w., t. 8, s. 554)

Interceptor – „przywłaszczyciel, grabieżca; fałszerz testamentu” (Janusz Sondel, Słownik łacińsko-polski, s. 509)

Intercesor – „ten, który wstawia się za kimś, interweniuje w czyjejs sprawie, działa w zastępstwie kogo” (Irena Miksowa, Słownik XVI w., t. 8, s. 573)

Interlokutoryja/interlokucja – łac. *interlocutorium*: „1) pl: rozmowy, pertraktacje, 2) wyrok przedstanowczy, 3) śr.: zabranie głosu podczas rozprawy sądowej, 4) śr. zasięgnięcie porady prawnej w sądzie wyższym prawa magdeburskiego” (Janusz Sondel, Słownik łacińsko-polski, s. 513)

Intromisyja – „wprowadzenie sądowe w posiadanie nieruchomości” (Teresa Zawiszyna, Słownik XVI w., t. 8, s. 578-579)

Iściec – „1. ten, który co komu pożycza, wierzyciel, 2. Ten, który od kogo co pożyczył, jest komu co winien, dłużnik, 3. Powód, strona wnosząca sprawę do sądu, oskarżyciel” (Irena Miksowa, Słownik XVI w., t. 8, s. 17)

Kompetitor, kompetytor – „współubiegający się, rywal” (Zdzisław Zawadzki, Słownik XVI w., t. 10, s. 514)

Kontumacja, kontumacyja – „wina niestawienia się pozwanego w sądzie, tzw. zaoczność” (Halina Górską, Słownik XVI w., t. 10, s. 589)

Kurator – „opiekun, zarządca, szafarz, urzędnik, dozorca, doглядacz, opiekun, rządca, rządca, sprawca” (Joanna Birczyńska, Słownik XVI w., t. 11, s. 572)

Kwerele, kwerela – „sesja sądowa do załatwienia drobniejszych spraw, skarg” (Joanna Birczyńska, Słownik XVI w., t. 11, s. 614)

Licowy rok – „1. przymiotnik od „lice” „twarz”; znajdujący się a licu, 2. liczny” (Krystyna Nizio, Słownik XVI w., t. 12, s. 228)

Lukubracja – „ponocowanie” (Linde, vol. 2, s. 678)

Membrana – „dokument prawny (pismo sądowe, weksel itp.)” (Maria Maciejewska, Słownik XVI w., t. 13, s. 275)

Mentaliter – „duchowo, w myśli” (Janusz Sondel, Słownik łacińsko-polski, s. 619)

Minorennis – „małoletni, niepełnoletni, mniejszy” (Janusz Sondel, Słownik łacińsko-polski, s. 626)

Mocja – „środek prawny umożliwiający zmianę niesprawiedliwego wyroku, zastąpiony później apelacją” (Joanna Birczyńska, Słownik XVI w., t. 14, s. 536)

Munimenta, munimentum – „pismo urzędowe, dokument, przywilej, zaświadczenie mające moc dowodową” (Aniela Kottówna, Słownik XVI w., t. 15, s. 174–175)

Oblata – „wpisanie do ksiąg urzędowych” (Jolanta Bieńkowska, Słownik XVI w., t. 19, s. 213)

Odartus – „człowiek nie mający mieszkania, włóczęga, gołota, nieosiadły” (Jolanta Bieńkowska, Słownik XVI w., t. 20, s. 120)

Odstrychniony – „zniechęcony, skłoniony do porzucenia czegoś lub opuszczenia kogoś, wyłączony, pozbawiony prawa do czegoś lub udziału w czymś” (Jolanta Bieńkowska, Słownik XVI w., t. 20, s. 506)

Parafanalia – „majątek pozaposagowy stanowiący własność żony, wyprawa” (Zofia Chyła-Bełkot, Słownik XVI w., t. 23, s. 250)

Perduellionis – „zdrada kraju lub inne czyny naruszające podstawy bytu państwa, zbrodnia stanu, napad nieprzyjacielski” (Janusz Sondel, Słownik łacińsko-polski, s. 732)

Peremptoryje/peremptorie/peremptoryczny/peremptoryjny – „stanowczym nieodwoalny, ostateczny (np. termin)” (Władysław Kopaliński, Słownik wyrazów obcych i obcojęzycznych, s. 389)

Płużyć – „mieć się dobrze, kwitnąć, opływać, odnosić korzyści” (Jadwiga Bugajska - Rutyna, Słownik XVI w., t. 24, s. 453)

Poena contumaciae – „tzw. niestane, tj. kara za niestawiennictwo w sądzie” (Janusz Sondel, Słownik łacińsko-polski, s. 757)

Poena talionis – „kara, jaką ponosił oskarżyciel, gdy nie udowodniono winy oskarżonemu w wysokości mu zagrażającej, kara pieniężna płacona tytułem odszkodowania za wyrządzoną szkodę lub czyn przestępny” (Janusz Sondel, Słownik łacińsko-polski, s. 757)

- Pomieniony* – „wskazany imiennie, wzmiankowany wcześniej w tekście, napisany” (Małgorzata Nobis, Słownik XVI w., t. 27, s. 130)
- Posesycja* – „posiadanie i to co się posiada, posiadło” (Linde, vol. 4, s. 370)
- Postrzyżony* – „któremu pierwszy raz postrzyżono włosy, unicestwiony” (Krzysztof Opaliński, Słownik XVI w., t. 28, s. 236)
- Pośledniejszy (od pośledni)* – „następny, późniejszy, kolejny” (Krystyna Wilczewska, Słownik XVI w., t. 28, s. 236)
- Prefigować* – „wyznaczać, ustanawiać, naznaczać” (Jan Dokurno, Słownik XVI w., t. 30, s. 264)
- Preskrypcja/ prescriptionum* – „przedawnienie lub zasiedzenie, polecenie, rozkazanie, postanowienie, ustawa, statut, dawność” (Jan Dokurno, Słownik XVI w., t. 30, s. 270-271)
- Prosekwować* – „przedstawić przed sądem lub urzędem, uzyskać akceptację sądu” (Anetta Luto-Kamińska, Słownik XVI w., t. 30, s. 395)
- Protestacja* – „publicznie wyrażony sprzeciw, protest, oświadczenie sądowe, zastrzeżenie” (Anetta Luto-Kamińska, Słownik XVI w., t. 30, s. 467)
- Prowent* – „dochód uzyskiwany z dóbr lub z tytułu zajmowanego stanowiska, przychód, zysk, intrata, pożytek, dochód” (Maria Popielarska, Słownik XVI w., t. 30, s. 481)
- Przezysk* – „należność przyznana wyrokiem sądu (oddawana wygrywającemu sprawę przez stronę przegrywającą bądź też zapisana na jej dobrach); też: dochodzenie w sądzie o odszkodowanie, wyrok w takiej sprawie lub dokument stwierdzający postanowienie sądu w tej sprawie (korzystny dla pozywającego)” (Marta Cegielska, Słownik XVI w., t. 32, s. 481)
- Przydać* – „dołożyć, dodać, wzbogacić, dorobić, przypisać, uzupełnić wypowiedź, dopisać” (Małgorzata Nobis, Słownik XVI w., t. 33, s. 172-173)
- Remissja* – „przekazanie sprawy do innego sądu lub wyroku do jego egzekwowania” (Lucyna Wilczewska, Słownik XVI w., t. 35, s. 217)
- Respondere (łac. respondeo –spondi –sponsum)* – „odpowiedzieć, odpowiadać na zarzuty, być stosownym, odpowiadać czemuś, uczynić zadość, stać się przed sądem, być posłusznym, należeć do czegoś, znajdować się po przeciwnej stronie, przyrzec, ręczyć, wynagrodzić, zapłacić, być podobnym” (Janusz Sondel, Słownik łacińsko-polski, s. 841)
- Rewokować* – „cofnąć, unieważniać, kasować, odwołać kogoś skądś” (Lucyna Wilczewska, Słownik XVI w., t. 35, s. 233)
- Rękojemstwo* – „poręczenie, udzielenie gwarancji, ślubowanie” (Jadwiga Bugajska - Rutyna, Słownik XVI w., t. 35, s. 277)
- Roborowany* – „zatwierdzony urzędowo” (Ewa Cybulska-Bohuszewicz, Słownik XVI w., t. 35, s. 296)
- Rumacyja* – „nakazane wyrokiem sądu i nadzorowane przez urzędnika opuszczenie posiadłości” (Lucyna Woronczakowa, Słownik XVI w., t. 37, s. 141)
- Skrutynium* – „wywiedzenie, wywód” (Linde, vol. 5, s. 299)
- Submitować* – „przedstawiać ś., tłumaczyć ś., usprawiedliwiać ś.” (Arct, s. 578)

Subselia/subsella – łac. *subsellium* „1) ławka, siedzenie, stołek 2) mniej uroczyste krzesło przysługujące trybunom ludowym, którzy nie mieli prawa zasiadania przy *sella curulis*, 3) ława sądowa, 4) *przen.* rozprawa, proces, 5) trybunał, sąd, 6) urząd, 7) Śr.: instancja.” (Janusz Sondel, *Słownik łacińsko-polski*, s. 911)

Suspensja/suspensa – „kara kość. powodująca zawieszenie suspendowanego duchownego w czynnościach” (Władysław Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i obcojęzycznych*, s. 489)

Suspendować – „zawiesić, zawieszać duchownego w pełnieniu obowiązków, wymierzyć karę suspensy” (*Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 3, s. 1457)

Terrestrium (łac. *terrestria –ium*) – „wszystkie stworzenia ziemskie, sprawy ziemskie, Śr.: tzw. poziemczyzna, opłata związana z przenoszeniem się poddanego do innej wsi” (Janusz Sondel, *Słownik łacińsko-polski*, s. 939)

Tuicyja – inne określenie → ewikcji

Tutor – „opiekun, ktoś kto się czym, kim opiekuje” (Janusz Sondel, *Słownik łacińsko-polski*, s. 692)

Vadia triplicata (łac. *vadium triplicatum –ii*) – „zakład w wysokości trzykrotnej wartości pretensji głównej w chwili rozpoczęcia procesu przewidziany w przypadku, gdyby zasądzony po raz drugi uniemożliwił przeprowadzenie intromisji zwycięskiego powoda w jego dobra” (Janusz Sondel, *Słownik łacińsko-polski*, s. 975)

Wicesgerent – łac. *vicesgerens* „zastępca.” (Janusz Sondel, *Słownik łacińsko-polski*, s. 990)

Weksacyja/weksacja/weksować – „trapić” (Aleksander Brückner, *Słownik Etymologiczny języka polskiego*, s. 607)

Wiardunek, wiardunk – „kopa, grzywna, półgrzywny” (Linde, vol. 6, s.)

Wokować – „wołać” (Aleksander Brückner, *Słownik Etymologiczny języka polskiego*, s. 630)

Woźny – „woźny sługa publiczny używany do ogłoszenia decyzji sądowych, pokładania pozwów, zeznawania relacji” (Linde, vol. 6, s. 395)

Wwiązać – „wwiązać się gdzie, wniknąć w posiadanie czego, objąć posesyją czegoś, wkroczyć w odzierżenie, odzierżec” (Linde, vol. 6, s. 445)

Wyderek, wyderkauf, wyderkaf – „kupno niedoskonałe” (Linde, vol. 6, s. 477)

Wyręczyć, wyręczenie – „ręczę, czyli zaręczając wyzwolić, zastąpić” (Linde, vol. 6, s. 579)

Wywołaniec – „człowiek z ziemi wywołany, wygnaniec, banit” (Linde, vol. 6, s. 650)

Wzdać – „od siebie oddawać zdając, składając, przenosząc na drugiego, powzdawać” (Linde, vol. 6, s. 666)

zadworny – „za dworem będący, sądy za dworem królewskim idące” (Linde, vol. 6, s. 744)

Zażywać – „używać, być w używaniu czego, być w posiadaniu czego” (Linde, vol. 6, s. 963)

Skorowidz osób i miejscowości

Liczbami oznaczono numer nadany stronom w edycji.

Bełz 75	Kościan 70
Biecz 73	Kraków 65, 73, 76
Bielsk 75	Krasnystaw 74
Braclaw 75	Krosno 65
Brańsk 75	Krzemieniec 75
Brodnica 72	Książ Wielki 73
Brześć 70	Lelów 73
Brzeziny 70	Leżeński Jan „Głowacz” 4
Busk 75	Leżeński Jan 4
Bydgoszcz 71	Leżeński Sędziwój „Głowacz” 4
Chełm 74	Lipno 71
Chełmno 72	Liw 71
Chęciny 74	Lublin 6, 7, 73, 74, 76
Ciechanów 72	Lublin 74
Czaradzki Grzegorz 1, 5, 8, 9, 85	Luków 75
Czechów 73	Lwów 65, 74
Czersk 71	Łęczyca 70
Dobrzyń 71	Łęczyca 70
Drohiczyn 75	Łomża 72
Garwolin 72	Łuck 75
Gąbin 72	Malbork 73
Gniezno 70	Michałów 72
Gostomski Hieronim 4	Mielnik 75
Gostomski Anzelm Dobrogost 4	Nakielno 70
Gostomski Dobrogost 4	Nowe Miasto 72
Gostomski Jan 2	Nur 72
Gostynin 72	Opoczno 73
Grabowiec 75	Orłów 70
Grodziec 72	Ostrołęka 72
Grzeńsk 71	Ostrów 72
Halicz 74	Ostrzeszów 70
Horodło 75	Oświęcim 73
Howrucz 75	Pilzno 74
Inowrocław 71	Piotrków 6, 7, 10, 26, 28, 29, 30, 31, 70, 73, 79, 80, 82
Kalisz 70	Płock 71
Kamieniec Podolski 74	Poznań 1, 4, 65, 70, 73
Kijów 75	Proszowice 73
Kolno 72	Przemyśl 65, 74
Konin 70	

Przeworsk 74	Tykocin 75
Pyzdry 70	Urzędów 75
Raciąż 71	Warka 72
Radom 70	Warszawa 32, 65, 71, 78, 80
Radom 73	Warszawa 71
Radzyń 72	Wąchock 72
Rawa 72	Wieluń 70
Rypin 71	Winnica 76
Sachocin 72	Wiślica 74
Sandomierz 73	Wizna 72
Sanok 74	Włocław 71
Sieradz 70	Włodzimierz 75
Sierpc 71	Wolrab Jan 1
Sochaczew 72	Wołyń 75
Starogard 73	Wschowa 70
Stężyca 74	Wyszogród 72
Szadek 70	Zakroczym 71
Sztum 73	Zator 73
Świecie 73	Zygmunt III Waza król Polski 22, 24, 28, 29, 30, 76
Tczew 73	Żydaczów 74
Toruń 72	Żytomierz 75
Toruń 72	
Trębowła 74	